

**T.C.
KADIR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME BÖLÜMÜ**

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN İRAN'A YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMET ALİ BAŞARAN

İSTANBUL- 2009

**T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME BÖLÜMÜ**

**ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN İRAN'A
YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI**

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMET ALİ BAŞARAN

Danışman: Prof. Dr. MESUT HAKKI CAŞIN

İSTANBUL- 2009

ÖNSÖZ

Bu akademik çalışma günümüzde hızla gelişen Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ortadoğu bölgesinin güçlü devleti olan İran İslam Cumhuriyeti ile ilişkilerini Çin dış politikası bağlamında ve iki ülke arasındaki ilişkileri geniş anlamda tarihsel bir süreç içinde ele almaktadır. İki ülke arasındaki ilişkileri incelerken uluslararası ilişkiler teorilerinin de göz önüne alınması metodolojik olarak gereklilik arz etmesi nedeni ile çalışmanın birinci bölümünde öncelikli olarak devletlerin belirli dönemlerde benimsedikleri uluslararası ilişkiler teorileri Çin bağlamında analiz edilmiştir. Mevcut durumun daha iyi anlaşılabilmesi açısından da günümüz ÇHC'nin tarihi, siyasi, ekonomik ve coğrafi koşulları da incelenmiştir.

İkinci bölümde ise, özellikle Soğuk Savaş sonrası ÇHC'nin benimsemiş olduğu dış politikaları ve tehdit algıladığı bazı bölgesel sorunlar genel olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, dönemsel farklılıklar gösteren Çin dış politikası değişim ve sürekliliği benimseyen bir nitelik arz ettiği müşahede edilmiştir. Çin'in kendi adına benimsemiş olduğu dış politikasındaki diğer devletlerle ilişki kurma prensiplerini de göz önünde bulunduran karar alma mekanizmaları, barışçıl bir dış politika çizgisi takip ettiğini vurgulamaktadırlar. Çin'in uluslararası örgütlere üyeliğinin ardından, dış politikalarındaki karar verme süreci küresel anlamda değer kazanmaya başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında Çin, son dönemde geliştirmiş olduğu çok yönlü dış politikası ile küresel aktörler ve bölgelerle geliştirmiş olduğu ilişkiler de bu bölümde incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde tezin ana unsuru olan ÇHC'nin İran İslam Cumhuriyeti'ne yönelik dış politikası derinlemesine incelenmiştir. Köklü tarihi medeniyetlere sahip olan bu iki devlet arasındaki ilişkiler kronolojik olarak bakıldığında milattan önceye kadar uzanmaktadır. Tarihi İpek Yolu ile etkileşim içine girmeye başlayan Çin-İran ilişkileri, Soğuk Savaş sonrası ve 11 Eylül saldırılarının ardından gelişim göstermiştir. Yirmi birinci yüzyılda değişen güç dengeleri ile Çin-İran ilişkilerini olumlu yönde etkilemiş ve gelişimine yardımcı olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde iki ülke ilişkilerin ideolojik ekseninden enerji eksenine yöneldiği gösterilmiştir. Aynı zamanda siyasal açıdan uluslararası örgütler üzerinden geliştirilen ilişkilerin de incelenmesi yapılmıştır.

Sonuç olarak dünya petrol kaynaklarının yaklaşık %65'ini bulunduran Ortadoğu coğrafyasında stratejik önemi ve zengin enerji kaynakları bulunan İnan ile Asya-Pasifik bölgesinin güçlü aktörü, geleceğin süper gücü Çin arasında gelişen ilişkiler küresel anlamda farklı değişikliklere neden olabilecek potansiyel yapısı itibarıyla, orta ve uzun vade kapsamında önem kazanması kuvvetli bir ihtimal olarak nitelendirilebilir.

Bu tezin hazırlanışı sırasında yardımlarını esirgemeyen ve en iyiye teşvik eden danışman hocam sayın Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın beyefendiye sonsuz şükranlarımı sunarım. Yine eğitim hayatımda çok önemli rol oynayan ve maddi manevi her konuda bana destek olan fakat şu anda aramızda bulunamayan, rahmetle andığım sevgili babam Hayati Başaran'a ve hala desteklerini devam ettiren sevgili annem Rahmiye Başaran'a ve sevgili eşim Elif Başaran'a sonsuz teşekkür ve şükranlarımı sunarım.

ÖZET

Özellikle Soğuk Savaş sonrası hemen her alanda yükselişe geçen Çin Halk Cumhuriyeti son dönemde uluslararası arenada en çok sözü edilen devletlerden biri haline gelmiştir. Hızlı bir şekilde gelişen ekonomisiyle dev nüfusunun gereksinimlerini karşılamak adına hemen her ülkeyle uluslararası ilişkilerini geliştirmektedir.

1949 yılında Mao tarafından kurulan komünist Çin, Marksit-Leninist ideolojiyi benimsemekle birlikte, dönemselsel olarak realist politikaları da ön plana çıkarmıştır. Özellikle Mao döneminde benimsenen ve Mao doktrini olarak lanse edilen politikalarda ise Çin, içe dönük bir izolasyonist politikayı takip etmiştir. Bu dönem içerisinde meydana gelen ülke içi gelişmeler Çin'in dış politikasını da etkilemiştir.

Sahip olduğu yüz ölçümü, devasa ve homojen nüfus yapısı, hızla gelişmekte olan ekonomisi ve köklü tarihi ile günümüz dünya sahnesinde hak ettiği yeri almaya çalışan Çin için yukarıda sıralanan olgular çok fazla önem arz etmektedir. Çin'in Dünya Ticaret Örgütüne üyeliğiyle gelişme gösteren ekonomisi, küresel ekonomiye entegrasyonunu sağlamaktadır. Bir buçuk milyara yakın insanı içinde barındıran Çin, nüfus yapısıyla hem büyük bir pazar oluşturmakta hem de üretim için iş gücü zorluğu çekmemektedir. Sahip olduğu 4000 bin yıllık tarihi geçmişi ve bu dönemde edinmiş olduğu tecrübeler, gelecek açısından kendine özgü farklı bir projeksiyon sunmaktadır.

Tarihi miras, dünya görüşü, milliyetçilik, ideoloji, karar verme süreci, uluslararası ortam gibi çok sayıda faktörden etkilenen Çin'in dış politikası, 1949'dan itibaren sürekli değişiklik içinde olmuştur. Özellikle Mao' döneminden sonra 1970'li yılların sonundan itibaren dış dünyaya açılan Çin dış politikası, çok yönlü bir politika olarak uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemden itibaren Çin, mümkün olan tüm bölgesel ve küresel güç ve birliklerle ilişkilerini geliştirmiştir. Çin'in Birleşmiş Milletler ve Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel örgütlere katılması, ASEAN ve ŞİÖ gibi önemli bölgesel örgütlerde yer alması ile Çin dış politikası uluslararası ortamda daha anlamlı hale gelmiştir. Bunun yanında, bu örgütler ÇHC'nin tehdit olarak algıladığı bazı sorunların da çözümü noktasında bir platform görevi görmektedirler. Şanghay İşbirliği Örgütü buna örnek olarak gösterilebilir. Çin-Rus sınır meselesinin çözümünde bu örgüt

önemli bir rol oynamıştır. Yine aynı şekilde Çin, ŞİÖ'yü Doğu Türkistan sorunu için de kullanmaktadır.

Çin-İran ilişkilerinin tarihi çok eskiye dayanmasına rağmen 1980'li yıllardan itibaren gelişmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra gerçekleşen karşılıklı üst düzey ziyaretler iki ülke arasındaki siyasi, ticari ve kültürel alandaki işbirliklerini geliştirmiş ve güçlendirmiştir. İlişkiler karşılıklı yarar sağlama esasına dayalı olarak kendini göstermektedir.

Özellikle XXI. yüzyılda Çin'in gelişen ekonomisiyle birlikte enerji ihtiyacı da artarak dışa bağımlı hale gelmiştir. Bu bağlamda Çin, İran'a yönelik uygulamış olduğu politikayı genel olarak enerji eksenine üzerine yoğunlaştırmıştır. İthal ettiği ham petrolün % 17'sini bu ülkeden karşılayan Çin, İran'a teknolojik ve alt yapı çalışmalarında destek vermektedir. İki ülke arasında yapılan işbirliği anlaşmaları çerçevesinde gelişme gösteren bir ticaret söz konusudur. Çin, İran ile son yıllarda milyarlarca dolar değerinde yapmış olduğu uzun vadeli anlaşmalarla mevcut ve gelecekteki enerji gereksinimini karşılamayı garantilemeye çalışmaktadır. İran ise, Çin ile ilişkilerini Batı tarafından kendisine yönelik uygulanan ambargolar nedeniyle Batı'dan elde edemediği teknoloji ve silah ithalatı üzerine yoğunlaştırmıştır.

İki ülke arasında gerçekleşen ve ABD ile Batılı ülkeler tarafından da eleştiri ve endişe ile takip edilen bir diğer konu ise nükleer çalışmalardaki işbirliğidir. Çin, İran'ın barışçıl amaçlı nükleer alandaki faaliyetlerine destek vermektedir. Ancak, ABD ve Batılı bazı ülkeler Çin'in vermiş olduğu teknik destek ve hammadde ile İran'ın uranyum zenginleştirerek nükleer silah ürettiğini düşünmekte ve bunu bir tehdit olarak algılamaktadırlar. Bu konuda Çin, hassas dengeler kurarak Washington ve Tahran arasında seçim yapmaktan kaçınmaktadır. Buna örnek olarak Çin'in, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından alınan İran'a yönelik yaptırım kararlarına olumlu oy kullanması ve İran'ın ŞİÖ'deki gözlemci statüsünden tam üyelik pozisyonuna geçme isteğine karşı çekincelerini ortaya koyarak geciktirmesi gösterilebilir.

ABSTRACT

People's Republic of China, increasing in almost every aspect, especially after Cold War, lately became one of the most announced states on international basis. With its boosting economy, to meet needs of its gigantic population is now improving its relations with almost all of the countries in the world.

Communist China that is founded by Mao at 1949, adopting Marxist-Leninist principles, periodically also has featured realistic (pragmatic) practices. Especially, by the practices adopted during Mao period, which was announced as Mao Doctrine, China followed an inward-oriented industrialization model. During this period, inward developments affected China's foreign policy, also.

With its vast area, gigantic and homogenized demographic structure, booming economy and its deep historical roots, while trying to capture deserved position in today's world, China needs to pay attention to above mentioned subjects. After being a member of World Trade Organization, its developing economy integrated to world economy. With a population about 1.500.000.000, China becomes both a great market and never has difficulty of having fresh manpower. Its four thousand years of history and experience, offers itself a projection towards future.

Since 1949, China's foreign policy has continuously changed its direction, according to its historical heritage, current ideas, nationalism, ideology and structure of international ground. Especially after Mao period, beginning with late 1970's, China's foreign policy started to be open and many-sided. After that China improved its relations with all possible regional and global powers and unions. After China joined UN and WTO and regionally ASEAN and SCO (Shanghai Cooperation Organization), its foreign policy became more important for the rest of the world. Furthermore, these organizations are also apparatus to solve the problems which are evaluated as threat by China. Shanghai Cooperation Organization is an example for that. This organization played an important role while solving China-Russia border problems. China, also uses SCO for solving East Turkistan problem.

Although, China, Iran relations bases so early, it began to develop after 1980. The mutual visits between two countries after 1980's, has developed the political, commercial and cultural relations. Relations are based on mutually beneficial base.

Especially, at the 21st century, China needs so much energy parallel to its booming industry that it becomes outwards- dependent. For this reason China and Iran relationship bases on energy. China, importing 17% of its needed crude petroleum from Iran, supports Iran's infrastructure and technology studies. Trade between the two countries is improving due to mutual agreements. China is trying to guarantee its now and then energy need will be supplied by having billions of dollars-future contracts with Iran. Iran is focused on having the necessary technology and weapons for its army, which is not possible to be obtained from western countries because of the sanctions.

Another, relation between Iran and China that is followed by criticism and worry of USA and Western countries is about nuclear energy. China supports Iran's peaceful nuclear studies. But USA and some Western Countries think Iran may be able to enrich uranium and produce nuclear weapons with China's aids. In this situation China follows an attentive policy and does not want to seem to be at one side; either Tehran or Washington. As an example for this, China supported UN Security Counsel-decided sanctions and blocked and postpone Iran's request to raise its membership status to full membership from observer statue at SCO

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLO ve ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

1-ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN GENEL DURUMU

1-1 Çin Dış Politikasında Uluslararası İlişkiler Teorilerinin Analizi.....	3
1-1-1 Realizm.....	4
1-1-2 İdealizm/Liberalizm.....	9
1-1-3 Marksizm.....	17
1-1-4 Sosyalizm.....	25
1-1-5 Mao Doktrini.....	29
1-2 Çin Halk Cumhuriyeti'ne Genel Bir Yaklaşım.....	32
1-2-1 Genel Bilgiler.....	32
1-2-2 Çin Devleti'nin İdari Yapısı.....	33
1-2-3 Çin'in Demografik Yapısı.....	34
1-2-4 Coğrafi Konum.....	35

1-2-5 Ekonomik Yapı.....	37
1-3 Çin Tarihine Genel Bir Bakış.....	40
1-3-1 Eski Çin.....	40
1-3-2 İmparatorluk Dönemi.....	41
1-3-3 Milliyetçi Dönem.....	44
1-3-4 ÇHC Sonrası Dönem ve ÇHC'nin Yakın Tarihi.....	46

II. BÖLÜM

2- ÇİN DIŞ POLİTİKASI

2-1 Çin Dış Politikasının Temel Dinamikleri.....	49
2-1-1 Tarihsel Miras ve Dünya Görüşü.....	49
2-1-2 Milliyetçilik.....	51
2-1-3 İdeolojinin Etkisi.....	51
2-1-4 Karar Alma Süreci ve Uygulama.....	52
2-2 Soğuk Savaş Dönemi Çin Dış Politikası.....	54
2-2-1 Çin-Sovyet İttifakı.....	54
2-2-2 Mao'nun Üçüncü Dünyası.....	55
2-2-3 Küreselleşmenin Hızlanması.....	56
2-3 Soğuk Savaş Sonrası Çin Dış Politikası.....	57
2-4 11 Eylül Sorası Çin Dış Politikası ve Uluslararası Terörizm.....	59
2-5 Çin'in Çok Yönlü Dış Politikası.....	62
2-5-1 Çin-ABD İlişkileri.....	63
2-5-2 Çin-Rusya İlişkileri.....	64

2-5-3 Çin-Avrupa Birliği İlişkileri.....	65
2-5-4 Çin-Japonya İlişkileri.....	67
2-5-5 Çin-Latin Amerika İlişkileri.....	68
2-5-6 Çin-Afrika İlişkileri.....	70
2-5-7 Çin-Orta Asya İlişkileri.....	71
2-5-8 Çin-Ortadoğu İlişkileri.....	73
2-5-9 Çin-Türkiye İlişkileri.....	75
2-6 Çin'in Tehdit Algıladığı Bazı Bölgesel Sorunlar.....	77
2-6-1 Tayvan Sorunu.....	77
2-6-2 Rusya ile Olan Sınır Meselesi.....	79
2-6-3 Doğu Türkistan Sorunu.....	81
2-6-4 Tibet Sorunu.....	82

III. BÖLÜM

3-ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN İRAN POLİTİKASI

3-1 İran İslam Cumhuriyeti'nin Kısa Analizi.....	84
3-1-1 İran Dış Politikasının Ana Hatları.....	85
3-2 Çin İran İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi.....	89
3-2-1 Çin Halk Cumhuriyeti Öncesi Çin-İran İlişkileri.....	89
3-2-2 Soğuk Savaş Dönemi İlişkiler.....	91
3-2-3 İran İslam Devrimi Sonrası Gelişmeler.....	93
3-3 21. Yüzyılda Çin'in İran'a Yönelik Stratejik İşbirliği ve Enerji Politikaları....	98
3-3-1 Çin'in İran Stratejisi.....	98

3-3-2 Askeri Stratejik İşbirliği.....	100
3-3-2-1 Ekonomi ve Teknoloji Alanındaki İşbirlikleri.....	102
3-3-2-2 Nükleer Alandaki İşbirliği.....	104
3-3-3 Çin'in Enerji İhtiyacı ve İran'a Yönelik Enerji Politikası.....	107
3-3-4 Çin ve İran Dış Politikasında Bir Yakınlaşma Nedeni Olarak ABD.....	115
3-3-4-1 11 Eylül Saldırıları ve Etkileri.....	115
3-3-4-2 Afganistan Müdahalesi.....	118
3-3-4-3 Irak Savaşı.....	120
3-4 BM ve ŞİÖ Ekseninde Çin İran İlişkileri.....	126
3-4-1 Birleşmiş Milletlerin İran'a Yönelik Yaptırımları ve Çin'in Tavrı.....	126
3-4-2 Şanghay İşbirliği Örgütü Eksenli Çin İran İlişkileri.....	131
3-4-2-1 Şanghay İşbirliği Örgütü.....	131
3-4-2-2 İran'ın ŞİÖ Üyeliğine Çin'in Yaklaşımı.....	133
SONUÇ.....	137
KAYNAKÇA.....	141

TABLO ve ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. İdari Bölümler ve Bölgesel İhtilaflar.....	34
Şekil 1-2 Çin Halk Cumhuriyeti'nin Coğrafi Haritası.....	36
Tablo 1-1 Çin Halk Cumhuriyetinin Temel Ekonomik Göstergeleri.....	39
Şekil 2-1 Çin ve Tayvan'ın Coğrafi konumu.....	78
Şekil 3-1 İran'ın Coğrafi Konumu.....	85
Şekil 3-2 Çin ve İran Arasındaki Tarihi İpek Yolu.....	90
Şekil 3-3 Çin Halk Cumhuriyeti'nin Körfez Bölgesinden İthal Ettiği Ham Petrol'ün Deniz Yolu.....	113
Şekil 3-4 Şanghay İşbirliği Örgütüne Üye ve Gözlemci Devletler.....	132

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ASEAN	: Association of Southeast Asian Nations
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
ÇKP	: Çin Komünist Partisi
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	: International Monetary Fund
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NSYÖ	: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries
RF	: Rusya Federasyonu
SSCB	: Sosyal Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞiÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TC	: Türkiye Cumhuriyeti

UAEK : Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu

UHK : Ulusal Halk Kongresi

GİRİŞ

Çin Halk Cumhuriyeti günümüzde ulaştığı ekonomik ve askeri güç ile ABD'nin karşısında yeni bir denge unsuru olarak belirmektedir. Son yılların en çok tartışılan ülkesinin dış politika ilişkileri ve ekonomik performansı da çeşitli araştırmalara konu olmaktadır. Bu çalışmanın konusu da, özellikle Soğuk Savaş sonrası küresel dünyaya entegrasyonunu sağlamaya çalışan Çin Halk Cumhuriyeti'nin dış politika ilişkilerini incelemeyi ve İran İslam Cumhuriyeti ile geliştirdiği ilişkileri ele almayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, bu çalışmada öncelikli olarak kısaca, Çin'in tarihi gelişimi, siyasal ve ekonomik yapısı incelenmiştir.

Bunun nedeni ise, Çin'in ancak son 10–15 yıldır küresel bir aktör gibi uluslararası alanda söz sahibi olma ve gelişen ekonomisine rağmen, tarihsel olarak belli bir potansiyele sahip olmasıdır. Siyasal tarih perspektifinde incelendiği üzere, özellikle Batı'da kapitalizmin gelişiminden önce Çin imparatorluğu; ulaştığı gelişim çizgisi ve çeşitli icatları ile ilgili dönemlerin önemli güçleri arasında yer almıştır. Bu nedenle Çin'in son yıllardaki gelişimi belirli koşullara bağlı olsa da, tarihsel potansiyel olarak da incelenmesi gereken bir konudur.

Soğuk Savaşın ardından ABD'nin ekonomik ve siyasal bir güç olarak yükselişi ve yeni dünya düzeni söylemleri uluslararası ekonomik ve siyasal ilişkilere yeni bir boyut getirmiştir. Özellikle 11 Eylül sonrasında ise, ABD'nin gücünün dengelenmesi gerektiği söylemi özellikle uluslararası ilişkiler araştırmalarını alternatif arayışlara yöneltmiştir. Bu arayışlarla birlikte ön plana çıkan güçlerden biri de Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Özellikle Dang dönemiyle birlikte dış dünyaya açılım sağlayan Çin, tüm dünya ülkeleriyle belirlediği dış politika prensipleri çerçevesinde ilişkilerini geliştirme çabasına girmiştir. Dış politikalarında geliştirdiği yaklaşımlarda hegomonik bir idealinin ve dünyayı yönetmek gibi bir iddiasının olmadığını vurgulaması, bir çok ülke tarafından Çin ile ilişki kurmayı cazip hale getirmiştir.

Çin ekonomisinin sahip olduğu ekonomik performans incelendiğinde, günümüzde dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisi olduğu görülmektedir. Diğer Asya ülkelerinin de sahip olduğu yüksek büyüme hızı nedeniyle içinde bulunduğumuz XXI. yüzyıl Asya ve Çin çağı olarak kabul edilmektedir.

Uluslararası politika ve askeri anlamda Çin'in yirmi birinci yüzyılın süper gücü olarak dünya sahnesindeki yerini almaya başlaması ve özellikle Uzakdoğu ve Asya-Pasifik ülkelerinde önemli roller üstlenmeye başlaması ile İran, stratejik olarak Çin'e yönelerek siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel alanlarda bu ülke ile ilişkilerini geliştirme yollarını araştırmaya başlamıştır. Çin açısından ise, Çin-İran ilişkilerinin en önemli belirleyicisi enerji olmuştur. Gelişen ekonomisi ile birlikte enerji alanında dışa bağımlı hale gelen Çin, İran'a karşı uyguladığı dış politikayı enerji eksenine üzere inşa etmiştir. İran'ın uluslararası alandan dışlanmışlığı Çin'e İran'da daha geniş bir manevra alanı da sağlamaktadır. Çin-İran ilişkileri son dönemde yakınlaşmış olsa da, iki ülkenin de tarihinde güçlü medeniyetler kurmuş oldukları ve bu medeniyetlerin tarih boyunca birbirini ile etkileşim içinde oldukları da bilinmektedir. Bu bağlamda son yıllarda Çin ve İran ilişkileri, üzerinde düşünülmesi gereken ve uluslararası politik dengeleri etkileyebilecek bir gelişme olarak görülmektedir.

I. BÖLÜM

1-ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN GENEL DURUMU

1-1 Çin Dış Politikasında Uluslararası İlişkiler Teorilerinin Analizi

Dış politika deyimi, bir devletin dışa ilişkin siyasi, ekonomik, hukuki vb tüm tutumlarını kapsamak ile beraber, daha çok siyasi ilişkiler ve diplomasi anlamında kullanılmaktadır. Aslında, günümüz dünyasında ülkelerin iç ve dış politikalarını birbirinden ayırmak son derece zordur.

Ülkelerin siyasi hayatına kitlelerin katılımı arttıkça, kamuoyunu çeşitli baskı gruplarının siyasal karar alma mekanizmasını etkileme olanakları çoğaldıkça, bu kesimlerin dış politika ile ilgilenme olanak ve dereceleri artmıştır. Böylece iç ve dış politika arasındaki ayırım giderek eski katı anlamını yitirmiştir.

Diğer taraftan, ülkeler arasındaki işbirliği ve uyum derecesi arttıkça iç ve dış politika ayırımı nitelik değiştirmektedir. Bir ülkenin dış politika ile başka bir ülkenin iç politikası arasında çok yakın bir ilişki ortaya çıkabilmektedir. Avrupa Birliği (AB) oluşumu ve üye ülkeleri bu duruma bir örnek niteliğindedir.¹

Bu noktada dış politika kavramı, iç politikadan biraz olsun ayrı tutularak incelenirse, dış politika amaçlarına değinmek gerekecektir. Devletlerin iç politikalarından etkilenmesi yanı sıra dış politikayı etkileyen ve özellikle uluslararası sistemdeki uyarılarla ilgili bir boyutu bulunmaktadır.

Öncelikle bir devletin en birinci dış politika amacı, öz varlığını korumak ve bu amaca yönelik olarak ülke savunmasını güçlendirici önlemler almaktır. Bu bağlamda, dış politikada en önemli hedeflerden biri, devletin bekasını koruması, yani güvenlidir.

Uluslararası ilişkilerde güvenlik, farklı görüş ve ekollerde belirli benzer noktalarının bulunmasına rağmen, her zaman farklı ifadelerle tanımlanmıştır. Bu

¹SÖNMEZOĞLU Faruk, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Beta Yay, İstanbul, 1992, Sayfa. 105

durumun temel nedeni, öncelikle devletlerarası ilişkilerin doğasının, belli dönem ve kişiler arasında farklı algılanmasıdır.

Uluslararası güvenlik, uluslararası ilişkilerin temel aktörleri olan devletlerin, aralarındaki ilişkileri düzenleyen temel belirleyicilerden biridir. Kavram olarak farklı tanımları yapılan güvenliğin, neyi kapsadığı, sınırlarının nerede başlayıp nerede sona erdiği de tartışmalı konulardır.²

Uluslararası güvenlik, öncelikle bir devletin diğer devletlerle ya da bir devlet grubuyla olan ilişkileri tartışmasıdır. Genel olarak, ulusların güvenliğinin genel bir anlatımla tanımlanamayacağı ya da objektif olarak belirtilemeyeceği tartışılmaktadır. Bu nedenle de, tanımlar devletlerin tehditler ve güvenlik anlayışına bağlı olmaktadır.

1-1-1 Realizm

Uluslararası ilişkiler alanında kullanılan tüm kavramlara şayet yer vermek mümkün olsaydı, herhalde politika bilimi, toplum bilim, psikoloji, ekonomi ve tarih başta olmak üzere bireyi ve toplumu ilgilendiren sosyal bilimler alanında kullanılan hemen tüm kavramlara yer vermek gerekirdi.³ Ancak çalışmanın kapsamı bağlamında daha doğru bir zeminde değerlendirmeler yapabilmek için dış politika, ulus devlet ve uluslararası ilişkilerde aktör kavramlarına değinilmesinde fayda görülmektedir.

Özellikle politika kavramını netleştirmek gerekirse; politika kavramına eski çağlardan bu yana farklı biçimlerde de olsa rastlandığı belirtilebilir. Kavramla ilgili yapılan açıklamalar incelendiğinde bunların iki değişik ve karşıt görüş etrafında toplandığı daha doğrusu politikanın birbirinden tamamen farklı ve birbirine zıt iki ayrı görüşü yansıttığı görülür.

Bir görüşe göre, politika bir toplumda yaşayan insanlar arasında bir çatışma, bir mücadeledir. İnsanlar arasındaki düşünce, çıkar ve psikolojik eğilim farklılıklarından doğan çatışma politikanın temelini oluşturmaktadır. Buradaki çatışma ise iktidarın ele geçirilmesidir. Politikanın sadece bu yönü üzerinde durulacak olursa, o zaman onun

² SÖNMEZOĞLU, a.g.e., Sayfa: 106

³ ARI Tayyar, Uluslararası İlişkiler, Alfa Yay, İstanbul,1997, Sayfa:.29

belki de en iyi tanımının Amerikalı siyaset bilimci Harold Lasswell tarafından yapıldığı kabul edilebilir ve politika “kimin, neyi, ne zaman, nasıl elde ettiğini” belirleyen bir faaliyet olarak nitelendirilebilir.⁴

Fakat acaba politika sadece insanlar arasında bir çatışma ve iktidar kavgasından mı ibarettir? Bu konuda görüşlerini açıklayan düşünürlerin bir kısmı farklı görüştedirler. Bu bağlamda, politikanın amacı her şeyden önce toplumda bütünlüğü sağlamak, özel çıkarlara karşı koyarak genel yararı ve insanların ortak iyiliğini gerçekleştirmektir. İdealist olarak tanımlanabilecek bu ikinci anlayış tarzına bakılırsa, politikanın herkesin yararına olan bir toplum düzeni kurma çabasından başka bir şey değildir.⁵

Aynı yaklaşımın uluslararası ilişkiler ve dış politika bağlamındaki yansıması düşünülürse politika bilimindeki bu tartışmanın uluslararası ilişkilerin iki tarihi ve ana teorisine, yani realizm ve idealizm kaynaklık ettiği düşünülebilir. Devletlerin toplum, birey ve kurumlarıyla olan ilişkilerini açıklamada kullanılan politika kavramı, devletlerin uluslararası sistem ve diğer siyasal birimlerle olan ilişkileri açıklamada ise dış politikadan faydalanılmaktadır.

Politikaya ait en genel tanımlarda dahi farklılıklar, çatışma, değerlerin paylaşımı, ortak çıkarlar gibi kavramlar karşımıza çıkmaktadır. Politika olgusundan hareketle, politikanın siyasal birimlerin (devletlerin) dış ilişkilerindeki yansıması farklılıklar göstermektedir. Ancak dış politika olgusunu incelemeden önce devlet ya da ulus devlet kavramının netleşmesi gerektiği kanısındayız. Çünkü çalışmanın genelinde tartışılacak konulara yön vermiş olan ulus devletinin felsefesi ve amaçlarıdır.

Uluslararası ilişkilerdeki paradigma tartışması, on yedinci yüzyılda Grotius’u Hobbes ile De Jure Pacis ac Belli’yi Leviathan’la, karşı karşıya getiren eski bir gelenekte kök bulmaktadır. Hollandalı bir avukat olan Grotius, bireylerin uluslararası alandaki rollerini vurgulamakla birlikte; uluslararası ilişkiler için gerçek bir ortak uluslararası güce ihtiyaç duyan bir güvenlik kavramı ile ilgili fikirleri bulunmaktaydı. Grotius’un bu görüşleri ise, devletlerarası ilişkileri güç ve çatışma odaklı olarak gören

⁴KAPANİ Münci, Politika Bilimine Giriş, Say Yay, 1998, Sayfa:18

⁵ KAPANİ, a.g.e., Sayfa: 19

Hobbes tarafından eleştirilmiştir. Hobbes'a göre, ulusal çıkarlar, kaçınılmaz olarak ulusal güvenlik kavramıyla ilintili olmaktadır.⁶

Bu tartışmanın galibi ise tahmin edileceği üzere, İngiliz katılımcı Hobbes olmuştur. Sembolik olarak Leviathan, Westphalia barışının egemenlik paradigmasını kurumsallaştırmasından üç yıl sonra yayımlanmıştır.

Bu tarihten itibaren uluslararası düzen egemen toprak birimlerinin düzeni olarak görülmüştür. Westphalia ile başlayan süreç Grotius'un görüşlerini geçersiz kılmamakla birlikte, onu sadece düzen karşıtı protestocu rolüne getirmiştir. Çünkü Grotius'un benimsediği görüşler; devletlerarası ilişkilere öncelik veren ve uluslararası düzenlemelerinin temel prensibini devlet güçlerinin dengelenmesi olarak gören on dokuzuncu yüzyıl uluslararası sistemine uymamaktaydı⁷

Grotius'un toplum, birey ve ahlaki normların ekseninde geliştirdiği fikirlerinin Hobbes'un devlet, güvenlik, uluslararası çıkarlar temelli görüşleriyle karşı karşıya gelişimi uluslararası ilişkilerin iki temel teorisi olan idealist ve realist teorilerin tarihsel zeminini oluşturmaktadır. Yirminci yüzyıl başında siyaset bilimi, tarih ve hukuktan bağımsız bir disiplin olarak önceleri Amerika ve İngiltere'de gelişim gösteren uluslararası ilişkiler düşünürlerinin, bir teoriye olan gereksinimleri bu iki gelenekten beslenmiştir. Aslında devletin doğuşuyla yaşıt olan devlet-toplum arasındaki fenomen, uluslararası ilişkilerin en önemli gündem maddelerinden birini oluşturmuştur.⁸

Özellikle I.Dünya Savaşı sonrası ön plana çıkan uluslararası ilişkilerin, söz konusu dönemdeki en önemli teorisi idealizmdir. Bu teoriye göre barış ve istikrarı sağlamak mümkün olmakla birlikte, bu sürecin gelişimi uluslararası hukuk, devletlerarası işbirliğini ve ahlaki normların gelişimi ile mümkün olabilecektir.⁹

Ayrıca, I.Dünya Savaşı ile ABD başkanı Woodrow Wilson'un 14 prensibi, Hobbesyen paradigmaya karşı önemli bir karşı çıkış ve Grotius mirasından kısmen

⁶BADIE Bernard, "Realism under Praise, or a Requiem? The Paradigmatic Debate in International Relations", International Political Science Review, Vol:22, No:3, 2001, Sayfa: 78-79.

⁷ BADIE a.g.e., Sayfa: 79.

⁸BADIE, a.g.e., Sayfa:79.

⁹ ARI Tayyar, Uluslararası İlişkiler, Alfa Yay, İstanbul,1997

esinlenen idealist teorinin temel uyarılarından biri olmuştur. Bu anlayışa göre devlet gücü artık uluslararası düzenin köşe taşı değil, insani değerlerin bir aracıydı. Bunlar; demokrasi, serbest pazarlar ve uluslararası olarak tüm insanların kendi kaderini belirleme hakkı. Böylece ulusları yaratarak bireyler uluslararası düzenin tam merkezinde olmalıydılar: bu sayede devletlerarası ilişkilerde imkânsız gibi görünen barışçıl ilişkiler mümkün olabilirdi.¹⁰

Uluslararası ilişkiler disiplininde 1940'lı yıllara kadar ağırlıklı olarak taraftar bulan idealist görüş Versailles düzenin 1930'lu yıllarda çöküşü ve İkinci Dünya Savaşının ortaya çıkışıyla birlikte yerini realist teoriye bırakmıştır. Hobbesyen geleneğin yeniden egemen olduğu 1940'lı yıllardan 1970'li yıllara kadarki çalışmaların ağırlık noktasını klasik realist yaklaşımın güç, ulusal çıkar, güvenlik ve devletlerarası çatışmanın kaçınılmaz olduğuna ilişkin görüşleri oluşturmuştur.¹¹

Realizme göre devlet, uluslararası sistemin tek (unique) ve en temel aktörüdür. Devletler rasyonel aktörler olduğu için ulusal güvenlik en önemli amaçtır. Uluslararası düzen ve devlet merkezli olarak incelenen uluslararası ilişkiler olgusunda birey kavramı, realizmin öncelikli konularının oldukça gerisinde kalmıştır.

Realizmin toplum ve bireyle olan ilişkisi, devlet merkezli sistemin özelliklerini tanımlarken incelediği insan doğasına kötümser bir bakış açısıyla şekillenmiştir. Doğuştan kötü, kendi çıkarları peşinde koşan ve hırslı olan bireylerin gündelik hayatlarındaki davranışlarına benzer biçimde devletlerin uluslararası sistemdeki rolleri de kendi çıkarları doğrultusunda belirlemektedir.¹²

Ulusal çıkarların belirleyici olduğu uluslararası sisteme birey ve toplumsal grupların doğrudan bir etkisinin bulunmadığına ilişkin siyasal gerçekçi gelenek, 1970'li yıllarla ön plana çıkan neo-realizmde de etkisini sürdürmüştür. Neo-realizme göre, egemen ve bağımsız birimlerden oluşan uluslararası sistem anarşik bir niteliğe sahiptir ve barış mümkün olsa da geçicidir.

¹⁰ ARI, **a.g.e.**, Sayfa.161.

¹¹ ARI, **a.g.e.**, Sayfa.161.

¹² SÖNMEZOĞLU, **a.g.e.**; Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt 51, No:1-4, Ankara, 1996, Sayfa.80-83.

Klasik realizm ve neo-realizmde devletlerin iç politikalarının konusu olarak ele alınan birey ve toplum olguları ikincil planda yer almıştır. Özellikle 1980’li yıllara kadar uluslararası ilişkiler teorileri devlet ve sistem bazlı irdelenmiştir. Ancak 1970’li yıllardan başlayarak gerek uluslararası sistemdeki dönüşümler (uluslararası örgütler ve çok uluslu şirketlerin önem kazanması gibi) gerekse yaşanan değişimleri açıklamaya yönelik farklı teorilerin belirginleşmesi (neoliberalizm, pluralizm, feminist teori vb) birey ve toplum olgularını uluslararası ilişkilerin gündemine taşımıştır. Böylece uluslararası ilişkilerin en temel tartışması yeniden ancak farklı biçimde gündeme gelmiştir.¹³

İfade etmek gerekirse bu bölümde incelenen realizm kavramı ve gelecek başlıklardaki teoriler aslında birbirinden ayrı düşünülemez şekilde birbirlerine bağlıdırlar. Daha açık bir ifade ile uluslararası ilişkiler teorilerinin dış politikaya yansımaları konusunda devletler bazen realist ağırlıklı politikalar izlerken bazen de liberal yani işbirlikçi politikalara yönelirler.

Bu bağlamda Çin dış politikası da benzer özellikler göstermektedir. Çin dış politikasında belli dönemde sadece realizm belli dönemde sadece Marksizm hakim olmuştur şeklinde bir temellendirme yapmak çok zordur. Ancak iç politika ve yönetim mekanizmasıyla belirlenen görüşler ekseninde Çin dış politikasına bazı ideolojiler ya da düşünce biçimleri hakim olmuştur.¹⁴

Ancak realizm bu süreçte her zaman önce olan bir teoridir. Çünkü realizme göre devletlerin ideolojileri ya da yönetim biçimleri ne olursa olsun devletler kendi çıkarları peşinde koşarlar. Güçlerini maksimize etmek isterler, barış ve işbirliği gerçekleşse bile bu durum geçicidir. Kalıcı olan uluslararası sistemin anarşik yapısından kaynaklanan rekabet ve kaçınılmaz olan çatışmadır.

Çin dış politikasında da diğer devletlerde olduğu gibi realist politikalar ön plandadır. Tarihi miras, dünya görüşü, milliyetçilik, ideoloji, karar verme süreci, uluslararası ortam gibi çok sayıda faktörden etkilenen Çin’in dış politikası, 1949’dan

¹³ AYDIN Mustafa, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt 51, No:1-4, Ankara, 1996, Sayfa: 86.

¹⁴AYDIN, a.g.e., Sayfa.86.

itibaren sürekli değişiklik içinde olmuştur. Çin dış politikasındaki dalgalanma ve değişikliklerin altında iki temel faktör bulunmaktadır: Militanlaşma düzeyi ve Çin'in kendi kendine yetme ile dünyaya açılma arasında kararsız kalması. Bu çerçevede Çin'in dış politikasını temelde dört safhaya ayırmak mümkündür: 1950'lerdeki Çin Sovyet ittifakı, 1960'lı yıllardaki radikalizm ve izolasyonizm 1970'lerde kendini gösteren ve giderek artan düzeydeki uluslar arasılaşma ve 1980'lerdeki bağımsız dış politika.¹⁵

Bu dönemlerin her birinde Çin'in dünya ile olan ilişkileri önemli dönüşümler geçirmiştir. Çin dış politikasına etki eden en önemli faktör başlangıçta komünist ideoloji olmuştur. Etkisi zaman içinde farklılık gösteren Çin dış politikasında çatışma ve mücadelenin ilerlemek için gerekli olduğu inancının etkisi ile Çin, uzun bir süre bir dünya savaşının kaçınılmaz olduğu üzerinde durmuştur. Ancak bu durum 1980'lerde değişmeye başlamıştır. Aslında Çin'in 1980'lerden sonraki dış politikası, iç politikasındaki gelişmelerin bir uzantısıdır. Bu dönemde Çin ideolojik amaçlar yerine ekonomik kalkınmaya odaklanmıştır.¹⁶

1-1-2 İdealizm/Liberalizm

Uluslararası İlişkiler disiplini genç bir disiplin olmasına rağmen hızla büyümeye başlamış ve her geçen gün giderek daha cazip bir çalışma alanı haline gelmiştir. Bu ilgiyi ve büyümeyi birçok etken ile açıklayabilmek mümkün. Pratikteki baş döndürücü gelişmeleri ve konjonktürel etkenleri görmezden gelirsek, aslında disiplinin bu denli gelişmesinin en temel gerekçelerinden biri disiplin içerisinde yaşanan teorik tartışmalardır.¹⁷

Disiplinin ilk yıllarında sadece savaş ve savaşın mirasları üzerinde yoğunlaşan ve tarihi başucu kitabı olarak benimseyen bakış açısı, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkilerin gündeminin çeşitlenmesi ile anakronikleşmiş, metodolojik

¹⁵ ÇAKMAK Cenap, "Amerikan Dış Politikası ve ABD-Çin İlişkilerinde Pragmatizm ve Rasyonalite", (Der. Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü), Geleceğin Süper Gücü Çin, TASAM Yayınları, İstanbul, 2005, Sayfa: 111-113.

¹⁶ ÇAKMAK, a.g.e., Sayfa.111-113.

¹⁷ BANKS Michael, "The Inter-Paradigm Debate", International Relations: A Handbook of Current Theory, (ed), M. Light, A. J. R. Groom, London: Pinter Publishers, 1985, Sayfa. 20-27.

tartışmalarla geçen II. Dünya Savaşı sonrası dönemin ilk yıllarının ardından disiplin, paradigmlar arası tartışmaya (Realizm, Liberalizm/Plüralizm ve Yapısalcılık) beşiklik etmiştir. 1980'lerin sonlarından itibaren üçüncü büyük tartışma olarak da bilinen yeni bir dönem başlamıştır.¹⁸

Disiplinin şahitlik ettiği bu tartışmalarından ilki olan İdealizm-Realizm tartışması, disiplinin terminolojisini yerleştirmek gibi asli bir unsuru yerine getirmenin dışında, disiplinin sınırlarını da bir ölçüde belirlemiştir. Kabaca söyleyecek olursak İdealizm- Realizm tartışması disiplinin hüviyetini yazan bir tartışmadır. Bu tartışmanın zeminine baktığımız zaman, tartışmayı şekillendiren en önemli unsurun pratikte yaşanan gelişmeler olduğunu görmekteyiz.¹⁹

I. Dünya Savaşı'nın başta Avrupa olmak üzere tüm dünya üzerindeki etkileri ile birlikte insanların savaş, dünya politikaları ve sanayileşmenin getirdiklerine dair bakış açısı değişmeye başlamış, Marksistlerin kapitalizme dair endişeleri bir ölçüde haklılık kazanmıştı. Emperyalizm, çözülmenin sinyallerini veren kolonyal hareket, giderek artan milliyetçilik ve tabi ki savaşın getirdiği ekonomik çöküntü, o dönem üzerinde en çok konuşulan konuları teşkil etmekteydi.

Yeni bir uluslararası sistem şekillenmeye başlarken insanlığın en temel kaygısı, yeni sistemin savaşa meyyal unsurlar ile donatılmamasıydı. Bu anlamda iki savaş arası dönem, pratiğin her hali ile teoriği şekillendirdiği bir dönem oldu. Zira iki savaş arası dönemde çalışmaların optimistim bir saikle, moral öğeleri göz önünde bulundurarak, uluslararası hukuk ve örgütlenme üzerine yoğunlaşmasını başka bir şekilde açıklayabilmek söz konusu değil.²⁰

Savaşın bir ürünü olan disiplinin ilk yılları, barışın nasıl tesis edileceğini metinimi olarak benimseyen İdealizm ile savaşların nasıl önleneceğini ilke söz olarak benimseyen Realizm arasındaki tartışmalarla geçmiştir. I. Dünya Savaşı'nın bitişinden, uluslararası işbirliği yerine güç politikalarının yeniden ön plana çıkmaya başladığı

¹⁸ LAPID Yosef, "The Third Debate: On the Prospects of International Relations Theory in a Post-Positivist Era", International Studies Quarterly, Vol: 33, No: 3, 1989, Sayfa. 236.

¹⁹ LAPID, a.g.e., s.236

²⁰ BANKS, a.g.e. Sayfa.20-27.

1930'lu yılların sonuna dek hâkim değerler dizisi olan İdealizme paradoksal olarak bu isimi uygun görenler de Realistlerdi.²¹

Kendi varlığını meşrulaştırmak adına böyle bir tasarıma giden Realistler, İdealistlerin kimliklerini kendi okuyuşlarına göre de dizayn etmeye çalışmışlardır. Temel konularda sert eleştirilerde bulunan Realistlerin sürekli olarak İdealistleri eleştirdikleri konulardan biri de; İdealizmin felsefi anlamda entelektüel bir derinliğe sahip olmadığıdır.

Realistlerin kendi argümanlarını meşrulaştırmak amacı ile Realist yazımı, Thucydides'e ve hatta Kautilya'nın Arthashastra eserine kadar uzandıklarını zorlama bir çaba ile önümüze getirdiklerini- varsayarsak, aynı zorlamayı İdealizm içinde yapmamız da hiçbir sakınca yoktur. Realistlerin iddia ettiği üzere İdealizmin biyografik notlarının eksikliği, içinde barındırdığı temel parametrelerinin geçersiz olduğu anlamına gelmeyebileceği gibi, epistemolojik ve ontolojik olarak bir anlam ifade etmesine de hâle getirmez. Biyografik notları yazmaya Stoacılar'dan başlayabilir, Pierre Dubois, Dante, Emeric Crucé, Duc de Sully, William Penn, Abbé de Saint Pierre'i de, İdealist teorinin XVIII. yüzyıla kadar olan yazımına ekleyebiliriz.²²

Ancak, asıl İdealizm yazımı ve felsefi anlamda kökeninin miladı, XVI. yüzyılın sonlarında Hugo Grotius ile başlatılmalı ve Aydınlanma döneminde Immanuel Kant ile devam ettirilmelidir. Ayrıca federatif erk kuramından bahseden John Locke'u, Hobbes'un insan doğası itibariyle kötüdür, tezine karşı çıkan ve insanın doğuştan barış yanlısı olduğunu savunan J. J. Rousseau'yu ve monarşilerin savaşa meyyal olduklarını, barışın ancak demokratik cumhuriyetler eli ile gerçekleştirilebileceğini savunan Voltaire'i de listeye eklenebilir. İdealizmin XX. yüzyıldaki seyrine baktığımızda, karşılıklı bağımlılık olgusunu ve bu olgunun temel siyasal birimler arasındaki ilişkilere olan yatay ve dikey yansımaları ilk defa analitik bir çerçevede ele alan, İngiliz Norman Angell ile karşılaşılır.²³

²¹ BANKS, a.g.e. Sayfa.20–27.

²² AYDIN, a.g.e., Sayfa.86-87.

²³ BADIE, a.g.e., Sayfa.77-78; AYDIN, a.g.e., Sayfa .87.

Angell’ın bu savaş patlak vermeden önceki söylemleri, o dönem entelektüel çevrede hatırı sayılır bir yankı yapmıştır. Teorik alt yapıyı hazırlayan akademik çevrenin yanında, not edilmesi gereken bir diğer katkı da siyaset sahnesinden geldi; Woodrow Wilson. Nasıl daha istikrarlı devletler sistemi-güvenli bir uluslararası ilişkiler yaratabiliriz sorusunu kendine soran ve ticaret ve hukuk ile birbirine bağlanmış liberal, demokratik bir dünya hedefleyen Wilson, böylesi bir dünya için neler yapılması gerektiğine dair, 14 ilkesini açıkladı.²⁴

Denizlerde serbestlik -açık diplomasi –ticaret –silahsızlanma -uluslararası bir örgütün tesisi –sömürgeler- self determinasyon gibi vurucu noktalara sahip bu 14 noktanın dışında Wilson, insan doğasının iyi olduğuna, liberal demokratik devletlerin bir araya gelerek uluslararası barış ve güvenliği tesis edeceğine ve insanlığın eğitim yolu ile savaşı politikaların bir aracı olmaktan çıkarabileceğine inanıyordu.

Herkesçe kabul edilecek bir adalet anlayışının yerleşmesi gerektiğini de vurgulayan Wilson, uluslararası işbirliği, serbest ticaret, demokratik yönetimler ve ulusların eşit bir şekilde temsil edildiği bir uluslararası örgüt sayesinde daimi barışın tesis edileceğini savunuyordu. Bununla birlikte Wilson’un, hem barışçıl bir dünya düzeni yaratmak projesi dâhilindeki fikirleri, hem de başkanlığı döneminde izlediği politikaları, bir çok çevre tarafından yoğun eleştiri bombardımanına maruz kalmaktan kurtulamadı.²⁵

İdealistlere göre savaş, tarihsel olarak sürekli başvuru ve devletlerin çıkarlarını maksimize etmek için kullandıkları bir araçtır ve bu araç sanılan aksine kaçınılmaz ya da önlenemez niteliğe haiz değildir. Savaşların önlenmesi yolunda atılması gereken ilk adım, devletlerarasında sürekli başvuru bir yöntem olan gizli diplomasiye önüne geçmektir.²⁶

İdealistlere göre, ulusal araçlar ve sınırlı amaçlar içeren ikili antlaşmalardan ve güvenlik önlemlerinden ziyade, kolektif ve çok taraflı araçlar içeren, daha geniş

²⁴ BADIE, a.g.e., . Sayfa 77–78

²⁵ Tayyar Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Alfa Yay, İstanbul, 2002.

²⁶ FOLKER, Jennifer S., “Realism and the Constructivist Challenge: Rejecting, Reconstructing, or Rereading”, The International Studies Review, Vol: 4, No: 1, 2002, Sayfa: 78.

katılımın sağlandığı platformlar tercih edilmelidir. Realistler ise kolektif güvenlik önlemleri ile savaşların önlenemeyeceğini çünkü devletlerin, dış politika davranışlarını belirleyen temel unsurun kolektif hareket etmekten ziyade sıfır toplamlı bir oyun mantığı ile hareket etmek olduğunu vurgularlar.²⁷

I. Dünya Savaşı'na hatta daha da genişleterek II. Dünya Savaşı'na kadar uzanan ve milat olarak XVII. yüzyılda hayat bulan güç dengesi sistemi gibi salt çıkar ve güvenlik mefhumları üzerine kurgulanmış sistemlerin, savaş riskini artırdığı İdealistler tarafından özellikle vurgulanır.

Bir metodolojik sıkıntı mı yoksa, pragmatik bir kurgu mu olduğu hala netleşemeyen ama bugün bile uluslararası ilişkilerde rol oynayan aktörlerin daha spesifik anlamda da devletlerin davranışlarını/stratejilerini/tercihlerini derinden etkileyen çıkarın yanlış bir şekilde inşa edilmiş olması, çözümlenmesi gereken bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

İdealistlere göre; böylesi bir sorunu çözmek için, uluslararası politikadaki her türlü davranışın ana motifi olarak rol oynayan ama kendisi bir türlü tanımlanamayan çıkarın herkes tarafından kabulünü sağlayacak bir tanımının mutlak surette yapılması gerekmektedir. Yine bu sorunla ilişkilendirilebilecek bir başka gerçeklikte güvenlidir.²⁸

Devletler arasında çıkan problemlerin temeli olarak görülen bu iki kavramın, açıklanması ve analiz edilmesi gereken çerçeve olarak, İdealistlerin gösterdikleri adres, uluslararası bir yapı içerir ki bu yapının temel faktörü de uluslararası niteliği olan, herkesçe kanıksanmış, ortak çıkarları ve ortak değerlerinin farkında, kendilerini birbirleriyle ilişkilerinde bir dizi ortak kurala bağlı bir toplum fikridir. Bir Realiste göre ise çıkar her şeydir. Devletin varlık sebebidir çıkar ve çıkarın ilk adresi güvenliğin tesis edilmesinden geçer.²⁹

İdealistlere göre, self-determinasyonun yaygın bir şekilde hayata geçirilmesi, çatışmaların çözümü için yeterli bir etken olmasa da gerekli bir etkidir. Çünkü

²⁷ FOLKER, a.g.e., Sayfa.79.

²⁸ SÖNMEZOĞLU, a.g.e., Sayfa.165.

²⁹ AYDIN, a.g.e., Sayfa.89, ARI, a.g.e., Sayfa .122-126.

selfdeterminasyon, demokratik kurumların bir ulus içerisinde yerleşmesinde ve gelişmesinde önemli bir fonksiyon icra eder.

Kantian anlamda demokratik prensiplerle kendi bağımsızlığına ve yönetme hakkına sahip ulusların yaygınlaşmasıyla birlikte, daha güvenli ve istikrarlı bir uluslararası yapı ortaya çıkacaktır. Realistlere göre ‘idealist milliyetçilik’ olarak tanımlanabilecek Wilsoniyen self-determinasyon algılaması, liberal/demokratik parametrelerle insancıl/pasifist öğeleri taşıyordu. Ancak, revizyonist, emperyal, yayılımcı ve saldırgan Realist teorinin aşırılıklarını sembolleştiren milliyetçilik (John Herz’e göre bu türde ki milliyetçiliğin adı; “integral milliyetçilik” idi) karşısında İdealist milliyetçiliğin şansı yoktu.³⁰

İdealistler, iktidarı sınırlandırabilecek, baskı mekanizması vazifesi görecektir. Kurumlar olmadığı için demokratik bir yönetim anlayışına sahip olmayan ve siyasal katılımın yelpazesinin çok dar olduğu rejimlerin, tabiat olarak savaşa daha meyilli olduğunu savunuyorlardı.

İdealizm ya da liberalizm bağlamında düşünülmesi gereken temel nokta devletler arası karşılıklı işbölümü ve uluslar arası ya da ulus üstü yapılara dahil olarak barışçıl ilişkileri geliştirmektir. Çin dış politikasında bu durum özellikle soğuk savaşın sona ermesi ile mümkün olmuştur.³¹

Çin dış politikasında Tayvan gibi realist ya da Şahin dış politika hamleleri olsa da özellikle Dünya Ticaret örgütüne katılımı ve Şanghay İşbirliği Örgütünün öncülerinden olması Çin dış politikasının yeni dönemdeki işbirliğine önem veren ve idealizmle belli şekillerde ölçüşen yönündür.

Diplomasinin 1980’den beri yönelmiş olduğu yeni boyut, barış ve kalkınmaya olanak veren bir ortam yaratmayı amaçlamaktadır. Bu değişim ile Çin, başta komşu ve yakın ülkeler olmak üzere ekonomik ilişki içerisinde olduğu bütün ülkelerle barışçıl bir

³⁰ AYDIN, a.g.e., Sayfa.89, ARI, a.g.e., Sayfa.122-126.

³¹ ARI, a.g.e., Sayfa 122-126.

ortam yaratmaya çalışmaktadır. Çin'in uzun vadeli stratejileri hep bu "Barışçı Yükseliş" politikasının yansımalarıdır.³²

Soğuk Savaşın sona erdiği 1990'larda ise değişikliklerin hem içeriği hem de hızı farklı olmuştur. Bu zaman zarfında, Çin dış politikası içe dönük, reaktif ve doğası gereği uluslararası sistemi tehdit eden bir dış politikadan dışa dönük, proaktif, ve sistemin içeriğini belirleyen bir karaktere sahip bir dış politikaya doğru değişmiştir. Değişim henüz yeterli düzeyde değilse de, değişim süreci hem devam etmekte hem de derinleşmektedir.

Çin, Batı ile entegrasyon süreci içinde, izolasyonist politikayı terk ederken, "bağımsızlığın korunması ve inisiyatifin kendi elinde muhafazası" ilkesinden yola çıkarak "açıklık" politikası ile bir taraftan halkın hayat standardının artırılması, diğer taraftan ise ekonomik büyümenin eş zamanlı olarak yürütülmesi hedeflerini amaç edinmiştir. Çin, bu yeni dış politikası kapsamındaki hedeflerini uluslararası örgütleri araç olarak kullanmak suretiyle uygulamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Çin; BM Barışı Koruma Operasyonları, uluslararası çevre konuları, küresel haberleşme, bilim ve teknoloji ve silahların kontrolü ile insan hakları konularında "Küresel Sosyalizasyon" görüşünü şekillendirmiştir.³³

Bu çerçevede, Asya-Pasifik ekseninden, Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik aşamasına kadar süre gelen bir dönüşüm süreci içinde, Çin Komünist Partisi, ABD'nin egemen olduğu "tek kutuplu" bir uluslararası sistemin dışına çıkılmasını asıl hedef olarak benimsemiştir.

Yeni işbirliği kavramının gelişiminde, Şanghay İşbirliği Örgütü ve ASEAN (Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği) ana kurumsal çatılar olmak üzere, güvenlik ve uluslararası ticaretin istikrar zemini içinde muhafazasına özen gösterilmektedir. Çin'in dış politikasında Soğuk Savaş sonrasındaki en önemli değişim, ABD ile olan ilişkilerinde yaşanmıştır. Soğuk Savaşın sona ermesi ile her iki ülke için önemli

³² CAŞIN Mesut Hakkı, "Değişen Uluslar arası Konjonktür ve Çin Ulusal Güvenlik Stratejilerinin Yeni Parametreleri", (Der. Attila Sandıklı ve İlhan Güllü), Geleceğin Süper Gücü Çin, İstanbul, TASAM Yayınları, İstanbul, 2005, Sayfa. 67-68

³³ CAŞIN, a.g.e., Sayfa. 67-68.

fırsatlar ortaya çıkmıştır. Bu fırsatları aralarındaki farklılıkları şiddetli çatışma nedeni yapmadan değerlendiren ABD ve Çin bu dönemde en kazançlı ülkeler olarak göze çarpmışlardır.³⁴

Birbirleri ile aktif ve yapıcı ilişki içine giren ABD ve Çin, bir dizi uluslararası sorunda ortak hareket etme iradesini göstermişler, ama bu arada da kendileri için hayati saydıkları konularda taviz vermeye de yanaşmamışlardır. (Örneğin Tayvan, silahsızlanma, insan hakları vb.) Ancak her iki taraf da çıkarlarının çatıştığı konularda fazla ileri gitmeyerek rasyonel ve pragmatik bir dış politika izlemiştir.³⁵

Çin'in dış ticaret ilişkilerini ve günümüzdeki ekonomik durumunu tartışabilmek için, son yıllardaki dış politikasının ana noktalarının incelenmesinde fayda vardır. Çin'in 11 Eylül sonrasında bölge güvenliği konusundaki endişeleri şu şekilde özetlenebilir:

Çin, Pakistan-Hindistan arasındaki nükleer denge dikkate alındığında, yarı müttefiki konumunda bulunan Pakistan envanterindeki nükleer silahların, terörist unsurların eline geçmesi tehlikesinden endişe duymaktadır. Ayrıca Çin, “Üçlü Ser Kuvvetleri” olarak tanımladığı “Terörizm-Ayrımcılık-Radikalizm” ile ortak mücadele çerçevesinde Şanghay İşbirliği Örgütü çatısı altında Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan ile işbirliği de yapmaktadır.

Başkan Bush'un “Şer Ekseni” olarak ilan ettiği Irak-İran-Kuzey Kore ekseninde, Kuzey Kore ve İran'a destek vermektedir. Bu bağlamda, Çin, Kuzey Kore ile “her yerde-her zaman” diyalog prensibi dâhilinde ABD'nin Kuzey Kore'nin nükleer silahsızlanma ve silahların kontrolü hakkındaki denetim isteklerine karşın Kuzey Kore'yi desteklemektedir. Bu noktada Çin'in enerji ihtiyacını karşılama Orta Doğu Enerji Kaynakları ön plana çıkmaktadır. Ayrıca burada karşılıklı bir çıkar bulunmaktadır.

³⁴ CAŞIN, a.g.e., Sayfa.68.

³⁵ CAŞIN, a.g.e., Sayfa.68.

AB veya ABD'ye bağımlı olmak istemeyen ve en büyük pazar fırsatlarının da Asya-Pasifik ve en başta Çin'de olduğunu düşünen Orta Doğu ülkeleri, Çin ve diğer Asya-Pasifik güçlerine yönelmektedir. Çin açısından başlıca unsur enerji arzının sürekli kılınması iken, Orta Doğu ülkelerinde bunun karşılığı enerji talebinin güvenliğidir. Orta Doğu ülkeleri ürettikleri miktar için Asya Pasifik ve Çin'de bir pazar bulunacağını garanti etmek istemektedirler.³⁶

Karşılıklı yatırım çerçevesinde Çin petrol satın almakta ve bunun karşısında Orta Doğu ülkeleri Çin petrol endüstrisine yatırım yapmaktadır. Çin büyüyen ekonomisini besleyecek enerji kaynaklarıyla bağlantılarını daha sağlıklı hale getirmek için Orta Doğu'nun istikrar ve güvenliği ile artık daha yakından ilgilenmektedir.³⁷

1-1-3 Marksizm

Uluslar arası ilişkilerde devletlerin yaklaşım ve politikalarını inceleyen bir diğer teori marksizmdir. Marksizm öncelikle kapitalist sistemi incelese de uluslar arası ilişkiler alanında da önemli analizler geliştirmiştir. Çin'in Marksizm geçmişi düşünüldüğünde ülkenin dış politikasında da belli bir yere sahiptir. Bu bağlamda öncelikle marksizm'in ana hatları ve sonrasında da Çin dış politikasındaki önemi incelenmelidir.

Marksizm, temel yaklaşımlarını XIX. yy ortalarında Marx ve Engels'den olarak ortaya çıkmıştır. Yaşamı boyunca Marx'ın kişisel fikirleri değişikliğe uğramış ve Marx'ın teorileri daima çelişkili yorumlara konu olmuştur. Marx kapitalizmi, global bir ekonomi olarak görmesine rağmen, uluslararası ilişkilerle ilgili olarak sistematik bir fikirler seti geliştirememiştir. Sovyetler Birliği ve Çin, Marksizmi resmi ideolojileri olarak benimsemişler ve bu ideolojiyi kendi ulusal çıkarlar için gerekli gördükleri zaman değiştirmişlerdir.

³⁶ CAŞIN, a.g.e., Sayfa.68.

³⁷ ÇAKMAK, a.g.e., Sayfa.113-114.

Liberalizm ve merkantilizm de olduğu gibi modern marksizmde de iki temel yaklaşım mevcuttur. Birisi, E.Bernstern ve K.Koutsky'in sosyal demokrat evrimci marksizmidir. Diğeri Lenin ve Sovyetler Birliğinin devrimci Marksizmidir.

Robert Heilbroner, tüm marksist çalışmalarda dört ortak öge bulunduğunu söyler. Birinci öge, gerçekliğin doğasını dinamik ve çelişkili olarak tanımlayan toplum ve bilgiye dialektik yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, sosyal dengesizlikler ve toplumsal değişme, sosyal ve politik olgular içinde gizli çelişkilerin işleyişi ve sınıf çelişkisinden kaynaklanmaktadır. Marksistlere göre, Liberallerin inandığı gibi toplumda gizli bir uyum ve dengeye dönüş mekanizması yoktur. İkinci öge ise tarihe materyalist yaklaşımdır.

Tarihsel değişimin kökeninde, bölüşümden kaynaklanan sınıf mücadelesi, verimli güçlerin ve ekonomik faaliyetlerin gelişimi vardır. Üçüncü öge, kapitalist gelişmeye yönelik genel yaklaşımdır. Kapitalist üretim biçimi ve bunun devamı, modern toplumun hareketini belirleyen ekonomik kanunlarına bağlıdır. Dördüncü öge ise, sosyalizm ile ilgili normatif yaklaşımdır. Tüm marksistler, sosyalist toplumun hem gerekli hem de tarihsel gelişimin arzu edilen sonu olduğuna inanırlar. Burada sadece bu yaklaşımların ilk üçü ele alınmıştır.³⁸

Marksizm kapitalizmi, üretim araçlarının özel mülkiyeti ve ücretli emeğin varlığına bağlı olarak tanımlar. Marksistler kapitalizmin; rekabetçi bir piyasa ekonomisinde kar ve sermaye birikimi için çalışan kapitalistler tarafından yürütüldüğüne inanırlar. Kapitalizmde emek bir mal gibi görülür ve emeğin bir fiyatı vardır. Marx'a göre kapitalizmin bu iki kilit karakteri, kapitalizme dinamizm kazandırır. Kapitalizmin tarihsel misyonu dünyayı birleştirmek ve geliştirmek olmasına rağmen kapitalizmin başarısı kendi sonunu hazırlayacaktır. Marx'a göre, kapitalizmin kökeni, gelişmesi ve nihai sonu üç ekonomik yasa tarafından idare edilmektedir.³⁹

³⁸ GILPIN Robert, The Political Economy of International Relations, Princeton University Press, New Jersey, 1987.

³⁹ GILPIN, a.g.e., Sayfa.78-85.

Marx'ın birinci yasası, orantısızlık kuramıdır. Bu kuram, Say yasasının reddeder. Say yasasına göre, kısa dönem dışında her arz kendi talebini yaratır ve dolayısıyla arz ve talep daima dengededir

Marksizme göre, kapitalist sistemin gelişmesini teşvik eden ikinci yasa, sermaye birikimi ya da sermayenin yoğunlaşmasıdır. Kapitalizme motivasyon gücünü veren şey, kar amacı ve bireysel kapitalistlerin birikim ve yatırım yapma gereksinimleridir. Rekabet, kapitalistleri sermaye yatırımlarını ve etkinlikleri artırmaya ya da riski yok etmeye zorlar. Sonuç olarak, kapitalizmin gelişmesi, zenginliğin belli bir azınlık elinde giderek artan bir şekilde yoğunlaşmasına ve çoğunluğun artan bir şekilde fakirleşmesine neden olacaktır. İşsizlerden oluşan yedek sanayi ordusunun artması ile de ücretler düşecek ve kapitalist toplum, sosyal bir devrim için hazır hale gelecektir.⁴⁰

Kapitalizmin üçüncü yasası kar oranlarının düşmesidir. Sermaye birikimi bollaşırken, kazanç oranı düşer ve bu suretle yatırımların cazibesi azalır. Klasik liberal iktisatçılar, bu olasılığı bilmelerine rağmen sermaye ihracı ve ucuz mal ithali gibi telafi edici önlemler yoluyla bu problemin çözülebileceğine inanmışlardır. Oysa Marx, kar oranının düşme eğiliminin kaçınılmaz olduğuna inanmıştır. Rekabetçi güçlerin baskısıyla kapitalist, emekten tasarruf sağlayan teknolojiler kullanmak suretiyle etkinlik ve verimliliklerini artırmaya çalışacaktır. Bu da işsizliğin artmasına ve kar oranının azalmasına neden olacaktır. Bu nedenle kapitalist yeni verimli yatırım yapma ve istihdam yaratma motivasyonunu kaybedecektir. Bu durum, ekonomik durgunluk, artan işsizlik ve işçi sınıfının yoksullaşması ile sonuçlanacaktır. Kriz dönemlerinde çevrimlerin dibe vurduğu dönemlerinde işçi sınıfı kapitalist sisteme isyan edecek ve sistemi yıkmaya yönelecektir.⁴¹

Kapitalizmin Marksist krizinin özü şudur: Liberal varsayımlarda olduğu gibi, kapitalist rasyonel olmasına rağmen kapitalist sistemin kendisi rasyonel değildir. Piyasa rekabeti, bireysel kapitalistin tasarruf etmesini yatırmasını ve biriktirmesini gerektirir. Kar, kapitalizmin benzini, yatırım kapitalizmin motoru ve birikim de sonucudur.

⁴⁰ GILPIN, a.g.e., Sayfa.78-85.

⁴¹ GILPIN, a.g.e., Sayfa.78-85.

Kapitalistlerin sermaye biriktirmeleri, malların aşırı üretimine, artık sermayeye ve yatırım cazibesinin kaybolmasına neden olarak, kriz dönemlerinin giderek şiddetlenmesine ve ekonomik durgunluğa neden olur. Bu dönemde, işçi sınıfının devrimci tepkisi, sistemi yıkılmasına yol açacaktır. Bu nedenle kapitalizmin doğasında gizli çelişkiler ve sermaye birikimi, kendi çöküşünü de hazırlayacak ve sosyalist ekonomik sistem kapitalizmin yerini alacaktır.

XIX. yy. ortalarında Avrupa’da kapitalizmin olgunlaşması ve çevre ülkelerin piyasa ekonomisinin içine çekilmesi, işçi sınıfının devrimini engellemiştir. Milliyetçilik, kapitalizmin ekonomik başarısı ve emperyalizmin ortaya çıkışı, Marksist düşüncenin değişmesine neden olmuştur. Bu değişim Lenin’in “emperyalizm” inde en son şeklini almıştır.

Lenin birinci dünya savaşının çıkması ile milliyetçiliğin, işçi sınıfının uluslararasılaşmasını engellediğini düşünerek, uluslararası komünist hareketin kendi liderliği altında birleşmesi için gerekli entellektüel girişimlerde bulundu. Lenin, Avrupa ülkelerindeki sosyalist partilerin niçin kendi burjuvazileri tarafından desteklendiğini görmek istedi. (Özellikle Karl Kautsky yönetimindeki Alman sosyal demokratlarının) Lenin, aynı zamanda Marx’ın öngörmüş olduğu işçi sınıfının fakirleşmesinin neden gerçekleşmediğini açıklamaya çalışmıştır. Zira Marx öngörüşünün aksine ücretler yükselmekte, işçiler sendikalı olmaktaydı.⁴²

Marx ve Lenin arasındaki dönemde kapitalizm derin dönüşümler yaşamıştır. Marx geniş ölçüde batı Avrupa’ya özgü kapitalizm hakkında yazmıştı. Buradaki kapitalizm, çeşitli baskılarla karşılaşp ergeç büyüme itici gücünü kaybedecek olan bir kapalı ekonomiydi.

Ancak, 1870–1914 yılları arasında kapitalizm dinamizmini koruyor, giderek daha açık, küresel ve teknolojik bir sistem haline geliyordu. 1870’li yıllardan itibaren, İngiltere ve diğer gelişmiş ülkeler tarafından yapılan yoğun sermaye ihracı, büyük ölçüde dünya ekonomisinin değişmesini sağlamıştır. Yabancı yatırımlar ve uluslararası finans, ülkeler arasındaki ekonomik ve politik ilişkileri önemli ölçüde değiştirmiştir.

⁴² GILPIN, a.g.e., Sayfa.78-85.

Marx'ın kapitalizmde küçük rekabetçi sanayi firmaları yer alırken, Lenin'in zamanın ise, kapitalist ekonomiler büyük sanayi kartellerince ya da bankalarca idare edilmekteydi. Lenin'e göre, sermayenin sermaye tarafından kontrolü ya da sanayi sermayesinin finansal sermaye tarafından kontrolü kapitalist gelişmenin ilk ve en yüksek evresini ortaya çıkarmıştır.

Lenin'e göre kapitalizm, emperyalizm yoluyla üç hareket yasasından kurtulmuştur. Kapitalist ekonomilerin kolonilere sahip olmaları, onları tüketemedikleri malları elden çıkarmalarını sağlamıştır. Aynı zamanda kolonilerden, ucuz kaynak elde edilmekte ve bu nedenle sermayelerini buralara yatırmaktaydılar. Kolonilerin sömürülmesi, bir ekonomik artığın oluşmasını sağlamış ve bu artık, kapitalistlere kendi işçi sınıfının aristokratlarını kontrol edebilme gücü vermiştir. Lenin'e göre koloni emperyalizmi ilerlemiş kapitalizmin özelliği haline gelmiştir. Kapitalist bir ekonomi, ekonomik durgunluğa girmemek için kolonilere ihtiyaç duymuştur.⁴³

Lenin, uluslararası kapitalist ekonominin dünyayı geliştirdiğini, fakat bu gelişmenin dengeli olmadığını ileri sürmüştür. Kapitalist ekonomilerin, birbirlerinden farklı oranda büyümesi, emperyalizme, savaşlara ve uluslararası politik değişmelere neden olmuştur. Kapitalistlerin, kolonilere karşı savaşmaları rasyonel bir davranıştı ve bu nedenle insanların sömürülmesi normaldi. (Aşırı emperyalizm doktrini). Bu nedenle de orantısız gelişme yasası, Lenin'e göre gerçekleşmeyecekti.

“Bölüşüme katılan iştirakçilerin güçleri eşit derecede değişmeyecektir. Kapitalizmde sanayi kollarının, işletmelerin, tröstlerin ya da ülkelerin gelişmesi eşit olamaz. Yarım yüzyıl önce İngiltere ile karşılaştırıldığında Almanya fakir önemsiz bir ülkeydi. Benzer bir şekilde Japonya'da Rusya ile karşılaştırıldığında önemsiz bir ülkeydi. Bundan 10 ya da 20 yıl sonra emperyalist ülkelerin görece güçlerinin aynı kalacağı düşünülebilir mi? Kesinlikle düşünülemez”⁴⁴

Bu sözleri ile uluslararası kapitalist sistemin doğal olarak istikrarsız olduğunu kanıtlamaya çalışan Lenin, Marx'ın kapitalizme dördüncü yasayı eklemiştir. Bu yasa da şudur: Kapitalist ekonomilerin gelişmesi ile sermaye birikimi sağlanır ve kar oranları

⁴³ GILPIN, a.g.e., Sayfa.78-85.

⁴⁴ GILPIN, a.g.e., Sayfa.78-85.

düŖer. Kapitalist ekonomiler, kolonileri baskı altına alıp, kolonileri pazar, hammadde ve yiyecek kaynağı olarak kullanmak üzere bağımlılıkları altına alırlar.

Kapitalist ülkeler arasındaki rekabet sonucunda, kapitalistler görelî güçlerine göre kolonileri paylaşırlar. Bu şekilde en gelişmiş kapitalist ekonomi yani İngiltere, kolonilerden en geniş payı alır. Ancak, diğer gelişmiş kapitalist ekonomiler güçlendikçe kolonilerin yeniden bölüşümü gündeme gelir. Bu emperyalist çelişki, güçlenen ve zayıflayan emperyalist güçler arasındaki mücadelelerin artmasına yol açar. Bu analize göre, birinci dünya savaşı, zayıflayan İngiltere ile güçlenen diğer kapitalist güçler arasında kolonilerin (toprakların) yeniden bölüşümü savaşıdır. Lenin'e göre, koloni bölüşümü savaşları, koloniler sanayileşene ve kapitalist ülkelerdeki işçiler sisteme karşı ayaklanana kadar sürecektir.⁴⁵

Lenin, kapitalist ülkelerdeki büyümenin ve sermaye birikiminin farklı oranlarda olmasından dolayı, uluslararası kapitalist sistemin istikrarlı olamayacağını savunmuştur. Kautsky'nin aşırı emperyalizm doktrinine karşıt olarak Lenin, bütün kapitalist birleşmelerin geçici olduğunu ve kapitalist devletlerarasındaki anlık güç dengesini yansıttığını ifade eder. Kapitalist birleşmelerin temeli, eşitsiz gelişme sürecince kaçınılmaz olarak aşındırılacak ve koloniler üzerinde kapitalistler arası çelişkilere yol açacaktır.

Eşitsiz gelişme yasası Lenin'in döneminde işlevsel hale gelerek, Avrupa'daki kapitalist güçlerin genişlemesi ve emperyalist güçlerin giderek artan bir şekilde birbirleriyle ilişkiye girmesi ve kolonileştirmeye uygun topraklar azalması sonucunda birbirleriyle çelişkiye düşmüşlerdir.

Lenin sonunda sıranın Çin'in emperyalist tarafından bölüşümüne geleceğine inanmıştır ve global az gelişmiş ülkelerin sınırlarını kapitalistlere kapatılması ile emperyalist çatışmanın artacağını düşünmüştür. Emperyalist güçler arasındaki çelişki, kendi kolonileri arasında isyanı teşvik edecek ve zayıflayan batı kapitalizmi, dünyanın kolonileştirilmiş bölgelerini elinde tutmaya devam edecekti.

⁴⁵ GILPIN, a.g.e., Sayfa.78-85.

Marksist teorinin Lenin tarafından uluslararasılaştırılması önemli bir yeniden düzenlemedir. Marx'ın kapitalizm kritiğinde, kapitalizmin krizinin nedeni ekonomiktir. İşçi sınıfı bir taraftan fakirleşmesinden dolayı isyan edecek, diğer yandan kapitalizm ekonomik nedenlerden dolayı başarısız olacaktır.

Ayrıca, Marx'ın aktörleri sosyal sınıflardır. Lenin ise kapitalizmin politik eleştirisini yapmıştır. Lenin'in temel aktörleri, ekonomik gereksinimler tarafından yönlendirilen merkantilistik ulus devletlerdir. Devletler arasında sürekli bir rekabet hâkimdir. Lenin'e göre, uluslararası kapitalizm, ekonomik olarak başarılı olmasına rağmen, bu sistem politik olarak istikrarsızdır ve bir savaş sistemidir. Bu sistemde, gelişmiş ülkelerdeki işçiler ya da işçi aristokratları, kolonilerdeki sömürülen insanlardan alınan pastadan geçici olarak pay alırlar ve işçiler bu paylarının karşılığını eninde sonunda savaş alanlarında öderler. Lenin'e göre kapitalizmin çelişkileri sınıf mücadelesinden çok uluslararası çıkar çelişkilerinde yatar. Kapitalizm, doğasındaki savaşçılık ve politik mücadeleye karşı artan isyan nedeniyle sona erecektir.

Özet olarak Lenin'e göre, kapitalizmin doğasındaki çelişkiler bir yandan dünyayı geliştirirken diğer taraftan da kendi sonunun tohumlarını ekecektir. Bu süreçte kapitalizm bir yandan da teknoloji, sanayi ve asgari güç yaymaya devam edecektir. Kapitalizm daha düşük ücretli ve düşük yaşam standardına sahip rakipler üreterek, daha önce dünya pazarında güçlü olan devletin rekabet gücünü azaltmaya çalışacaktır. Güçlenen ve zayıflayan kapitalist güçler arasındaki ekonomik ve politik rekabetin yoğunlaşması, ekonomik çelişkilere, emperyalist rekabete ve sonuçta savaşa neden olacaktır. Bu durum 19.yy da İngiltere merkezli liberal dünya ekonomisinin kaderi olmuştur. Bugün içinse, Lenin kuşkusuz olarak şunu iddia edecekti: Amerika'nın gerilemesi ile aynı yazgı Amerika merkezli liberal dünya ekonomisinin başına gelecektir.⁴⁶

Çin'de yeni demokratik devrim dönemi 1919 ile 1949 yılları arasını kapsar. Rusya'da ki 1917 Ekim sosyalist devrimin başarısı bu dönemde Çin'e de ulaşmıştır. Çin ilerici aydınları arasında sosyalizm, Çin'i başarıya ulaştırabilecek yegâne gerçek olarak yayılmıştır. Bu etki altında 1919 yılında 4 Mayıs hareketi başlamış, bu hareket

⁴⁶ GILPIN, a.g.e., s.78-85.

emperyalizme ve feodalizme karşı olan büyük bir potansiyeli ortaya koymuştur. 1921 yılında ülkedeki komünist grupları temsile edenler Şanghay'da bir ulusal kongre düzenleyerek Çin komünist partisini Nis'de kurmuşlardır. Bu dönemde Çin Komünist Partisinin hâkimiyetini Güney Çin'in kırsal bölgelerinde nüfuz etmeye başlamıştır. Mao önderliğinde kurulan Yenar şehri Komünist serbest bölgesi olmuştur.⁴⁷

Bu yıllar içinde ülke kendi içindeki ve dışarıdaki güçlere karşı dört büyük savaş vermiştir. Bunlar 1924–1927 yılları arasında yapılan mahalli diktatörlere karşı yapılan savaş, 1927–1937 yılları arasında yapılan çiftçi devrimi savaşı, 1937–1945 yılları arasında Japonya'ya karşı yapılan direniş savaşı ve 1945–1949 yılları arasında yapılan kurtuluş savaşıdır. İkinci Dünya Savaşı'na Japonya'ya karşı olarak katılan Çin, Amerika'nın Mao'ya yaptığı hem askeri hem de finansal desteği ile Japonya'nın elinde bulunan Tayvan adasını geri almış ve savaş sonrası işçi sınıfı ile birlikte başkenti ele geçirecek kadar güçlenmiştir. 1 Eylül 1949 yılında Mao Çin Halk Cumhuriyetini kurmuş ve devletin Başkenti'ni Pekin olarak ilan etmiştir.

Marksizm bağlamında Çin dış politikasında öne çıkan ya da Marksizm ile uyumlu bir dış politika geliştirilmesi süreci zayıf kalmıştır. Bu süreçte daha çok SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesi önem kazanmıştır. Ancak Lenin ya da Marks'ın öngörülerini gibi kapitalist ya da sömürgeci olarak tanımlanan ülkelere karşı sistematik bir Marksist dış politika geliştirilmemiştir. Aslında Çin, Sovyetler Birliği'nin empoze ettiği Marksist-Leninist doktrini içerisine sıkıştırmaya çalışmış, fakat uygulanmaya çalışılan kalıp Çin'e uymamış, sonuçta tam tersi olmuş ve Çin, Marksizmi ve Leninizmi kendi bünyesi içerisine almıştır. Kuşkusuz bu Çin tarzı sosyalizmin gelişmesinde önemli bir faktör olmuştur. SSCB'ye karşı Çin medeniyetinin üstün gücü galip gelmiş ve Çin kendi yoluna gitmiştir.⁴⁸

⁴⁷ ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, İş Bankası Yay., Ankara, 1998, Sayfa.324.

⁴⁸ ADIBELLİ Barış, Ejderhanın İç Dinamikleri: Çin Dünyayı Nasıl Okuyor? İnternet adresi: <http://www.as-add.de/Dosya/uluslararası/708-Cin.html>, erişim tarihi 13-11-2008

1-1-4 Sosyalizm

Genel olarak Marksist düşünürlerin ideoloji kavrayışları sırasında siyaset ideoloji olarak sosyalist düşüncenin genel hatları da çizilmişti. Marx'ın ideoloji kavrayışındaki olumsuz anlamın siyaset alanda Lenin ve Lukacs ile birlikte daha olumlu siyaset anlama evrildiğini, daha sonra, Batı Marksizmi geleneği içinde gelişen eleştirel teori ve yapısal ideoloji anlayışlarının siyaset bir ideoloji olarak sosyalizmin farklı bir yorumunu ifade ettiği belirtilmişti.⁴⁹

Önceki bölümde değerlendirilen Marksizm ilke ve köken olarak sosyalizm ile büyük ölçüde bağdaşmakta ve hatta aynı anlamda da kullanılabilir. Ancak çalışmanın bu bölümünde sosyalizm bir devlet yönetimi parti sistemi ve SSCB'deki şekli ile değerlendirilecektir.

Bu noktada belirtilmesi gereken husus Marksizm ve sosyalizm uluslararası ilişkiler teorileri içinde daha çok liberalizm karşıtı ya da onu kritik eden bir anlayış içinde yer alır. Ancak sosyalist bir dış politika örneği ya da çözümlenmeleri bu çerçevede dışında fazla yer bulmamaktadır. Sosyalist dış politika en çok soğuk savaş yıllarında değerlendirilir ancak bu dönemdeki sosyalist ülkeler SSCB, Çin ve Doğu Avrupa ülkeleri genelde Kapitalist devletler ile çekişmeleri bağlamında değerlendirilmektedir. Bu bağlamda öncelikle sosyalizmin öngördüğü sistem hakkında bilgiler vermekte fayda vardır.⁵⁰

Bu anlamda ilk olarak Sosyalistler genellikle mülkiyet terimini özel mülkiyetten ayırırlar, özelde üretim araçlarının özel mülkiyetinden bahsetmek için kullanırlar. Sosyalizm, mülkiyet teriminin bu anlamının anti-tezidir ve kimi zaman üretim araçlarının ortaklaşa sahiplenildiği ve böylece bilinen anlamıyla mülkiyetin ortadan kalktığı bir ilişkiler durumunu belirtmek için kullanılır.

Mülkiyetin, üretimin unsurlarından yalnızca biri olması, başka bir problemdir, bir diğer unsur emektir. Mülkiyete ilişkin sorun, adaletsiz dağıtılmasıyla, emekle ilgili

⁴⁹ BALAAM David N. and Michael Veseth, Introduction to International Political Economy, Upper Saddle River, New Jersey, 2001.

⁵⁰ GILPIN, a.g.e.,

sorun uygun ödüllendirmenin olmamasıdır. Bu ödüllendirme kapitalizmin sanayi üretimi ve işbölümü mantığı içinde taşıdığı zorluğa yönelik üç yanıt verir: işçilerin denetimi yoluyla her şeye rağmen ödülleri çabayla ilişkilendirme girişimi; birimlerin basit, doğrudan ve kendine yeterli olması için üretimi yeniden biçimlendirmek; ya da bütün yatırımdan vazgeçerek bir merkezi sosyalizm yoluyla toplumu bir bütün olarak ödüllendirmeye geri dönmek.⁵¹

Sosyalist düşünce içinde sosyalist feministler de emeğin ödüllendirilmesi konusunda, bir toplumdaki mal ve hizmet üretiminin büyük bir bölümünü evde herhangi bir ücret almaksızın çalışan kadınlar tarafından gerçekleştirildiğine dikkat çekerler. Eşitlik ve sosyal adalet konusundaki sosyalist öneriler değişik biçimlerde ifade edilir. İlk olarak insanlığın yaratılıştan gelen ya da tarih-üstü bazı hakları vardır. İkinci olarak bütün insanlar ortak, tarih-üstü bir insan özünü paylaşırlar. Marx'ın yabancılaşma teorisi bu başlıkta ifade edilmiştir.⁵²

Üçüncü olarak liberal demokrasi görüşünde var olan siyasal eşitlik öğretisinin daha geniş bir sosyalizm eşitliğine ulaşmasıdır. Dördüncüsü, yaşamın ve üretimin doğası toplumsal ödüllerin ayrı bireylere değil de eşite ve genele dağılmasını talep eder. Son olarak insanların tanrıların eşit çocukları olduğu şeklinde ifade edilir. Sosyalist düşünüşte eşitliğe olan inancın ahlaki temelleri vardır. Buna göre insanlar farklıdır ama talepleri eşittir. Bu yüzden temel talep “herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre” olmuştur.

Dayanışma ve kardeşlik başlığının temeli, sosyalizmin, kapitalizm ve bireyselciliğin yerine komünal ve dayanışmaya dayalı bir üretim biçimini koymayı amaçlamasıdır. Bu bağlamda, yalnızca toplumun örgütlenme biçimini değil, toplum üyelerinin güdülenmesini değiştirmeyi, bencilliğin yerine özveriyi, rekabetin yerine dayanışmayı koymayı amaçlamasıdır. Bu nedenle savlarını ahlaki, psikolojik ve hatta dinsel temellerde açıklayan sosyalistler olmuştur.

⁵¹ KAZGAN Gülten, İktisadi Düşünce, Remzi Kitabevi, İstanbul, Sayfa.324-338.

⁵² KAZGAN, a.g.e., Sayfa, 324-338.

İşin dönüştürülmesi konusunda, sosyalistler arasında Fourier, ideal toplumun örgütlenebileceği model cemaatler olan üyeler arasında görevlerin bir gün içerisinde rotasyonu ile işin zevkli hale getirmeyi önermiştir.

İşin doğası ya da niteliğinin bir işçi tarafından yaşanan bir şey olduğuna ilişkin bu düşünce, yabancılaşma üzerine yazılarında Marx ve Morris tarafından ortaya konan ve işçilerin üretimi kontrol etmesine yönelik önemli bir temadır. Sosyal demokrasi hem liberal demokrasinin gerçekleşmesi, hem de bunun anti-tezi olarak sunulmuştur.

İşçi sınıfı gücü, sosyalistlerin kapitalizm çözümlemesinde merkezi bir yer tutar. Kapitalizm kendini sömüren ve sömürülen sınıflar olarak biçimlendiren bir toplumdur. İşçi sınıfının üyeleri, bu görüşe göre, hem kapitalizmin en önemli kurbanı, hem de kapitalizme muhalefetin ve onun nihai olarak ortadan kalkmasının temelidir. Sosyalizmde istenen sonuçların işçi sınıfının güçlendirilmesinin sosyalizmin arzulan bir bileşeni olduğu şeklinde bir varsayım olagelmiştir.⁵³

Bu yöndeki söylemin işçi sınıfının kimlerden oluştuğu sorusunu cevaplandırmayı gereksindiği açıktır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında sosyalist enerjinin önemli bir bölümü, var olan ya da daha önceki işçi sınıfı kültürünün niteliklerini tanımlamaya harcanmıştır.

Bununla birlikte, olası sosyalist gelecekleri tanımlamaları için var olan işçi sınıfı davranışlarına dayanan George Orwell gibi sosyalistler, köktenci ve ilerici yönünü köreltmekle ve sosyalizmi muhafazakârlıkla birçok şey paylaşır hale getirmekle eleştirmişlerdir.⁵⁴

Rasyonelleştirme ve verimlilik de sosyalistlerin görüşleri içinde yer bulur. Sosyalistlere göre kapitalizm ve endüstriyel üretim hem verimli değildir hem de zararlıdır. Bu öneri daha yararlı, daha rasyonel ve daha 'verimli' olabilecek yeniden örgütlenmeye yönelik bir öneridir. Hem Owen, Saint-Simon gibi ilk sosyalistler tarafından hem de daha sonraki sosyalistlerin sık rastlanan bir temasıdır -toplumun bir

⁵³ KAZGAN, a.g.e., Sayfa, 324-338.

⁵⁴ "Sosyalizm", <http://tr.wikipedia.org/wiki/Sosyalizm>, erişim tarihi 15-11-2008

anlamda herkesin çıkarını temsil edecek yetenekli ve eğitimli bir seçkinler grubu tarafından tepeden örgütlenmesiyle elde edilecek bir daha fazla verimlilik.

Bu görüş I. Dünya Savaşından sonra Sovyetler Birliği'nin farz edilen başarılarından güç alan ve hem iktisadi verimliliği hem de iktisadi eşitliği elde etmenin bir yöntemi olarak planlanmanın savunulmasına yol açmıştır.

Kültür konusunda sosyalistler ve özellikle bir sonraki başlıkta sosyal demokrasi geleneği içindeki Yeni Sol'da, yüksek kültür değil insanların olağan yaşam koşulları vurgulanır. Bu düşünce, Marx'ın yabancılaşma üzerine erken dönem yapıtlarına yakın olan, yaşamın ve işin estetik ve duygusal yanlarını ve hem sosyalist eleştiri, hem de sosyalist öneriler için önemli konular olarak görür. Bu öneriler hem yeni olanak ve deneyimlerle zenginleştirilecek bir yaşama, hem de işçi sınıfı kültürünün var olan özelliklerinin tanınmasına dayanan bir yaşama yöneliktir.⁵⁵

İşçi sınıfının ötesinin tahayyül etmek de yine sosyalizmin eleştirel ve yaratıcı yaklaşımını insan eylemliliğinin bütün biçimlerine yaydı. Özellikle kadın hareketi ile özdeşleşen 'kişisel olan siyasaldır' deyimini özel ve kişisel ilişkilerin siyasal mücadeleye dahil edileceği değil, bütün insan eylemliliklerinin hem bireysel hem toplu biçimleri olduğu, bu nedenle hem özel hem siyasal oldukları anlamına gelir. Kadın ve erkeklerin 'özel' ve 'bireysel' kararları, bireyler tarafından verildiklerinden, kapitalizm ya da patriarki gibi kurumlardan bağımsız değildir.

Aynı şekilde belli bir ücret karşılığı bir fabrikada çalışmayı kabul eden işçilerin "bireysel" kararları da. Bu nedenle hane içerisindeki seksüel ilişkiler, iktidarın ve refah ilişkilerinin tümü siyasetin konularıdır ve siyasal eylem yoluyla değişebilir. Sonuç olarak yirminci yüzyılın son çeyreğinde sosyalizm, ücretli işçi sınıfının üyesi olmaktan öte özelliklerle, kimi etnik ve cinsiyete ilişkin kimliklerle tanımlanan insanların yerine bir değerlendirme yapar. Böylece sosyalist duruş bir şekilde kendini yeni alanlarda var eder.

⁵⁵ BALAAM, a.g.e.

Son olarak, sosyalist düşüncenin alanına giren tema olarak planlama, özgürlük ve pazar ele alınır. Buna göre, sosyalizm içerisinde merkezi ulus-devletten hoşnut olmayan akım, sosyalizm içerisinde yoksulluk, pazar ve bireysel özgürlüğü yeniden ifade etme ya da yeniden konumlandırma çabasıyla güç kazanmıştır. Bireyselciliği bütün reddedişine rağmen sosyalizm içinde güçlü bir liberal kalıt bulunmaktadır. Bu sosyalizm ifadesi işyerlerinde doğrudan ve bu nedenle âdemimerkeziyetçi halk iktidarını savunanlara pazar yoluyla seçim ve farklılığı maksimize etmenin olası olduğunu söyleyenleri bir araya getirir.

Açıkça görülür ki; sosyalizmin temaları olarak saydığımız tüm başlıklar daha önce liberal terimlerden muhafazakâr temalara ulaşılmamızı, muhafazakârlığın liberalizmin temel değerlerine yaptığı eleştirilerle kendini var etmesi gibi, kendi içinden sosyal demokrasi kavramına ulaşılmasını sağlamaktadır. Sosyalizmin temaları olarak var olan kimi kavram ve konular bir sonraki başlıkta, siyasal ideoloji olarak sosyal demokrasiye geçilmesine olanak sağlar.

Çin'in sosyalizmi benimsemesi ile birlikte ise dış politikasında sosyalizm süreci daha çok SSCB ile yakınlaşma bağlamında ele alınabilir.

1-1-5 Mao Doktrini

Mao Zedong'nun, Kral Marx ve Lenin'den, Sovyet Rusya ve Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerin tecrübelerinden çok farklı bir doktriner düşüncesi olmuştur. Veya pratikten doğan bir zaruretle karşılaşmıştır. Şöyle ki: Sovyet Rusya ve Diğer Doğu Avrupa sosyalist ülkeleri, Maksizm-Leninizm prensiplerine uygun olarak, komünizme geçebilmek için önce sosyalist sistemi kurmaya çalışmışlardır. Yani feodalizm-sosyalizm-komünizm, aşılması gereken esas merhalelerdir. Ne var ki, bu ülkelerde esasen bir endüstri mevcut olduğu için, bunlar feodalizmden sosyalizme geçişte büyük problemlerle karşılaşmamışlardır. Hâlbuki Çin için durum böyle değildi. 1950'lerin başındaki Çin; tam anlamı ile ve bütün unsurları ile “feodal” bir ekonomik yapının içindedir. Buna karşılık 30 yıl süren çabalardan sonra Çin'in idaresini ele alan komünizm, 800 milyonluk bir kitleye en kısa sürede bir şeyler vermek zorundadır. Hatta ve hatta Mao, mümkün olursa sosyalizm merhalesini de atlayarak feodalizmden

komünizme geçişi sağlamayı düşünmektedir. Bu sebeple, 1950'lerin başından itibaren Mao'nun çeşitli denemelere giriştiği görülmektedir.

Bu denemelerin ağırlık noktası, sosyalizm dönemini mümkün olduğu kadar kısaltmak ve hızla feodalizm'den komünizme geçmek endişesi idi. Bu sebeple Mao, bu konudan aydınların düşünce ve tekliflerinden yararlanmak istedi ve 1956 yılı başlarından itibaren Yüz Çiçek Dönemi'ni açtı. Dönemin esası, serbest tartışmayı esas alan “Bırakın yüz çiçek açsın ve yüz düşünce okulu çekişsin” prensibine dayanmaktaydı. Lakin yüz Çiçek Dönemi Mao'nu beklediği neticeyi vermedi ve Mao, 1958'den itibaren “İleriye Doğru Büyük Hamle” dönemini başlattı. Bu dönem, Yüz Çiçek döneminin tamamen aksi istikamette bir politikadır. Zira Büyük Hamle, ideolojik açıdan da büyük hamle idi. Çünkü bu politikanın esası, sosyalizm merhalesini tamamen atlayarak, feodalizm'den doğrudan doğruya komünizme geçişi sağlamaktı.

İleriye doğru büyük hamle, kitleye verdiği ihtilalci ruh ve heyecan ve gayretle başlangıçta başarılı gözükmiştir. Fakat 1959'dan itibaren işler kötüye gitmeye başlamıştır. Dört yıl üst üste havaların kötü gitmesi, komün halkların bir süre sonra heyecanını kaybetmesi, ekonomik gerçeklere uymayan demir çelik endüstrisi, sektörler arası denge ve koordinasyonun iyi kurulamaması, Büyük Hamleyi tam bir başarısızlığa uğratmıştır. İleriye doğru büyük hamle, Maksizim-Leninizm'e de ters düştüğü için Sovyet liderlerinin de tenkitlerine hedef olmuş ve hele bu teşebbüsün başarısızlığı, ideolojik alanda Moskova'nın haklılığını ortaya koymuştu. Moskova-Pekin çatışmasının şiddetlenmesinde bu hadise de mühim bir rol oynamıştır.

Mao bu durumu ortadan kaldırmak ve topluma yeni bir dinamizm kazandırmak için 1964'den itibaren ideolojik kampanya başlatmıştır. Proleter Kültür İhtilalinin başlangıcını bu kampanyada görmek gerekir. Bu kampanyanın hedefi, birinci planda aydınlardı ve ihtilalci heyecanını ve ideolojik dinamizmini kaybedenlerin, nerede olursa olsun, “temizlenmesi” amacını güdüyordu. Mao bu ideolojik temizlik hareketini başlangıçta istediği gibi yürütemeyince, bu hareketi bir kitle hareketine dönüştürmek istemiştir ki, bu da Kültür İhtilali olmuştur. Kültür İhtilali, Başbakan Chou En'lai'nı 30 Nisan 1966 da yaptığı bir konuşma ile resmen ilan edilmiştir.

Mao Kültür İhtilaliyle ihtilalci bir toplum yaratmak istemiş fakat bunda başarılı olamamıştır. Mao'nun kendisi bile bu gelişmelerden hayal kırıklığına uğramış ve 1968 Temmuzunda Kızıl Muhafızların liderlerine, “Beni mahcup ettiniz. Daha da mühimi, işçileri, köylüleri ve askerleri hayal kırıklığına uğrattınız” demiştir.

Proleter Kültür İhtilali Çin'in kendi içinde bir takım neticeler doğurduğu gibi dış politikada doğurduğu neticeler çok daha ehemmiyetli olmuş ve Çin için büyük gelişmelerin kapısını açmıştır. Bununla birlikte, Kültür İhtilali'nin Çin dış politikasında yaptığı en büyük tesir, Moskova-Pekin çatışmasının şiddetlenmesi ve Sovyet Rusya ile Çin arasındaki münasebetlerin gerginleşerek adeta bir savaş havasına bürünmesidir. Bu bağlamda, Kültürel İhtilal Çin'i milletlerarası sahnede yalnızlığa mahkûm etmiştir. İhtilal'in sert ve yıkıcı metodu, Çin'e sempati duyan üçüncü dünya ülkelerinde bile korku ve dehşet uyandırmıştır. 1969 yılında Çin gerçekten yalnızdır.⁵⁶

1978 yılında Mao'nun ölümüyle Deng Xioping yönetime geçmiş ve Çin'in dış açılma politikaları da bu dönemle birlikte başlamıştır. Xioping çeşitli reformlar uygulayarak yıllarca dışa kapalı kalan ekonomiyi piyasa ekonomisine çevirmek istemiştir. Ancak Xioping'in benimsediği ekonomik sistem “Sosyal Piyasa Ekonomisi”dir. Yani sosyalizmden vazgeçmeden piyasa ekonomisi şartlarını işletmektir.

Deng Xiaoping, Çin Halk Cumhuriyeti'nde demokratikleşme, insan hakları ve piyasa ekonomisi ile sosyalist ekonomiyi bağdaştırmaya çalışarak “sosyal piyasa ekonomisi”ni uygulamaya çalışmaktadır. Sosyal piyasa ekonomisi uygulamaları sonuç vermiş, Çin ekonomik anlamda büyümüş, kendini dış ülkelere açmıştır. Yoğun nüfusu ile büyük bir işgücü olan Çin'e yabancı sermaye yatırımları gelmeye başlamış, hatta son yıllarda en çok yabancı yatırımcıları çeken ülke olmuştur. Deng'in reformları ve dış açılma politikaları ile ekonomik alanda oldukça büyüme gösteren Çin'in bu büyümesi halkına yansımamıştır. Halkı yoksullukla mücadele etmekte olan Çin hala sosyalizmin etkilerinden kurtulamamıştır.⁵⁷

⁵⁶ “Çin'de Proleter Kültür İhtilali ve Sonrası”, intrnet adresi: <http://www.e-tarih.org/soguksavas/?sayfa=837564>, erişim tarihi 21-11- 2008

⁵⁷ ARMAOĞLU, a.g.e., Sayfa 445-456.

1-2 Çin Halk Cumhuriyetine Genel Bir Yaklaşım

1-2-1 Genel Bilgiler

Resmi adı Çin Halk Cumhuriyeti olan ülkenin yönetim şekli Sosyalist Cumhuriyet'tir. Coğrafi konum olarak kuzeyinde Moğolistan Halk Cumhuriyeti, kuzey doğusunda Rusya ve Kuzey Kore, doğusunda Sarı Deniz ve Doğu Çin Denizi, güney doğusunda Güney Çin Denizi, Güneyde Vietnam, Laos, Birmanya, Hindistan, Bhutan ve Nepal, güney batıda Pakistan, Afganistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan ile çevrilidir. Zaman ayarı GMT'den 8 saat ileri olan Çin, 9,6 milyon km²'lik yüzölçümüne sahiptir. Temmuz 2006 verilerine göre 1.313.973.713'lük nüfusa sahip ülkenin başkenti Pekin başlıca önemli şehirleri ise, Şanghay, Tianjin, Xi'an, Jiangsu, Hubei ve Chongqing'dir. Ülkenin iklimi mevsimlik hava kütlesi, karasal kutup hava kütlesi ve tropikal hava kütlelerinin etkisi altındadır.

Çin'in büyük bölümünü kaplayan Güneydoğu Asya ile Büyük Okyanus arasında mevsimlik bir hava kütlesi akımı vardır. Sibiryadan gelen karasal kutup hava kütlesi kış aylarında Çin'in büyük bölümünü etkisi altına alırken, tropik hava kütlesi etkisini yaz aylarında gösterir. Bu iki hava kütesinin etkileşimi son derece değişken olan iklim yapısını doğrudan belirler. Çin Halk Cumhuriyeti'nin resmi dili bir kuzey lehçesi olan Mandarin Çince'sidir. Ayrıca Pekin, Hunan, Gan ve Huizhov gibi farklı lehçeler de konuşulmaktadır. Devletin resmi dini olmamakla birlikte nüfusun büyük bir çoğunluğu Budist, Taoist ve Konfüçyus felsefesini benimsemektedir. Ayrıca Müslümanlar ve Hıristiyanlar da bulunmaktadır.⁵⁸

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluş günü olan 1 Ekim (1949), ülkede milli bayram olarak kutlanmaktadır. Çin 4 Aralık 1982 tarihinde yürürlüğe giren anayasa tarafından idare edilmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin yerel tam adı ise, Zhonghua Renmin Gongheguo, kısaltılmış şekli de Zhong Gua'dır. Para birimi Çin Yuanı (CNY)'dir. Ülke ayrıca, kömür, demir, petrol, doğal gaz, civa, kalay, manganez, mobilden, alüminyum, kurşun, çinko, uranyum ve hidro enerji gibi doğal kaynaklara

⁵⁸ İstanbul Ticaret Odası Dış Ticaret Araştırma Servisi ' Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu' Hazırlayan: Şebnem Haskınacı Güncelleme Tarihi: 20.06.2003

sahiptir. Ülkenin GSYİH satın alma gücü ise 2006 verilerine göre 10 trilyon ABD dolarıdır.⁵⁹

1-2-2 Çin Devletinin İdari Yapısı

1921 Şanghay’da kurulan Çin Komünist Partisi (ÇKP) anayasada iktidar partisi olarak belirlenmiştir. Diğer yandan ÇKP hükümet fonksiyonlarını gerçekleştirmez. Ulusal Halk Kongresi (UHK), en yüksek devlet organıdır. Üyeleri 5 yıllık süreler için seçilir. Mevcut olan 10. UHK’nin 2.980 üyesi bulunmaktadır. Genellikle yıllık olarak toplanır. UHK toplantı halinde olmadığı dönemlerde Daimi Komite devlet erkini icra eder. Cumhurbaşkanı ve yardımcısı UHK tarafından seçilir. Devlet Konseyi Cumhurbaşkanı tarafından seçilir ve en yüksek idari organdır; UHK ve daimi komitesi tarafından kabul edilen yasaları uygular ve bu organlara karşı sorumludur. Devlet Konseyinin başkanı başbakanıdır. ÇKP’nin dışında ÇKP ile dayanışma halinde olan 8 parti daha bulunmaktadır.⁶⁰ Merkezi Askeri Komite ise Çin Halk Cumhuriyeti’nin en yüksek askeri organdır. Ülkenin askeri güçlerini yönetir. Merkez Askeri Komisyon başkanı UHK tarafından seçilir ve diğer üyeleri ise Merkez Askeri Komisyonu başkanının sunduğu adaylardan UHK ve onun Daimi Komitesi seçer. Yüksek Halk Mahkemesi Çin’deki en yüksek yargı organıdır ve UHK’ye ve Daimi Komite’ye karşı sorumludur. Yüksek Halk Mahkeme’si yerel halk mahkemeleri ve askeri mahkemeler ile diğer özel mahkemelerin yargı görevini denetler. Yüksek Halk Savcılığı da devletin kanunlarını denetleme organıdır. Yapı itibariyle halk mahkemesine benzeyen halk savcılığı, kendi görev alanındaki teftiş yetkisini temsil etmektedir.⁶¹

Çin’in idari yapısı Eyaletler, Bölgeler ve Kasabalar olmak üzere üç aşamalı bir sisteme sahiptir. Eyaletler, Otonom bölgeler ve Belediyeler doğrudan merkezi yönetime bağlı olup ilk basamağı oluştururlar. Eyaletler ve otonom bölgelerde kendi içlerinde otonom büyük kesimler, bölge idareleri, otonom bölge idareleri ve şehirler diye bölünerek idari yapının ikinci basamağını oluştururlar. Bölge idareleri veya otonom

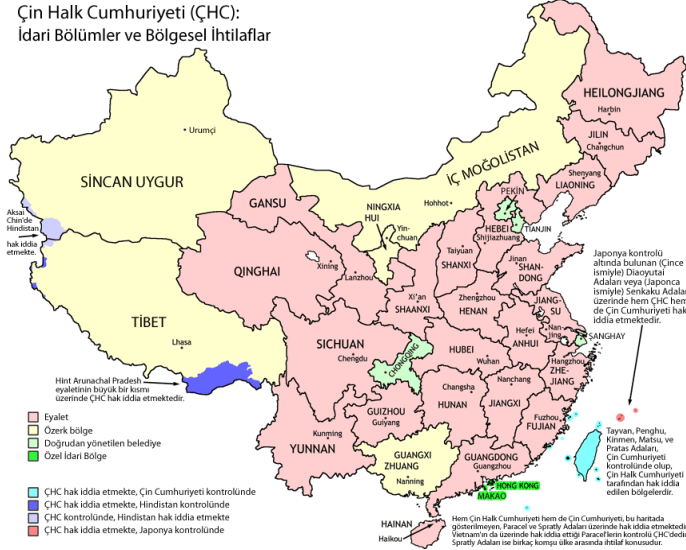
⁵⁹ Ülkeler Rehberi : Çin, internet adresi: <http://www.ulkeler.net/cin.htm>, erişim tarihi 10-8-2008

⁶⁰ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) “Çin Halk Cumhuriyeti Ekonomisi ve Türkiye ile ilişkileri Ocak 2003”

⁶¹ SANDIKLI, Atilla ve GÜLLÜ, İlhan “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Kısa Analizi”, Geleceğin Süper Gücü Çin, Tasam Yayınları 2005 sayfa 23-25

bölge idareleri de kendi içinde kasabalara, köylere, azınlık yerleşim birimlerine bölünmüştür ki buda halkanın üçüncü basamağını oluşturmaktadır.⁶²

Aşağıdaki haritada Çin Halk Cumhuriyeti'nin idari bölümleri ve bölgesel ihtilaflar gösterilmiştir.

Şekil 1.1. İdari Bölümler ve Bölgesel İhtilaflar

Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eablon:%C3%87HC_eyaletler_harita

1-2-3 Çin'in Demografik Yapısı

1935'de yapılan araştırmalara göre Çin'de 400 civarında etnik grubun mevcut olduğu tespit edilmiştir. Ancak "Millet Tanımlama İşlemleri"(grupların hangi etnik gruba bağlı olacağına karar veren yönetim işlemlerine "Millet Tanımlama İşlemleri" denilmektedir) ile birleştirilerek Hanlar ve 55 azınlık grupları olmak üzere 56 etnik grup resmi statü kazanmıştır. Hanlar dışında 55 etnik gruba kendi grubunun yoğun bir şekilde yaşadığı bölge "Bölgesel Özerklik" alanı olarak ayrılmıştır. Kendi alfabelerini ve kendi dillerini kullanma hakkı, belli ölçüde mülkiyet hakları, belli miktarda emniyet ve milis

⁶² KARACA R. Kutay "Dünyadaki Yeni Güç Çin Tek Kutuptan Çift Kutuba", IQ Kültür Sanat Yayıncılık II. Baskı Sayfa 41

teşkil etme hakkı, bölgede geçerli olan kanunları çıkarma hakkı ve eğitimde kontenjan hakkı verilmektedir.⁶³ Çin'deki en büyük etnik grup toplam nüfusun %91,9'a dengelen Han Çinlileridir. Geriye kalan %8,1 ise Zhuang (16 milyon), Manchu (10 milyon), Hui (9 milyon), Miao (8 milyon), Uygur (7 milyon), Yi (7 milyon), Moğol (5 milyon), Tibetli (5 milyon), Buyi (3 milyon), Koreli (2 milyon) ve diğer etnik azlıklar arasında dağılır.⁶⁴

2006 yılı itibarı ile 1.307.000.000'lük nüfusa sahip olan Çin'de yaş dağılımı ise 14 yaş ve altı %23,3, 15-64 yaş arası %70,3, 65 yaş ve üstü %7,4'tür. Nüfus artış hızı ise %0.57 olarak tespit edilmiştir.⁶⁵

1-2-4 Coğrafi Konum

Çin basamak basamak batıdan doğuya doğru uzanan karmaşık bir coğrafyaya sahiptir. Dağlar, platolar ve tepeler Çin'in toplam arazisinin %65'ini oluşturmaktadır. Denizden yüksekliği 8000 metreyi aşan dünyadaki 19 dağdan 7'si Çin'de bulunmaktadır. Çin'de aynı zamanda, tamamının toplam uzunluğu 220,000 km olan nehirler ve çok sayıda göller vardır. Her biri 100 km²'nin üzerinde bataklık alana sahip, 5000'den fazla nehir ve 100 km²'yi aşan 13 göl alanının yanında alanı 1 km²'den fazla olan 2800'den fazla göl vardır.⁶⁶

Çin, yaklaşık 9,6 milyon kilometrekarelik yüzölçümüyle Asya'nın en büyük ülkesi; dünyanın ise Rusya ve Kanada'dan sonraki üçüncü büyük ülkesidir. Çin toprakları kuzeyde Mohe Nehri'nin kuzeyindeki Heilongjiang Nehri'nin orta noktasından, güneyde Nansha Takımadaları'nın en güney noktası olan Zengmuansha Kayalıkları'na uzanır. Bu iki nokta arasında yaklaşık 49 derecelik enlem farkı vardır. Kuzey-Güney doğrultusundaki genişlik, yaklaşık 5500 km'dir. Çin sınırları, doğuda Heilongjiang Nehri ile Wusuli Nehri'nin kavuşma noktasından, batıda Pamir Yaylasına

⁶³ http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87in_Halk_Cumhuriyeti%27nin_56_resm%C3%AE_etnik_grubu erişim tarihi 12-8-2008

⁶⁴ Bureau of East Asian and Pacific Affairs "Background Note: China"
İnternet Adresi: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/18902.htm> 23-10-2008

⁶⁵ TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İstanbul İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği "Çin Ülke Raporu 2006"

⁶⁶ SANDIKLI, Atilla & GÜLLÜ, İlhan, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kısa Analizi", Geleceğin Süper Gücü Çin, Tasam Yayınları 2005 sayfa 14

kadar uzanır. Bu iki nokta arasında da yaklaşık 60 derecelik boylam farkı söz konusudur. Batı-Doğu doğrultusundaki genişlik, yaklaşık 5000 km'dir.

Şekil 1-2 Çin Halk Cumhuriyeti'nin Coğrafi Haritası

Kaynak: <http://geography.about.com/library/cia/ncchina.htm>

Çin'in kara sınırının uzunluğu yaklaşık 22.800 kilometredir. Ülke doğuda Kore, kuzeyde Moğolistan, kuzeydoğuda Rusya, kuzeybatıda Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, batı ve güneybatıda Afganistan, Pakistan, Hindistan, Nepal ve Bhutan, güneyde de Myanmar, Laos ve Vietnam ile sınır komşusu, doğu ve güneydoğuda ise Japonya, Filipinler, Brunei, Malezya ve Endonezya ile deniz komşusudur.⁶⁷

Çin'in sınırları, devasa kara kısmının yanı sıra çok sayıda adayı kapsayan geniş bir denizalanı içermektedir. Çin'in anakara bölümü doğuda ve güneyde Bahaî, Huanghai (sarı deniz),Doğu Çin ve Güney Çin denizleriyle çevrilidir. Bohai Denizi,

⁶⁷ <http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter1/chapter10101.htm>, erişim tarihi 3-4-2008

Çin'in kıta denizidir. Huanghai, Doğu Çin ve Güney Çin denizleri ise Pasifik Okyanusunun kenar kısmında kalan denizlerdir. Çin kıyılarının uzunluğu 32,000 kilometredir. Ana karanın kıyıları, kuzeyde Çin-Kore sınırındaki Yalu Nehrinden güneyde Çin-Vietnam sınırındaki Beilun Nehri'ne kadar 18,000 kilometre uzunluğa sahipken adaların kıyıları 14,000 kilometre uzunluğundadır. Çin'in kara sularının uzunluğu, Çin'in kara kısmı ve iç sularının denizle bittiği temel hattın itibaren 12 deniz milidir. Bütün deniz alanının yüzölçümü yaklaşık 4.730.000 kilometre karedir.⁶⁸

1-2-5 Ekonomik Yapı

Çin büyük bir endüstriyel devrim yaşamaktadır. Bu devrim iki misli sancılı bir geçiş olmaktadır. Diğer birçok ülkenin aksine topraklarının terk eden kırsal bölge insanı şehirlere göç ettirmektense buradaki yerel sanayiler tarafından istihdam edilmektedir. Gerçek tarımsal nüfus 480–530 milyon arasında değişmektedir. 1999 verilerine göre kırsal kesimde tarım dışı alanlarda çalışan işçi sayısı 127 milyona ulaşmaktadır. 1978'e kadar devlet mülkiyetli kuruluşlar ağır basarken bu tarihten itibaren yerel hükümetlerin himayesindeki “kolektif şirketler” giderek özel müteşebbisler ya da yabancı sermayeli kuruluşlar ve ortak teşebbüsler olarak üretimden pay almaya başlamışlardır. 1990'dan itibaren resmi devlet sektörünün endüstriyel çıktı içerisindeki payı neredeyse yarı yarıya düşmüştür. Buda endüstriyel yapıdaki değişimin pozitif yönünü ortaya koymaktadır.⁶⁹

1949 yılında gerçekleştirilen komünist devrimden sonra, Çin yaklaşık 30 yıllık bir dönem boyunca kendini dünyadan izole etmiştir. Hükümet bu dönemde sanayileşmiş dünya ile sınırlı uluslararası ticaret ve yabancı yatırımları kapsayan, bir kendi kendine yeterlilik politikası izlemiştir. Bu süreçte ekonomik sistem; çarpık bir piyasa yapısı ve etkisiz bir bürokratik yönetim gibi daha birçok etkin olmayan bir yapı ile ifade edilen komünist ekonomik sisteme adapte edilmeye çalışılmıştır.⁷⁰ Bu dönemde Çin ekonomisi büyük ölçüde devlet tarafından kontrol edilmekte ve ticaret kuruluşları, ormanlar ve

⁶⁸http://www.sinoturkish.com/ckm/index.php?option=com_content&task=view&id=24&Itemid=30&limit=1&limitstart=0 erişim tarihi: 5-4-2008

⁶⁹ KARACA R. Kutay “Dünyadaki Yeni Güç Çin Tek Kutuptan Çift Kutuba” IQ Kültür Sanat Yayıncılık II. Baskı Sayfa 51

⁷⁰ ÖZTÜRK Serdar, SÖZDEMİR Ali, GÖVDERE Bekir, “Çin: Washington Uzlaşısından Beijing Uzlaşısına” C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, Sayfa 62, 2006

arazi devlet mülkiyetinde bulunmaktaydı. Ticaret devlet tarafından kontrol edildiğinden gerçek bir özel mülkiyet yoktu.⁷¹

1949–1978 arasındaki Maocu dönem olarak adlandırılan komünist sürecin ardından 1978 yılı sonunda başlatılan reformlar ile sistem yumuşatılmaya başlamıştır. Reformların başlangıcında amaçlanan ekonomik model emtia düzenlemelerine dayalı planlı ekonomi olmuştur. Daha sonraki yıllarda ise önce piyasa düzenlemeleri ile desteklenen planlı ekonomi, 1990’lı yıllardaki reformlarla da sosyalist piyasa ekonomisi modeli benimsenmiştir.⁷²

1978 yılından itibaren, sosyalist piyasa ekonomisi altında reformlara hız vermeye başlayan Çin 1989 yılında IMF’ye üye olmuş, 1986 yılında (Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)’ne üyelik için başvurmuştur. Bu çerçevedeki müzakereler, 15 yıl devan etmiş ve 2001 de Çin’in DTÖ’ne üyeliği onaylanmıştır. Söz konusu anlaşma Kasım 2001 de onaylanmış ve Aralık 2001 de Çin resmen DTÖ’ye üye olmuş ve bazı taahhütlerde bulunmuştur. Bu çerçevede Çin’in pazarlarına yabancı şirketlerin erişimi kolaylaşacak ve güvence altına alınacak, yabancı doğrudan yatırımlara daha öngörülebilir ve çekici bir ortam sunulacak, ticaret rejimi ülke çapında liberal, adil ve şeffaf hale gelecek ve henüz gelişmemiş olan sigorta ve telekomünikasyon gibi önemli sektörlerde yabancı şirketler faaliyet gösterebilecektir.⁷³

Çin Halk Cumhuriyeti dünya nüfusunun yüzde 20’sini barındırmaktadır. Bu büyüklükteki bir ülkenin küresel ekonomi ile bütünleşmesi hem Çin hem de dünya ülkeleri için dengeleri değiştirmekte ve özellikle küresel ticaret kompozisyonunda büyük bir dönüşümü beraberinde getirmektedir. Son 25 yılda Çin Komünist Partisi tarafından kademeli olarak uygulanan reform süreci, 2001 yılında ülkenin DTÖ üyesi olması ile ivme kazanmış ve uluslararası ekonomide kartların yeniden dağılmasına yol açmıştır. DTÖ üyeliği çerçevesinde yabancı şirketlerin Çin pazarına erişimi kolaylaşmış ve ticari faaliyetleri nispeten güvence altına alınmış; ithalatta gümrük tarifeleri

⁷¹ ÇAKIROĞLU Deniz, “Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Çalışması” Araştırma ve Geliştirme Başkanlığı, İGEME, Kasım 1996 sayfa 1

⁷² “Çin Halk Cumhuriyeti Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkiler” Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu DEİK 2003 sayfa 1

⁷³ MEVLÜDİYE Şimşek, “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Dünya Ticaret Örgütü’ne Üyeliğinin Ekonomik Etkileri ve Çin’in Geleceğine İlişkin Senaryolar” Yönetim ve Ekonomi Yıl:2005, Cilt: 12, Sayı 2, Sayfa 79

azaltılmış ve yabancı doğrudan yatırımlara daha çekici bir iş ortamı sunulmuştur. 2004 yılında dağıtım sektörünün liberalleşmesi de DTÖ üyeliğinden sonra doğan yükümlülüklerde mesafe kat edildiğinin somut bir göstergesidir. Bu türde düzenlemeler Çin'in ekonomik ve kalkınma sürecine katkıda bulunduğu gibi hukukun üstünlüğü kuralının yerleşmesine de imkân tanımaktadır. Sonuç olarak ülke ekonomisi yabancıların artan ilgisi ve yatırımları ile zenginleşmekte ve devlet eliyle hızla liberalleşen bir ekonomi ortaya çıkmaktadır.⁷⁴

Yıl	GSYİH (Milyar \$)	Kişi Başına Gelir (\$)	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)	İhracat (Milyar \$)	İthalat (Milyar \$)
2000	1.080,70	860	8	0,4	249,1	214,7
2001	1.324,80	1.038	8,3	0,7	266,1	232,1
2002	1.453,80	1.132	9,1	-0,7	325,7	281,5
2003	1.647,90	1.270	10	1,1	438,3	393,6
2004	1.936,50	1.489	10,1	3,8	593,4	534,4
2005	2.302,60	1.731	10,4	1,8	762,5	660,1
2006	2.765,40	2.035	11,1	1,7	969,1	791,6
2007	3.307,80	2.543	11,4	4	1.212,00	915,3

Tablo 1-1 Çin Halk Cumhuriyeti'nin Temel Ekonomik Göstergeleri

Kaynak: <http://www.egelihracatcilar.com>, Ege İhracatçılar Birliği

Dünya Ticaret Ögütü'ne üyeliğinin ardından Çin'de yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemde, özel sektör yatırımları artmış; ancak, devlet ekonomideki tekeli ve bireyler üzerindeki sıkı denetimini sürdürmeye devam etmiştir.⁷⁵

⁷⁴ Çin İktisadi Eşleştirme Merkezi, internet adresi:

http://www.tucem.com.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=30&Itemid=108, erişim tarihi 5-4-2008

⁷⁵ SARAY Mehmet Ozan, GÖKDEMİR Levent "Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları (1978-2005)" internet adresi: <http://joy.yasar.edu.tr/makale/7.sayi/cin.pdf>, erişim tarihi 8-4-2008

1-3 Çin Tarihine Genel Bir Bakış

1-3-1 Eski Çin

Coğrafi ortamın Çin medeniyetinin gelişmesinde inkâr edilemeyecek bir etkisi olmuştur. Çin medeniyeti sarı nehrin meydana getirdiği büyük çamurlu ovada doğmuştur. Mevsimler arasındaki şiddetli farklılıklar yüzünden buranın iklimi serttir. Ama yaz musonları bitkiler için gerekli olan rutubeti sağlar. Toprak ise çok verilidir. Sarı toprağın verimliliği Çinli çiftçileri batı yaylalarına çekmiştir. Fakat bu yönde iklimin sürekli olarak kuraklaşması köylülerin buralarda yerleşmesini sınırlamıştır. Buna karşılık, güneyde tarıma elverişli topraklar vardır. Buralarda yer şekilleri daha parçalıdır, fakat iklim daha sıcak ve daha nemlidir. Çin-Ling dağlarının doğusunda ovalar Yangdзі deltasına kadar uzanır, sonra geniş vadiler yarı tropikal Si-Kiyang havzasına açılır. Yangdзі güneyindeki topluluklar Çinli değillerdi ama kuzeyden gelen köylülerin yaşayışlarını benimseyip yavaş yavaş Çinlilere benzemişlerdir. Yeni ortama uyan Çin medeniyeti, buğday yerine pirinci başlıca bitki olarak benimsemiştir. Böylece Çin dünyası doğudan batıya ve özellikle kuzeyden güneye doğru, dev bir kolonileştirme eseri olarak, yavaş yavaş medyana gelmiştir.⁷⁶

Çin tarihinin ilk çağları efsanelerle karışıktır. Bu çağ, Hı-sia hanedanının hüküm sürdüğü döneme rastlamaktadır. Bu hanedanın M.Ö 2205 yıllarında kurulmuş olduğu sanılmaktadır. Asıl Çin tarihinin ise, Şang hanedanıyla (M.Ö 1765–1122) başladığı kabul edilir. O çağlarda, Çinlilerin at yetiştirdikleri, araba kullandıkları, sığır, koyun, domuz, köpek ve tavuk besledikleri yapılan arkeolojik kazılarla anlaşılmıştır. Şang hanedanının yıkılmasından sonra kurulan Çou hanedanlığı (M.Ö 1120–249) dönemine “Derebeylik Çağı” da denmektedir. 1000 yıl kadar devam eden bu hanedanlık döneminde ülke sınırları genişlemiş ve birçok alanda gelişmeler sağlanmıştır. Özellikle M.Ö VI. Yüzyıldan sonra kültür ve felsefe alanında büyük gelişmeler olmuştur. Konfüçyüs, Meçyus, Lao-Tse gibi büyük din ve felsefe adamları da bu dönemde yetişmiştir. Çou hanedanlığından sonra kurulan Çi-in hanedanlığı (M.Ö 249–206) çok

⁷⁶ Meydan Larousse Ansiklopedisi, Sabah Yayınları, 4. Cilt, sayfa 453

kısa bir zaman hüküm sürmüştür. Bu dönemde derebeyliğe son verilmiş ve ülke 36 eyalete bölünmüştür. Şimdiki “Çin” adının da bu hanedanlıktan kaldığı sanılmaktadır.⁷⁷

M.Ö sekizinci ve dördüncü yüzyıl arasında Hwang-ho ve Yang-tse vadilerinde beş-altı binden fazla küçük devletle bir düzine kadar bunlara hakim olan büyük devlet vardı. Bu büyük devletlerin başlarında Çu-Heun denilen vassal hükümdarlar bulunuyordu, küçük beyliklerin başlarındaki beylere ise Fu-Yong deniliyordu. Bunlar arasında bitmez tükenmez bir savaş cereyan ederdi. Bu çağa Çinliler “Karışıklık Çağı” derler. M.Ö altıncı yüzyılda Çou'lara karşı kuzey Hwang-ho'daki Ts'i ve Ts'in devletçikleri mücadele halindeydiler. Çou'lar ise Yang-tse vadisinde kuvvetli bir devlettiler. Çou'lara karşı kurulan bir konfederasyon barışı yüzyıl muhafaza etmeyi başarmıştır. Bu birlik daha sonra Çou'ları yenerek genel bir silahsızlanma antlaşması yapmış ve barışçı yeni bir imparatorluğun temelini teşkil etmiştir. Bu imparatorluk M.Ö 221'den M.S 1911'e kadar devam etmiştir.⁷⁸

1-3-2 İmparatorluk Dönemi

Düz bir gelişme çizgisi izleyen eski Çin döneminin tersine, imparatorluk döneminde Çin çevrimsel bir tarih süreci izlemiştir. M.Ö 221'den M.S 1911 yılına kadar Çin'i 19 sülale yönetmiştir (yasal olmayan ya da yerel sülaleler dışında). İmparatorluk üç birlik çağı, ikide bölünme çağı yaşamıştır. Bu arada siyasal güçten yoksun, bilinmeyen sülalelerin birbirini izlediği kargaşa dönemleri de son derece önemlidir: kültür ilerlemelerinin çoğu, söz konusu dönemlerde gerçekleşmiştir. Uzun bir yetkecilik geleneğine dayanan Çin Krallığı, Çin'i birleştirmeyi başaran krallıktır, ama imparatorluk düzeninin başlangıcından çok, feodal düzenin bitiş noktası olarak düşünülmelidir; asıl imparatorluğu kuranlar, bürokrasiyi yaratanlar ve Çin ülkesinin sınırlarını belirleyen Han'lar Sülalesi imparatorluğu olmuş, Han'ların yarattıkları siyasal model (memurlar sınıfı, imparator ailesi ve devlet yüksek görevlileri arasındaki denge), daha sonraki sülaleler için değişmez bir örnek sayılmıştır.⁷⁹

⁷⁷ Yeni Hayat Ansiklopedisi, Doğan Kardeş Yayınları, 2. Cilt, sayfa 917

⁷⁸ ALTUĞ Yılmaz “Tarihte ve Bugünkü Çin” İstanbul Ünivesitesi Basımevi ve Film Merkezi, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1995, Sayfa 5

⁷⁹ Gelişim Hachette, Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi, Sabah Yayınları 1993, Sayfa 796

Han hanedanlığı M.Ö 206 yılında Lui clan olarak bilinen ünlü bir aile tarafından kurulmuştur. Bu hanedanlık Batı Han Hanedanlığı ve Doğu Han Hanedanlığı olarak iki periyoda bölünmüştür. Han hanedanlığı 400 yıl sürerek tüm Çin tarihinin en uzun dönemlerinden birini oluşturmuştur. Bunun bir sonucu olarak bugün Çin nüfusunun %97'sini oluşturan etnik çoğunluk, kendisini hala “Han İnsanı” olarak tanımlamaktadır.⁸⁰

Han hanedanlığı M.S 220 yılında yıkılınca Çin’de siyasi birlik dağılmış ve üç ayrı krallık kurulmuştur. Bular, kuzeyde Saru Irmağın orta bölgesinde Lo-yang’da kurulan Wei, batıda modern Szechwan bölgesindeki Şu krallığının, Orta ve Aşağı Yang’tse nehrinde ve Tungting gölü civarında başkenti Nankin olarak kurulan Wu krallıklarıdır. Wei krallığı M.S 220–265 yılları, Wu krallığı M.S 221-280 yılları, Şu krallığı ise M.S 220- 263 yılları arasında yaşamışlardır.⁸¹ Bu tarihten Tang’lar sülalesinin yönetime geçmiş olduğu M.S 618 yılına kadar bir iç savaş ve siyasi parçalanmalar dönemi yaşanmıştır. Bu dönem yaklaşık olarak 400 yıl devam etmiştir.

İmparatorluk tam bir askeri anarşi içindeyken deha sahibi bir savaşçı olan Li Şi’min ortaya çıkmış ve Tang Hanedanlığını (618–907) kurmuş dört yıl içinde de düzeni yeniden sağlamıştır. İki yüzyıl boyunca Çin, Han’lardan beri kaybettiği kudrete ve refaha tekrar kavuşmuştur.⁸² Ülkede iç karışıklıklar 623’e kadar devam etmiş ancak bundan sonra 624’de bir inkılâp ve kalkınma hamlesi başlatılmıştır. Yeni bir toprak kanunu ile bütün köylüye aynı miktarda toprak verilecek ve bu suretle büyük mülk sahiplerinin oluşumuna mani olunacaktı. Aynı zamanda bu tarihte idare sisteminde yeniden tanzim edilmiştir. Yeni sistemde askeri idare daha kuvvetli bir hal almıştır.⁸³ Tang’lar dönemi, bütün Çin imparatorluk tarihinin en muhteşem ve en iç açıcı dönemi olmuştur.⁸⁴

⁸⁰ Han Dynasty, İnternet Adresi: http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Han_dynasty, erişim tarihi 1-5-2008

⁸¹ ALTUĞ Yılmaz, **a.g.e.**, sayfa 7

⁸² Meydan Larousse Ansiklopedisi, **a.g.e.**, sayfa 456

⁸³ EBERHARD Wolfram, “Çin Tarihi” Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2007, sayfa 197-198

⁸⁴ Huang Ray, “Çin Tarihi, Bir Makro Tarih Yaklaşımı” İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları , 1. Baskı, Sayfa 46, çeviren : Atilla sönmez

Song Hanedanı'nın (960–1280) 960 yılında iktidara gelmesiyle, Çin maddeci bir kültüre donanmış olarak modern çağlara girmiş gibi görünür. Ülkede para kullanımı yaygınlaşmıştır. Barut, alev makinesi, pusulayla deniz ulaşımı, astronomi saati, çelik fırını, dokuma tezgâhlarında su gücü kullanımı, gemilerde su geçirmez kompartımanlar gibi yenilikler Song zamanında ortaya çıkmıştır.⁸⁵ Song hanedanlığının ilk işlerinden biri de memleketin idaresini esasından değiştirmesiydi. Şimdiye kadar mevcut olan mülki idareden başka bir de askeri idare sistemi vardı; bu kaldırılarak memleketin idaresi mülki memurlar tarafından yapılmaya başlandı.⁸⁶

Yuan (1276–1368) Çin toprakları üzerinde Çinli olmayanlardan kurulmuş bir hanedanlıktır. Moğolların Çin'i istila etmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Kubilay Han 1276'da Çin fethini tamamlamış ve bütün Çin'i egemenliği altına almış ilk yabancı sıfatını kazanmıştır. Kubilay han Pekin'i başkent yaparak Yuan hanedanını kurmuştur. Kubilay'dan sonra yerine Timur Olcaytu geçmiştir. Fakat hükümdarlar gittikçe zayıf kimseler olduklarından 1351'de Beyaz Nilüfer adındaki gizli derneğin başkanlığındaki diğer gizli derneklerin yardımı ile karışıklıklar başlamış ve Pekin'e kadar yayılan bu halk ayaklanması sonucunda 1368 yılında sülalenin son imparatoru olan Togan-Timur memleketi terk etmiş yerine Çinli Ming sülalesi geçmiştir.⁸⁷

Ming hanedanlığı(1368–1644) Moğolları tahtan uzaklaştırmayı başaran ve devrici bir lider olan Çu Yuan-cang tarafından kurulmuştur. Çin'de ve Doğu Asya'da kontrol tekrar Çinlilerin eline geçmiştir. Bu dönemde okullar kurulmuş, yargı sistemi yenilenmiş ve edebiyata çok önem verilmiştir. Çin Seddi ve Büyük Kanal geliştirilmiştir. Yine bu dönemde hanedanlık 15 eyalete bölünmüştür.⁸⁸ Moğolların aşağılatan ırk kanunlarına karşı milli hissin uyanması, Ming döneminde ilk defa olarak bir milliyetçiliği de meydana gelmiştir.⁸⁹

Qing Hanedanlığı cumhuriyetten önceki son hanedanlıktır. Mançular 1644'den 1911'e kadar hüküm sürmüşlerdir. Mançular Çin'i istila ederek Ming hanedanlığına son

⁸⁵ Huang Ray, **a.g.e.**, Sayfa 135

⁸⁶ EBERHARD Wolfram, **a.g.e.**, sayfa 235

⁸⁷ ALTUĞ Yılmaz, **a.g.e.**, Sayfa 9,10

⁸⁸ The Ming Dynasty, İnternet Adresi: <http://library.thinkquest.org/12255/library/dynasty/ming.html>, erişim tarihi 1-5-2008

⁸⁹ EBERHARD Wolfram, **a.g.e.**, sayfa 270

vermişlerdir.⁹⁰ Qing Hanedanlığı bütün Çin topraklarını yöneten ikinci yabancı hanedanlıktır. Birincisi Moğollar tarafından yönetilen Yuan Hanedanlığıydı. Hanedanlık ilk üç imparator döneminde barış ve refahın en üst seviyede olduğu dönemi yaşamıştır. Yine bu dönemde Çin sınırları tarihindeki en geniş halini almıştır.⁹¹ Ancak 18. yüzyılın sonlarında büyük karışıklıklar patlak vermiştir. Ming’leri tekrar tahta çıkarmak isteyen gizli Beyaz Lotus derneğinin ayaklanması, uzun çarpışmalardan sonra kanlı biçimde bastırıldıysa da, bu hareket bastırılır bastırılmaz, başka gizli topluluklar, saray içinde bile kargaşa çıkarmaya başlamışlardır.

Bu dönemde Batı’yla ilişkiler önemli rol oynamıştır. İngilizler 1800’den başlayarak, Çin’i ticaretlerine açma çabasına girişmişlerdir. Çok geçmeden de yükte hafif pahada ağır bir madde olan afyonu, ülkeye çok büyük miktarlarda satmaya başlamışlardır. Çin hükümetinin gösterdiği tepki sonucunda patlak veren Afyon savaşı, Çin için çok kötü sonuçlar doğurmuştur. Nanki (1842) ve Tientsin (1858) anlaşmalarının imzalanmasıyla, Çin’de kapitülasyonlar çağı başlamış ve İngiltere ile beraber diğer Avrupa devletleri bu haklardan yararlanma hakkını kazanmıştır. Bu arada ayaklanmalar da sürüp gitmektedir.⁹² Zamanla artan yabancı karşıtlığı 1900’da “Boxer Ayaklanması”na ön ayak olmuştur. Gizlice Mançular tarafından desteklenen ayaklanmaya yapılan uluslararası müdahale atmosferi iyice germiştir. Mançuların kendi çıkarları için kullandıkları milliyetçi hareket, hanedanlığın Batı’ya karşı etkisiz kalması nedeniyle halk gözünde kedilerinin de zor duruma düşmesine neden olmuş ve nitekim 1911’de sona ermiştir. 1 Ocak 1912’de Çin Cumhuriyeti ülkede resmi olarak cumhuriyetin ilan edilmesiyle kurulmuştur. Sun Yat-sen’in liderliğinde Nanking’de geçici hükümet kurulmuştur.⁹³

1-3-3 Milliyetçi Dönem

Çin’de 1912 Ocak’ında cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra, Dr. Sun Yat-sen’in geçici başkanlığı başlamıştır. Ama yerel askeri komutanlar ve valilerin etkinliği,

⁹⁰ MAİDT Kristin, Class of 2001 “The History of the Manchu Dynasty” internet Adresi: <http://www.ccds.charlotte.nc.us/History/China/save/maidt/Maidt.html>, erişim tarihi 5-5-2008

⁹¹ http://www.mnsu.edu/emuseum/prehistory/china/late_imperial_china/qing.html 5-5-2008

⁹² Gelişim Hachette, Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi, Sabah Yayınları 1993, Sayfa 811,812

⁹³ http://tr.wikipedia.org/wiki/Tsing_Hanedan%C4%B1 erişim tarihi 6-5-2008

Çin’i kısa sürede siyasal anarşi içerisinde kalmasına neden oldu. Ülkenin kıyı kentleri büyük sömürgeci devletlerin yönetimi altında bulunuyordu. Yerel asker ve valiler tarafından kurulan ve sürekli el değiştiren Pekin hükümetine karşı, Sun Yat-se Çin’in güneyinde milliyetçi bir hareket başlattı. Koumintang Partisi’nin ön ayak olduğu bu hareketin amacı, Çin’i yabancı sömürgesinden kurtarmak ve ülkeyi tek bir yönetim altında birleştirmektir.

Sun Yat-sen’in milliyetçi Kuomintang Partisi, Sovyetler Birliği tarafından savaş malzemesi, mali yardımlar ve danışmanlarla desteklenmiş, ayrıca Moskova’nın talimatı üzerine Çin Komünist Partisi üyeleri de Kuomintang’a katılmışlardı. Ancak bu işbirliği Sun Yat-sen’in 1925 yılında ölümüyle sona ermiş, parti önderliğini Çan Kay Şek ele geçirmiştir.⁹⁴ Çan Kay Şek komünistlerle işbirliği taktiğinden vazgeçmiştir. Kanton’daki komünist danışmanların oynadıkları ve bir “halk hareketi” hazırlamak yolundaki rollerini görmüş ve 20 Mart 1926’da Kanton’dan Rus komünistlerini kovmuştur.⁹⁵ Bundan sonra yeni lider 1927’de partiyi komünist unsurlardan temizlemiş, taraftarlarına karşı büyük ve kanlı bir harekâta girişmiştir. Böylece komünist hareket Çin’de etkinliğini azaltmış ve parti Mao Zedung tarafından yeniden örgütlenmiştir.⁹⁶

Milliyetçi Partinin komünistleri mobil güç olarak kullanması ve ana şehirleri ele geçirdikten sonra komünistlerle birleşme yerine onları tasfiye etmeye başlamasıyla Mao Zedung Çin Halk Ordusunu köylülerin desteği ile kurmuştur. 1931 yılında Japonların Mançurya’yı işgal etmeleri komünistler ve milliyetçileri zaman zaman işbirliği yapmaya zorlamış ise de 1945 yılında Japonya’nın teslim olması ile beraber II. Dünya Savaşı’nın bitmesi sonrasında Çin, Batılı devletlerin yanında yer almasının yararlarını görmüştür. Her ne kadar Hong Kong İngiltere’ye geri verilse de Batılı devletler elde ettikleri imtiyazlardan vazgeçmişler ve Mançurya Çin’e geri verilmiştir. Savaşın Çin için en büyük kazancı Japonya’nın artık Çin üzerinden rol oynayamayacak olmasıdır. Bütün bu kazançlar bile iç savaşın çıkmasını önleyememiştir. 1947’de koumintang orduları ilk hamlede Mao’nun başkenti Yean’ı ele geçirseler de, Mao’nun zaten şehirlere önem vermeyen taktiği ile üçüncü zaferini kazanmış ve aradan bir yıl

⁹⁴ SANDER Oral, “Siyasi Tarih 1918-1994” İmge Kitapevi Yayınları 1989,13. cilt, sayfa 69,70

⁹⁵ ALTUĞ Yılmaz, a.g.e., Sayfa 55

⁹⁶ SANDER Oral, a.g.e., sayfa 70

geçmeden Yenan'ı geri almıştır. 31 Ocak 1949 günü Halk Kurtuluş Ordusu Pekin'e girmiştir. 1949 Martında Mao, Çin Komünist Partisi başkanı olarak Pekin'e gelmiştir. Mao, Koumintang'a karşı çıkan bütün sosyal sınıflara, mesleklere, milli gruplara ait 662 delegeyle "Çin Halk İstişari Konferansını" toplamıştır. Bu konferans sonunda 1 Ekim 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti kuruluşunu ilan etmiştir. Mao bu cumhuriyetin ilk başkanı olmuştur. Koumintang'ın sığınmış olduğu Tayvan'da kurmuş olduğu milliyetçi Çin Cumhuriyeti Çin'i 1970'e kadar Birleşmiş Milletlerde temsi etmiştir. Komünist Çin ise Tayvan'ı asi eyalet olarak tanımlayarak, baskılarını günümüze kadar sürdürmüş, bu politika Çin Halk Cumhuriyeti'nin devamlı ve değişmez politikası halini almıştır.⁹⁷

1-3-4 ÇHC Sonrası Dönem ve ÇHC'nin Yakın Tarihi

1949 Ekim'inde Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra, Mao Zedung Çin Komünist Partisi Başkanı, Chou Enlai ise Başbakan ve Dış İşleri Bakanı oldu.⁹⁸ ÇHC'nin ilan edilmesiyle, yeni devletin temel yol gösterici ideolojisinin Marksizim ve Leninizim olduğu ifade edildi. Çin böylece tercihini Sosyalist blok'tan yana kullandı. Savaştan yeni çıkan bu devletin tam anlamıyla ekonomik, sosyal ve askeri yönden yardıma ihtiyacı vardı.⁹⁹ 1950 yılında Sovyetler Birliği ile 30 yıllık Dostluk, İttifak ve Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalandı. İttifakın imzalanmasından hemen sonra, içeride burjuva kapitalistler, vatan hainleri ve karşı devrimcilere yönelik büyük bir temizleme faaliyetine girişilerek en az 800.000 kişi öldürüldü. Ülkenin ekonomik kalkınması için ilk beş yıllık plan 1953 yılında yürürlüğe girdi.¹⁰⁰

Stalinist kalkınma stratejisi olan bu planın uygulamasında ÇHC, Sovyet ekonomik planlama ve denetim örgütlerini kopyalamaya çalışmıştır. Sanayi yatırımlarının planlanması ve tahsis edilen kaynakların ve kuruluşların yönetimi için ulusal bakanlıklar kurulmuştur. Özellikle büyük üretim birimlerinde, 'tek adam yönetimi' oluşturulmuştur. Bu sistem altında fabrika yöneticisi ulusal planın ayrıntılarını uygulamaktan sorumluydu. Modern, büyük ölçekli, ağır sanayi sisteminin

⁹⁷ KARACA R. Kutay, "Dünyadaki Yeni Güç Çin Tek Kutuptan Çift Kutuba" IQ Kültür Sanat Yayıncılık II. Baskı, sayfa 25,26

⁹⁸ SANDER Oral, **a.g.e.**, sayfa 366

⁹⁹ ADIBELLİ Barış, "Çin Dış Politikasında Tayvan Sorunu" IQ Kültür Sanat Yayıncılık, I. Baskı, Ağustos 2006, İstanbul, sayfa 132

¹⁰⁰ SANDER Oral, **a.g.e.**, Sayfa 366,367

içinde çalışanların tümü, köylü çoğunluk ve küçük ölçekli sanayiler ve ticari birimlerde çalışan kentsel ve kırsal işçiler karşısında ayrıcalıklarını arttırdılar.¹⁰¹

İkinci ve öncekinden daha ihtiraslı olan kalkınma planı “ileriye doğru büyük hamle” adıyla 1958 yılında başladı.¹⁰² Fakat bu tarihten itibaren, Çin temel siyasetlerinin yönü yeniden değişti. Birinci beş yıllık planın sona ermesinden önce bile, Çinli liderler Sovyet tarzı siyasetlerin Çin’in koşullarına uygun olmadığı sonucuna varmaya başlamışlardı. Sert tartışmalardan sonra, tarımsal büyümeye ve kırsal tüketici yönelik sanayilere vurgu yapacak, daha dengelenmiş kalkınma planları lehine deneme niteliğinde yeni bir liderlik uzlaşması belirdi. Dahası 1960’ların başına doğru, Çin-Sovyet İttifakına son verildi. Sovyet yardımları ve teknisyenleri Çin’den geri çekildi ve Çin, Sovyetler Birliğine düşman kendi dış siyasal hattını izledi ve kendi bağımsız nükleer kapasitesini geliştirdi.¹⁰³

1966 yılında yeni bir 5 yıllık kalkınma planıyla birlikte, Mao’nun “Kültürel Devrim” hareketi başladı. Haziran 1966’da Mao’nun 110 milyonluk “gençlik ve öğrenci ordusu”(Kızıl Muhafızlar), bütün Çin’e yayıldı. Kızıl Muhafızların terörü önce öğretmenler, edebiyatçılar, kilise görevlileri ve yabancılara ve sonunda, parti fonksiyonerlerine yöneldi. Pekin’deki bir duvar gazetesi, Kızıl Muhafızların 1967 yılı başına kadar yapılan Kültür İhtilalinde evlerde yaptıkları aramalar sırasında 22.000 makineli tabanca, 27.000 tabanca ve tüfek, 230.000 süngü ve 300 kg. zehir bulduklarını, 16.623 kişiyi tutukladıklarını ve 204.000 zararlı elemanı şehirden uzaklaştırdıklarını yazıyordu.¹⁰⁴ Sonuçta hareket amacını aşarak öyle bir anarşiye yol açtı ki Mao, orduyu kullanarak düzeni yeniden kurmak zorunda kaldı.¹⁰⁵

Mao’nun 1976’da ölümünden hemen sonra Deng Xiaoping’in başa geçmesiyle Çin’de kendine özgü bir piyasa reformu başlamıştır. 1997’deki ölümüne kadar Deng, Çin’de değişimin öncülüğünü yapmıştır. Bu süre içinde Deng sanayi, tarım, bilim ve

¹⁰¹ SKOCPOL Theda, “Devletler ve Toplumsal Devrimler, Fransa, Rusya ve Çin’in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi” İmge Kitapevi, I. Baskı, Temmuz 2004, Çeviren: S.Erdem Türköz, sayfa 493,494

¹⁰² SANDER Oral, **a.g.e.**, Sayfa 367

¹⁰³ SKOCPOL Theda, **a.g.e.**, sayfa 494

¹⁰⁴ TOKTAMIŞ Ateş, “Çin Kültür İhtilali” Çin’in Gölgesinde Uzakdoğu Asya, Bağlam Yayınları, I. Baskı Hazırlayan: Deniz Ülke Arıboğan, Sayfa 198-199

¹⁰⁵ SANDER Oral, **a.g.e.**, Sayfa 367

teknoloji ve milli savunma alanlarında modernleşmeyi hedeflemiştir. Reform hareketlerinin sonucunda Çin önemli ölçüde zenginleşmiştir. Yine bu dönemde, dışa açılma ve planlı ekonomiden kademe kademe piyasa ekonomisine geçiş başlamıştır. Faydacı bir yaklaşımın benimsendiği bu dönemde ekonomi politikaları, Mao döneminde olduğu gibi siyasi ideolojiler değil, somut veriler temel alınarak uygulanmış ve bütün ülke için tek bir program yerine her coğrafi bölge ve ekonomik sektör için kendi şartlarına uygun programlar hazırlanmıştır. Bu dönemde yabancı sermaye girişleri ve dış ticarete önem kazanmaya başlamıştır.¹⁰⁶

¹⁰⁶ ARISOY Ebru, BAYAR, Güzin, SORANLAR Burak, “Asya’nın Devi: Çin Halk Cumhuriyeti”, Dış Ticaret Müsteşarlığı

II. BÖLÜM

2- ÇİN DIŞ POLİTİKASI

2-1 Çin Dış Politikasının Temel Dinamikleri

Dış politika en geniş anlamıyla devletlerin, belirli hedefler ve ilkeler doğrultusunda diğer devletlerle kurduğu ilişki olarak tarif edilir. Dış politikada hakim yada öne çıkan temalar, yaklaşımlar yada tercihler, uluslararası ilişkilerin dünya çapında aldığı biçimlere, uluslararası sisteme bağlı olarak dönemsel farklılıklar göstermiştir. Bu alanda ilkelerin/doktrinlerin ya da pragmatizmin, ideoloji ya da ulusal çıkarların öne çıktığı tercihler söz konusu olabilmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti de kurulduğu 1949 yılından bu yana önceliklerini farklı dönemlerde değişen dünya koşullarına uygulayarak ve değiştirerek dış politikasında uygulamıştır.¹⁰⁷

Çin dış politikasının kökleri, tarihsel miras, dünya görüşü, milliyetçilik ve Marksizim, Leninizm ve Maoizm faktörlerine dayanmaktadır. Bu faktörler Çin'in ekonomik ve askeri kabiliyeti, yönetsel yapısı ve karar verme süreciyle birleşerek güvenlik, bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü ve ekonomik gelişme gibi önemli dış politikalarını oluşturmaktadır.¹⁰⁸ Çin dış politikasının gayesi, dünya barışını korumak ve ülkesinin modernleşmesine yardımcı barışçı bir uluslararası ortamı yaratmaktır. Çin egemenlik ve toprak bütünlüğüne, karşılıklı saygı, karşılıklı saldırmazlık, iç işlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı çıkar ve barış içinde bir arada yaşamayı oluşturan beş ilke temelinde her ülke ile ilişkilerini geliştirmek istemektedir.¹⁰⁹

2-1-1 Tarihsel Miras ve Dünya Görüşü

Çin'in uzun ve zengin tarihi, dünyanın en eski medeniyeti olarak Çin dış politikasını etkilemiştir. Çin kendini her zaman kültürel olarak evrenin merkezinde

¹⁰⁷ GÜLER E. Zeynep, "Çin Dış Politikası: Değişim ve Süreklilik", Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya, Bağlam Yayınları, I. Baskı Hazırlayan: Deniz Ülke Arıboğan, Sayfa 283

¹⁰⁸ Evolution of Foreign Policy, MERIA (Middle East Review of International Affairs), Journal Vol. 3, No.1- March 1999, internet adresi <http://countrystudies.us/china/> erişim tarihi 1-12-2007

¹⁰⁹ EKREM Nuraniye Hidayet, "Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950-2000)" Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2003, Sayfa 33

görmüştür. Çok zaman Çinliler, Çinli olmayanları “barbar” olarak kabul etmişlerdir. Çünkü Çinli imparator yaratılış itibariyle üstün olduğunu ve tüm insanlığı yönettiğini düşünür ve diğer devletlerle eşit ilişkiler kurma yerine onları birer haraç verici olarak görürdü. Geleneksel olarak dış işleri bakanlığına eşdeğer bir bakanlık yoktu. Dış işleri sadece Çin’le ticaret yapmak isteyen ülkelerle ilgilenir ve Çin’in sınırlarını komşu “barbarlardan” korumak için orduyu sefere gönderirdi.

XVI. yy’da başlayan ilk Avrupalı devletlerin Çin ile ticaret yapma istekleri, haraç veren ülkeler statüsünde ve bütün teamüllere uymak koşuluyla kabul edildi. Çin bakış açısına göre O, tartışmasız medeniyetin merkeziydi (bu anlayış sinocentrisim adıyla anılmaktadır). Bu durum Qing hanedanlığının Batı baskısı altında gerilemesine kadar devam etmiştir.

Çin’in geleneksel “barbarları kullan ve kontrol et” anlayışı, modern zamanlarda bir dış gücü diğer bir dış güce karşı kullanma formunu almıştır. Buna örnek olarak Çin’in “tek tarafa yaslanma” politikasıyla ABD’ye karşı 1950’lerdeki Sino-Sovyet ittifakına destek vermesi ve daha sonra Sovyet tehdidini algılayıp 1970’lerde ABD ile Pekin uzlaşısını imzalaması gösterilebilir.

Çin dış politikasını etkileyen diğer bir etken olan tarihsel miras, Çin’in izolasyonizme ve dış dünyaya açılmama yolundaki eğilimidir. İmparatorluk döneminde Çin dış politikası hanedanlıktan hanedanlığa değişmekteydi. Tang hanedanlığı gibi kozmopolit dönemlerden Ming hanedanlığı gibi izolasyonist dönemlere az sayıda yabancı ülkeye kabul edilmiştir. Genel olarak Sinocentric dünya görüşü ve Çin’in izolasyonu yeğleyen tarihsel mirası benimsemesinde 19. yy’daki genişlemeci Avrupa güçlerinin payı olmuştur.¹¹⁰

¹¹⁰ Evolution of Foreign Policy, MERIA (Middle East Review of International Affairs), Journal Vol. 3, No.1- March 1999, internet adresi <http://countrystudies.us/china/> erişim tarihi 1-12-2008

2-1-2 Milliyetçilik

Milliyetçilik, Çin'in diğer ülkelerle olan ilişkilerinde nispeten yeni bir kavramdır. XX. yy'dan önce Çinlilerin dış ilişkilere yaklaşımı kültür üzerinedir. Bu kültürel dış politika yaklaşımı, Batı'nın Çin'i tecavüzü sonucu XX. yy'da milliyetçiliğe dönüştü. Bundan sonra milliyetçilik Çin dış politikasında anahtar bir araç haline gelmiştir.¹¹¹

XX. yy sonunda Çin imparatorluğunun ve destekleyicisi kültüralist ideolojinin çökmesiyle milliyetçilik Çin politikasının ve dünya ile olan dış ilişkilerinin merkezine yerleşmiştir. XX. yüzyıl boyunca çeşitli milliyetçi akımların sivrilmesi, Çin'in iç ve dış politik ilişkilerindeki milliyetçilik kavramının önemini göstermektedir. Milliyetçilik ÇHC öncesi ve ÇHC tarihinde işlevsel siyasal meşrutiyete bir anahtar olmuştur. Hatta sosyalist enternasyonalizm bile Çin milliyetçiliğine engel olamamıştır.

Geçen 20 yıllık süre içinde Çin milliyetçiliği pozitif milliyetçilik şeklini almıştır. Bu milliyetçilik şekli henüz oturmamış olan ekonomik kalkınma, milli devletin inşası, politik birlik ve bağımsızlık gibi milli meselelerini gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Çin pozitif milliyetçiliğe sahiptir, çünkü uluslararası çok yönlü stratejilere, uluslararası işbirliklerine ve global ekonomiye adapte olmuştur.¹¹²

2-1-3 İdeolojinin Etkisi

Çin dış politikasının üzerinde önemli bir etkisi olan ve özellikle Çin'in dünyadaki olaylara karşı yorumlarını etkileyen ideoloji, Marksist, Leninist ve Maoist bir ideolojidir.¹¹³ Etkisi zaman içinde farklılık gösteren Çin dış politikasının ideolojik bileşenleri temel olarak şunlar olmuştur: Çatışma ve mücadele kaçınılmazdır; emperyalizme karşı çıkma üzerine vurgu yapılmıştır; Çin komünizmini dünyaya yayma kararlılığı ve temel prensiplere bağlılıkla birlikte esneklikle karşılık verme ilkesi.

¹¹¹ ZHIMIN Chen, "Nationalism, Internationalism and Chinese Foreign Policy" *Journal of Contemporary China* (2005), 14(42) February, sayfa 36

¹¹² ZHIMIN Chen, "Nationalism, Internationalism and Chinese Foreign Policy" *Journal of Contemporary China* (2005), 14(42) February, sayfa 52-53

¹¹³ Evolution of Foreign Policy, MERIA (Middle East Review of International Affairs), *Journal* Vol. 3, No.1- March 1999, internet adresi <http://countrystudies.us/china/> erişim tarihi 1-12-2008

Muhtemelen çatışma ve mücadelenin ilerleme için gerekli olduğu inancının etkisi ile Çin uzunca bir süre bir dünya savaşının kaçınılmaz olduğu üzerinde durmuştur. Ancak bu durum 1980'lerde değişmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren Çinli liderler, dünyada barışa yönelimin savaşa yönelimden daha güçlü olduğunu söylemeye başlamışlardır. Dünyadaki istikrarın nedeni olarak Çinli liderler çok kutupluluğu, yani yeni güçlerin varlık sahnesine gelmesini göstermişlerdir.

Komünist ideolojinin Çin dış politikası üzerindeki etkisi 1980'lerde azalmaya başlamıştır. Bu dönemde Çin dünyadaki kurtuluş hareketlerini ve devrim girişimlerini desteklemekten vazgeçmeye başlamıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Çin dış politikası için ideolojik prensipler vazgeçilmez değildir. Komünist ideoloji elbette ki dış politika kararları üzerinde etkilidir. Ancak Çin için esas olan kendi çıkarlarını sağlamada hangi aracın daha etkili olduğu olagelmıştır. İdeolojinin etkili olduğu 1950'lerde bile Çin dış politikası üzerindeki Komünist etkisi sınırlı olmuştur.¹¹⁴

2-1-4 Karar Alma Süreci ve Uygulama

Bilinen bir gerçektir ki kararlar kişiler tarafından verilir ve kişiler kararlarını verirken gördükleri olayları ne şekilde algıladıkları onları etkiler. Çinli liderlerde kendilerini adanmış oldukları Marks, Lenin ve Mao fikirlerini her zaman devam ettirmişler ve aralarındaki farklı politik ideolojileri farklı politik kimliklerinin tamamlayıcısı olarak görmüşlerdir.¹¹⁵

Pekin'in belli başlı ana dış politika kararları Çin politik hiyerarşisinin en üstünde bulunan lider tarafından bireysel olarak verilirdi. Bu liderlerin yapısal yapısı ve kişisel referansları, Çin'in dış politikadaki davranışlarını etkilerdi. Bu model Mao döneminde uygulanan ve 1990'lara kadar devam eden bir süreçti.¹¹⁶

¹¹⁴ÇAKMAK Cenap, "Amerikan Dış Politikası ve ABD-Çin İlişkilerinde Pragmatizm ve Rasyonalite" (Derleyen: Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü) Geleceğin Süper Gücü Çin, Tasam Yayınları, İstanbul, sayfa 112

¹¹⁵ QUINN Michael Ng, "The Analytic Study of Chines Foreign Policy" Chinese Foreign Policy in Transition, Aldine De Gruyter, New York, 2004, sayfa 27

¹¹⁶ ZHAN Enyu, "A Bureaucratic Politics Model of China's Decisions in Taiwan Strait: From Individual Supremacy to Institutionalized Decision-Making", internet adresi: <http://www.icassecretariat.org/index.php?q=node/375>, erişim tarihi 21-12-2007

Çin'in Birleşmiş Milletlere, uluslararası, yerel politik ve ekonomik organizasyonlara dahil olması, ticaretini ve ekonomik ilişkilerini geliştirmesi, Çin Komünist Partisi'nin diğer partilerle yakınlaşması gibi değişimler 1980'lerin sonunda Çin dış politikasını önemli ölçüde etkilemiştir. Bundan sonraki süreçte bir çok bakanlık ve kurum Çin dış işlerindeki karar alma sürecine dahil edilmiş ve karar vericiler dış dünya hakkında daha tecrübeli ve daha bilgili hale gelmişlerdir.

1980'lerin ortasında kritik dış politika kararları üst düzey liderler tarafından alınırdı. Fakat son sözü söyleme hakkı yine en üst düzey lidere aitti. Devlet Konsülü dış politikanın rutin işleri hakkında kararlar alıp, ana meseleleri ise sadece ÇKP'si sekreterliğine sunmakla yetkiliydi. Polit Büro'nun etkileri azalmış olmakla birlikte bireysel etkiler devam etmekteydi. 1980'lerdeki ÇKP ve hükümet fonksiyonları arasındaki bu bölüşüm aslında tüm politik kararlarda ve bunların denetlenmesinde ÇKP'nin üstünlüğü olarak özetlenebilir.

1980'lerin sonunda dış politikadaki karar alma süreci adilane bir hiyerarşik yapıya dönüşmüştür. Örneğin bir bakanlık dış işleriyle ilgili olarak bir konu üzerinde karar vermekte yetersiz kalıyorsa, meselenin çözümü için önce bir interagency grupla sorunu tartışır ve burada başarı sağlanamıyor ya da daha üst düzey bir görüşe ihtiyaç duyuluyorsa, sorun dış işleri koordinasyon merkezine aksettirilir. Kesin karar parti sekreterliğinden önce dış işleri üst grubu tarafından gözden geçirilir ve konu aşırı derecede tartışmalı veya önemli ise son karar en yüksek düzeydeki lider tarafından verilir.¹¹⁷

Günümüz Çin dış politikasındaki karar alma süreci yukarıdaki örnekte olduğu gibi kurumsal bir hiyerarşik düzen içerisinde oluşmaktadır. Gelişen ekonomik yapısıyla globalleşen, dünyaya entegrasyonunu sağlayan Çin, uluslararası alanda tek bir kişinin yaradılışsal veya kişisel algılamalarıyla dış politikasına yön veremeyecek kadar önemli bir devlet haline gelmiştir.

¹¹⁷ Foreign Policy Decision Making and Implementation, internet adresi: <http://www.country-studies.com/china/foreign-policy-decision-making-and-implementation.html> erişim tarihi 1-12-2007

2-2 Soğuk Savaş Dönemi Çin Dış Politikası

2-2-1 Çin Sovyet İttifakı

Haziran 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından yaklaşık üç ay sonra Çinli komünist lider Mao, yeni Çin'in uluslararası ilişkilerde Sovyetler Birliği'ni destekleyeceğini açıklamıştı. Truman yönetiminin ÇHC'yi tanımamış olması, ABD'nin Çin iç savaşı zamanında Çinli milliyetçilere destek vermesi ve Washington'un Tayvan'daki milliyetçi hükümetle ilişkilerini kesmeyi reddetmesi, ÇKP'nin Birleşik Devletleri ciddi bir tehdit olarak algılamasına neden olmuştur. Bu sebeple Pekin ABD tehdidine karşı Sovyetler Birliği ile bir ittifak arayışı içine girmiştir. Çinli ve Sovyet liderler 14 Şubat 1950'de Sino-Sovyet dostluk, ittifak ve karşılıklı yardımlaşma anlaşmasını imzaladılar. Bu ittifak genel olarak olası ABD ve Japon saldırılarına karşı yapılmış askeri bir anlaşmaydı.¹¹⁸

Bu anlaşma sonrası Moskova, ÇHC'ne beş yıl içerisinde 300 milyon ABD doları kredi ve 50 büyük ağır sanayi projesine destek sağlamıştır. Aynı zamanda milliyetçi yönetim döneminde kazanmış olduğu imtiyazlardan da vazgeçmiştir. Çin'in Kore Savaşına gönüllüleri göndermesi ve birinci Indochina Savaşında destek vermesi Sovyet lider Stalin'i fazlasıyla mutlu etmiştir. Bu işbirliği dönemi Çin'in ekonomik ve politik gelişimine sürekli bir destek sağlamıştır.¹¹⁹

Ancak, 1956'dan itibaren Çin-Sovyet anlaşmazlıkları gittikçe artmaya başlamıştır. Bu anlaşmazlıklar önce doktrin konuları üzerinde iken sonraları her iki devlet kendi milli menfaatlerine daha çok önem vermeye başlamıştır. Sonuç olarak bu son konu ortaya ideoloji tartışmaları şeklinde çıkmıştır. Mao'nun 1957'de Kruşev tarafından dünya komünist hareketine bir ortak lider olarak kabul etmemesinin Çin'in Rusya'dan yalnız ekonomik bakımdan değil doktrin bakımından da bağımsız olmasına yol açtığı iddia edilmiştir. Gerçekten de Kruşev 1956 Şubat'ında Çin Komünist Partisine danışmadan Stalin aleyhine bir kampanya başlatmıştı. Çinliler bunu bir

¹¹⁸XIA Yafeng, "The Cold War and Chinese Foreign Policy" internet adresi:<http://www.e-ir.info/?p=518>

¹¹⁹ DITTMER Lowell, "Ghost of the Strategic Triangle, The Sino-Russian Partnership" Chinese Foreign Policy, Pragmatism and Strategic Behavior, An East Gate Book, London England, 2004 Editor: Suisheng Zhao, sayfa 208

revizyonizm olarak görmüşler, Sovyetler ise kendi görüşlerinin reddine dogmatizm demişlerdir.¹²⁰

Çin-Sovyet ilişkileri 1960'lı yılların başında bozulmuştur. SSCB'nin Komünist ülkeler üzerindeki hegemonyasına karşı çıkan Çin, kısa süre sonra Komünist Büyük Aile'den de çıkarılmıştı. İki ülke arasındaki gerginlik, nihayet 1969 yılında sınırda patlak veren askeri çatışmayla dozunu arttırmıştı. 1970'li yıllarda SSCB'nin küresel politikası başarılı olunca bu tehdidi hisseden ABD, aynı şekilde bu tehde maruz kalan Çin ile ittifak tesis etme ihtiyacını duymuş ve ABD Dış İşleri Bakanı Henry Kissinger'in çabasıyla ABD Başkanı Richard Nixon 1972'de daha diplomatik ilişkiler kurulmamış olan Çin'i Ziyaret etmişti. SSCB'ye yönelik oynana bu üçgen strateji oyununda SSCB, 1980'lerin sonunda küresel gücünün üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştır. Bunun üzerine Haziran 1989'da Çin'de demokrasi isteyen öğrencilerin Tian Anmen Meydanında Protesto gerçekleştirdiği günlerde, SSCB'nin son başkanı Gorbaçev, Çin'i ziyaret ederek Çin ile olan gergin ilişkileri yumuşatmayı başarmıştır.¹²¹

2-2-2 Mao'nun Üçüncü Dünyası

Çin ile SSCB ilişkisi koptuktan sonra, Mao'nun "Orta Bölge Düşüncesi" olgunlaşmaya başlamıştır. 3 Ocak 1962 tarihinde Mao, bir Japon heyetini kabul ettiği sırada: "sosyalizm cephesi bir kutuptur, ABD ise bir başka kutuptur, onun dışındaki alanlar Orta Bölge'dir" demiştir. 28 Eylül 1968 tarihinde Mao, Merkezi Komünist Partisi iş toplantısında Orta Bölge'nin iki olduğunu, birinin Asya, Afrika ile Latin Amerika'yı kapsadığını, diğerinin ise Avrupa olduğunu ileri sürmüştür. Mao bu iki Orta Bölge'ye Üçüncü Dünya adını vermişti.¹²²

1960'larda Washington, Sovyet tehdidini hala üstün bir durumda görüyor olsa bile Üçüncü Dünya ülkeleri iki büyük süper güç arasında bir savaş alanı haline gelmişti. Komünist süzülmenin bir sonucu olan milliyetçiliğin yükselmesi, ABD'ye ve "Özgür Dünya"ya karşı yükselen bir tehdit olarak görülüyordu. Çin bu alanda devrimci bir lider

¹²⁰ ALTUĞ Yılmaz, a.g.e., sayfa 233

¹²¹ EKREM Nuraniye Hidayet, a.g.e., sayfa 77

¹²² EKREM Nuraniye Hidayet, a.g.e., sayfa 14

olarak duruyor ve sadece Batı demokrasilerini değil aynı zamanda sosyalist blok liderliği olan Moskova için de tehdit oluşturuyordu.

Mao, soğuk savaş döneminde Üçüncü Dünya Ülkeleri arasında güçlü bir koalisyon olması gerektiğini belirtmişti. Çin'in ilk işi Bandung Konferansı* 'na katıldığı zaman Üçüncü Dünya Ülkelerini etkilemek olmuştur. Çin'in stratejisi iki farklı düzeyde Üçüncü Dünya Ülkelerinin bir politik koalisyon sağlamasını amaçlıyordu. Bir, milli kurtuluş savaşı yapılarak koloni rejimlerinden kalma güçlerinden kurtulmak ve bağımsız fakat Batı ile sıkı işbirliği yapan Üçüncü Dünya Ülkelerindeki hükümetleri yıkmak. İki, Bağımsız Üçüncü Dünya Ülkelerinin yönetimleriyle yakın işbirliği inşa ederek onları Batı'dan uzaklaştırmak.¹²³

Ancak 1960'lı yılların sonunda, özellikle 1969'daki SSCB-Çin arasındaki sınır savaşı ve SSCB'nin Çin'i nükleer silahla tehdit etmesinden sonra, Çin liderleri ABD ve SSCB'yi aynı anda karşısına almanın tehlikeli olduğunu ve Çin'in güvenliğini direk tehdit ettiğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple Mao, dört mareşalin yedi aylık uluslararası durum ve Çin güvenliği konulu raporu kabul etmiş ve durumu düzeltmek için "İki süper güçten birini kazanmamız gerekmektedir, iki cephede savaşmayalım, iki süper güç arasında problemler vardır. Bu zıtlıklardan faydalanmamız gerekmektedir, işte bu bizim politikamızdır" diyerek bir bakıma kendi ürettiği Üçüncü Dünya politikasından vazgeçmiştir.¹²⁴

2-2-3 Küreselleşmenin Hızlanması

Çin dış politikasının en önemli unsurlarını 1990'lara kadar Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri ile kurmuş olduğu ilişkiler oluşturmaktadır. Her iki ülke de ikinci dünya savaşından sonra oluşan iki kutuplu, bloklara ayrılmış dünyanın blok liderleridir ve Çin'in bu ülkelere yönelik olarak teorik düzeyde tarif ettiği ve pratikte kurduğu ilişkileri dış politika yaklaşımı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı, 1965 yılında "baskı ve savaş politikalarını öne çıkartan

* Endonezya'nın Bandung kentinde 18-24 Nisan 1955'te toplanan ve o dönem yeni bağımsızlığını kazanan Asya-Afrika devletlerini bir araya getiren konferanstır. Bağlantısızlar hareketinin bir parçasıdır.

¹²³ XIA Yafeng, "The Cold War and Chinese Foreign Policy" internet adresi: <http://www.e-ir.info/?p=518>

¹²⁴ EKREM Nuraniye Hidayet, **a.g.e.**, sayfa 20-21

ABD emperyalizmiyle barış içinde bir arada yaşama söz konusu bile olamaz” derken, 1971 yılında, daha Vietnam savaşı sürerken ABD başkanı Richard Nixon ülkeye davet edilmiş ve ilişkiler düzeltilmiştir.¹²⁵

Bu dönemde Sino-Amerikan ilişkileri, iki tarafında karşılıklı olarak ideolojik farklılıkları bir kenara bırakarak, Mao ve Nixon’ın geliştirdiği stratejik ve jeopolitik çıkarlara dayanmaktaydı. Yine bu dönemde Çin, bir reform ve hızlı değişim çağına başlamıştır. Son yirmi yılın politikalarını gözden geçirerek bu politikalarından vazgeçmiştir. Diğer taraftan Sovyetler Birliği Çin komünizminin kapitalist yoldaki gidişini eleştiriyordu. Amerikalılar Çin’deki bu değişimi sıcak bir şekilde karşılamış ve reformların seyrini ABD’ye karşı olan ilgisini arttırmaya yönelik olarak etkilemeye çalışmıştır. İki ülke arasındaki görüşmelerde Çin hükümeti, daha çok teknoloji transferi ve ticaretle ilgilenirken, ABD daha çok kültürel ve eğitimsel açıdan yaklaşmıştır. Sıradan Çinlilerin çoğu yıllardır kapalı olan kapılarını dış dünyaya açmak istiyordu. Gelişmiş ülkelerle arasındaki fark tekrar hissedilmiş ve bu fark güçlü bir istekle en kısa zamanda kapatılmak isteniyordu. Batıyı öğrenmek zor bir tabu değildi ve modernizasyon için ABD doğal olarak en iyi örnekti. Amerikan demokrasisi ve özgürlüğünü Çinliler çok güçlü görüyordu. Bazı eski devrimciler ve bir çok geleneksel entelektüeller, bu trende karşı rahatsızdı. Batı demokrasisi şeklindeki reformların istenmesi, onların otoritelerini sarsacağını düşünüyorlardı. Bu ters tepki, ABD’nin Çinli resmi makamlarının bir kısmının üzerindeki ideolojik etkisini arttırmak istemesi ile bağlantılı olarak 1989’daki olaylarda tansiyonu doruk noktasına çıkarmıştır.¹²⁶

2-3 Soğuk Savaş Sonrası Çin Dış Politikası

Soğuk Savaş sonrasında, uluslararasıdaki dönüşüm süreci, Avrupa-Atlantik İttifakında Doğu-Batı entegrasyonunu getirirken, SSCB’nin dağılma süreci, sosyalist ideolojiyi Mao’nun farklı yorumu ile siyasal model olarak benimseyen Çin’in ulusal güvenlik stratejilerinde de köklü değişimlere neden olmuştur.

¹²⁵GÜLER E. Zeynep, “Çin Dış Politikası: Değişim ve Süreklilik” Çin’in Gölgesinde Uzakdoğu Asya, Bağlam Yayınları, I. Baskı Hazırlayan: Deniz Ülke Arıboğan, Sayfa 286

¹²⁶ZHONGYUN Zi, “The Clash of Ideas, Ideology and Sino-U.S. Relations” Chinese Foreign Policy, Pragmatism and Strategic Behavior, An East Gate Book, London England, 2004 Editor: Suisheng Zhao, sayfa 239

Çin, Batı ile entegrasyon süreci içinde izolasyonist politikayı terk ederken, “bağımsızlığın korunması ve inisiyatifin kendi elinde muhafazası” ilkesinden yola çıkarak, “açıklık” politikasının bir taraftan halkın hayat standartlarının arttırılması, diğer taraftan ise, ekonomik büyümenin eş zamanlı olarak yürütülmesi hedeflerini amaç edinmiştir. Yeni çalışmalar başlatılmıştır. Böylelikle, Deng iktidarı “Neo-Merkantilist” ekonomi modelini makro ve mikro boyutlarda harekete geçirmeyi başarmıştır. Çin, bu yeni dış politika kapsamındaki hedeflerini, uluslararası örgütleri enstrüman olarak kullanmak suretiyle yürürlüğe sokabilmeyi hedef edinmiştir. Bu bağlamda BM Barışı Koruma Operasyonları, uluslararası çevre konuları, küresel haberleşme, ilim ve teknoloji, silahsızlanma ve silahların kontrolü ile insan hakları konularında Çin’in bu yeni “Küresel sosyalizasyon” görüşünü, aynı zamanda, Komünist Parti içinde egemen iki siyasal görüşünde etkisi altında şekillenmiştir.

Buna göre “Kahverengiler” olarak tanımlanan parti içindeki monopolist yaklaşımın temsil ettiği “Kıtasal” görüş açısı, devletin geleneksel kamu sektörü anlayışı içinde merkezi ekonomiyi kontrol etmesi, ağır sanayi öncelikli kullanma modelinin kompleks idari yapı içinde kontrolünü öngören, “neo-conservative- yeni muhafazakarlar” direktiflerle yabancı sermayeye açılım ve reformlara şüpheli yaklaşım sergilenmiştir. Buna mukabil “Maviler” grubunun, Çin Ulusal Halk Kongresi ve Çin Halk Siyasal Danışma Konferansı Danışmanlığı kanatlarında etkin olan görüşlerin temel ortak noktası, değişen konsensüse bağlı olarak, Çin’in deniz aşırı ticari ve siyasi ilişkilerinin geliştirilerek, ekonomik reformların uluslararası sistemle daha köklü işbirliği arayışları içine girmesi gerektiği fikri egemen unsur olarak ön plana çıkmıştır. Jiang Zemin ile Asya Pasifik ekseninden, DTÖ ile üyelik aşamasına kadar gelen süreç içerisinde, Komünist Parti, ABD’nin egemen olduğu “Tek Kutuplu” bir uluslararası sistemin dışına çıkılmasını asli hedef olarak benimsemiştir. Yeni işbirliği kavramının gelişiminde, Şanghay İşbirliği Örgütü, ASEAN ticari örgütü ana kurumsal çatılar olmakla birlikte, güvenlik ve uluslararası dış ticaretin, “istikrar zemini” içinde muhafazasına özen gösterilmiştir.¹²⁷

¹²⁷ CAŞIN Mesut Hakkı, “Değişen Uluslararası Konjonktür ve Çin Ulusal Güvenlik Stratejisinin Yeni Parametreleri” (Derleyen: Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü) Geleceğin Süper Gücü Çin, Tasam Yayınları, İstanbul, sayfa 67,68

Soğuk Savaş ABD-Çin ilişkileri incelendiğinde 1970–1990 arasında ilişkilerde meydana gelen yumuşamanın soğuk savaş sonrası aynen devam ettiği söylenebilir. Ancak bu sefer her iki taraf da birbiriyle daha fazla ilgilenmektedir. Bunda en önemli etken iki ülke arasındaki temel sorunların var olamaya devam etmesi ve iki ülkenin –eşit derecede olmasa da- uluslararası sistemin en önemli aktörleri olmalarıdır. Ancak Sovyetler Birliği'nin ve ABD'nin süper güç olduğu bir önceki dönemin aksine şimdi bu iki büyük güç birbirini tüketmemektedir. Her iki ülke de birbirini dikkatle takip etseler de işbirliği fırsatlarını kaçırmamaktadırlar.¹²⁸

2-4 11 Eylül Sorası Çin Dış Politikası ve Uluslararası Terörizm

Çin dış politikasında 2000'li yıllar değişim yılları olmuştur. Bu bağlamda, Soğuk Savaş sonrası dönemde her ne kadar belli başlı konularda bir takım düzenlemeler yapılmış olsa da, esas düzenleme ve değişiklikler 1990'ların sonlarından itibaren yapılmaya başlamıştır. Çin dış politikası geleneksel olarak Asya-Pasifik üzerine kurulu bir politikalar bütünüdür. Fakat 11 Eylül saldırılarıyla adeta yeniden kurgulanan uluslararası sistem, Çin dış politika önceliklerini değiştirmesine neden olmuştur. Her şeyden önce, Çin iki yönlü bir dış politika mantığı benimsemeye başlamıştır. Bunlardan birincisi Avrasya Coğrafyası adını verdiği, kısaca Hazar ve Orta Asya enerji havzalarının bulunduğu siyasi coğrafya, ikincisi ise ASEAN ülkelerinin oluşturduğu, daha çok Pasifik bölgesi ağırlıklı siyasi coğrafyadır. Çin için ASEAN ülkeleriyle sorunları dondurmak ve dikkatini Avrasya'ya vermek temel öncelikti. Çin açısından, özellikle Pasifik bölgesinin önemli güçleri olan Japonya ve Güney Kore ile ilişkilerin düzeyli bir seviyede seyretmesi ve Tayvan sorununun da bir nevi askıya alınması, Pasifik bölgesini Pekin için güvenli bir bölge haline getirmişti.

Çin'in, 1990'ların ortasından itibaren enerjide dışa bağımlı hale gelmesi enerjiyi, dış politika gündeminde en öncelikli madde haline getirmişti. Bu nedenle Ortadoğu bölgesinin dışında başta hazar bölgesi, Orta Asya gibi alternatif enerji merkezleri oluşturmaya başlamış, aynı zamanda Güney Asya'da başlayıp Basra Körfezinde sona eren enerji sevkıyat rotasını da güvende tutmaya çalışmıştır. Çin dış politikasında diğer köklü bir değişim ise, 2003 yılında Hu Jintao'nun devlet

¹²⁸ÇAKMAK Cenap, a.g.e., sayfa 131

başkanlığına gelmesiyle gerçekleşmiştir. Barışçıl kalkınma ve sorunsuz komşuluk ilkeleri yeni Çin yönetiminin temel dış politika ilkeleri olmuştur.¹²⁹

XXI. yy'ın başında meydana gelen ve tüm dünya ülkeleri tarafından kaygıyla izlenen 11 Eylül saldırıları, siyaset sahnesine yeni bir kavram olan uluslararası terörü getirmiştir. Bu durum yeni yüzyılda şekillenecek olan ülkelerin dış politikalarının ağırlıklı olarak küresel terör üzerinden yürütüleceği anlamını taşımaktaydı. Bu konjonktürde, Çin pozisyonunu belli ederek terörün her türlüsüne karşı olduğunu beyan etmiştir.

Pekin, 11 Eylül saldırılarını duyar duymaz hemen ABD hükümetine başsağlığı dileklerini ve desteğini belirtmiştir. Saldırı günü başkan Jiang Zemin Beyaz Saray'a bir mesaj göndererek ABD hükümetine ve kurbanların yakınlarına üzüntüsünü ve başsağlığını dile getirmiş ve Çin hükümetinin tüm terörist saldırıları daima kınadığını ve karşısında olduğunu da iletmiştir. Saldırılarından birkaç gün sonra ABD'nin niyeti daha anlaşılır hale gelince, Çinli yetkililer de teröre karşı savaşta daha etraflı bir pozisyonu belirtmeye başlamışlardır.¹³⁰ Jiang Zemin'in Bush'a söylediği gibi, Çin, her türlü terörist şiddete karşı çıkmaktaydı. Sonraki resmi açıklamalarda; kimlerin terörist olduğu, kimlerin terörle mücadele kapsamında olduğunu Çin saklayacak, bu konularda herhangi bir açıklama yapmayacaktır. Dolayısıyla, Çin ABD'nin terörle mücadelede uyguladığı seçiciliği önlemek istemiştir. Bunda kuşkusuz, Çin, kendisi için terörist sayılan; ama ABD ve Avrupa için herhangi bir tehdit oluşturmayan grupların uluslararası terörle mücadele koalisyonu tarafından kabul edilmesini istemekteydi.

Öncelikle, Çin, gerek ABD'yi, gerekse mücadeleye katılan diğer hükümetleri terörle mücadele için uygulayacakları politikaları Birleşmiş Milletler çatısı altında yapmaları konusunda ikaz etmiştir. Çinli yetkililer, terör saldırısı için cevap verirken "haklı savaş" için uluslararası kabul görmüş kurulların göz edilmesi gerektiğini vurgulamaktaydılar. Yine Çin'e göre misillemenin açık, objektif ve somut kanıtlara dayanması gerekmektedir.

¹²⁹ ADIBELLİ Barış, "Asya-Pasifik'te 11 Eylül Sonrası Dönemde Çin-ABD İlişkileri" Stratejik Analiz Dergisi, Cilt 8, sayı 93, Ocak 2008, sayfa

¹³⁰ ROY Denny, "China and the war on Terrorism", Chinese Foreign Policy in Transition, Aldine De Gruyter, New York, 2004, sayfa 324

Çin ABD'ye verdiği desteğin bir maliyetinin olduğunu farkındaydı. Bu bağlamda, terörle mücadelede ABD'nin istediği desteğe karşılık Çin, kendi terör ve ayrılıkçı hareketlerle mücadelesine ABD tarafından destek verilmesini istemekteydi. Bu konuda, Çin Dış İşleri Bakanlığı sözcüsü Çu Bangzao, çifte standart uygulanmaması gerektiğini söyleyerek, ABD'nin, Çin'e destek vermesini istemiştir. Buna rağmen Çu, Çin'in asla terörle mücadeleyi bir pazarlık konusu yapmadığının da altını çizmiştir.¹³¹

Zaten Çin, ister aşırı sağcılardan olsun ister aşırı solcularda olsun yada başka bir kaynaktan gelsin her türlü terörizmin daima karşısında olmuştur. Çin 1998 ve 1999'da Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan ile işbirliği yapmış ve bu ülkelerle birlikte "Terörizmle Mücadele, Bölücülük ve Aşırılıklar Konusunda Şanghay Sözleşmesini" yayımlamıştır. Çin Bölgesel Anti-Terörizm Kurumunu kurmak için Şanghay İşbirliği Teşkilatını desteklemektedir.

Çin aşağıdaki nedenlerden dolayı terörizmin karşısındadır:

— Çin Komünist Partisinin başlıca teorisi olan Marksizim'in ilkelerinden biri terörizmle mücadeledir.

— Çin'de terörizmin kurbanıdır. 1990–2001 yılları arasında Doğu Türkistan isimli örgüt, Xinjiang Vigor Özerk Bölgesinde bombalama, suikast, kundaklama, suları ve yiyecekleri zehirlenme, kamu personeline saldırı düzenlemekte dahil yaklaşık 200 faaliyet gerçekleştirmiştir.

—Çin ayrıca uluslararası terörizmin her geçen gün biraz daha fazla tehdit oluşturduğunu da farkındadır. Çin'in uluslararası ilişkileri, pek çok önemli uluslararası konferans ve faaliyetle süratle artmaktadır.

Terörizme karşı verilen mücadelede Çin hükümeti, uluslararası toplumun diyalog ve müzakereleri kuvvetlendirmede, işbirliğinin geliştirilip, uluslararası terörist faaliyetlerin önlenmesinde ve bu faaliyetlerle mücadelede el ele verilmesi gerektiği

¹³¹ ADIBELLİ Barış, "Çin Dış Politikasında Tayvan Sorunu" IQ Kültür Sanat Yayıncılık, I. Baskı, Ağustos 2006, İstanbul, sayfa 279,280,282

inancındadır.¹³² Yukarıda sıralanmış bu olgular Çin Halk Cumhuriyeti'nin her fırsatta dile getirdiği terörizme karşı benimsemiş olduğu tutumu özet olarak anlatmaktadır.

2-5 Çin'in Çok Yönlü Dış Politikası

Çin, refah toplumunun yaygın bir şekilde inşasının devletin temel politikası olmasını kararlaştırdığından beri ekonominin inşasına hizmet etmek ve refah toplumunun geniş inşasının ortaya çıkarılması için gerekli uluslararası şartların yaratılması, Çin dış politikasının prensibi haline gelmiştir. Bir zamanların sosyalist birlik cephesinden yola çıkarak, devrim ve mücadele ideolojilerine ve felsefesine dayalı dış politikanın yerini, çok yönlü, daha az ideolojik, realist ve işbirlikçi bir dış politika almıştır. Yıllardan beri Çin, yeni idealler arıyor ve yeni bir pratik geliştirmeye çalışmaktadır. Böylece, mesela güvenlik konusunda, karşılıklı güven, birbirinden yararlanmak (ilişkilerde), eşitlik ve işbirliği, barışın geliştirilmesi, çok yönlü dış politika ve hep birlikte kazanmak gibi yeni fikirlerin propagandası yapılmaktadır.¹³³

Her yıl askeri ve ekonomik alanda şaşırtıcı ilerlemeler kaydeden Çin, bugün ABD'nin en büyük rakiplerinden ve geleceğin egemen güçlerinden biri olarak görünmektedir. Son 30 yıldır reform çabaları içinde Çin'in sahip olduğu güçlü imajın, geçmişe göre farklı bir yol izlemesinden ve son on yıldır başarıyla devam ettirdiği dış politikasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Mao Zedong döneminde uygulanan radikal ve sert dış politikaların ardından bugün "İyi Komşu Politikası" ilkesi temelinde daha ılımlı ve dostane politikalar yürütme çabasında olan Çin, özellikle gelişmekte olan ülkeler arasında ABD yerine tercih edilebilecek alternatif bir güç veya müttefik olarak gösterilmektedir. Çin, bir yandan askeri alanda güçlenmeye devam ederken, diğer yandan kültürel, ekonomik ve diplomatik araçlarla etkisini dünyaya yayma çabası içerisindedir. Çin'in başvurduğu ikna edici yöntemler, özellikle Afrika, Güney Doğu Asya ve Latin Amerika gibi dünyanın gelişmekte olan bölgelerinde etkisini arttırmasına imkan sağlamaktadır. Çin tarafından yapılan ekonomik yardımlar, gönderilen doktorlar,

¹³² CHEN Qimao, "Çin'in Yeni Güvenlik Anlayışı ve Politikası" Çev: Duygu Ergen, (Derleyen: Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü) Geleceğin Süper Gücü Çin, Tasam Yayınları, İstanbul, sayfa 58,59

¹³³ JINBO Lin, "Çin'in İttifakları", Çin Uluslararası Araştırmalar Enstitüsü, Çev: Salih Selçuk, internet adresi: <http://derkenar.wordpress.com/2006/12/08/cinin-ittifaklari-prof-lin-jinbo/> erişim tarihi 1-2-2008

öğretmenler, mühendisler, yani kalifiye elemanlar ve bazen de hükümetlere hediye edilen bakanlık binaları, Çin'in bu bölgedeki manivela gücünü arttırmaktadır.¹³⁴

2-5-1 Çin-ABD İlişkileri

Asya-Pasifik bölgesinde iki büyük bölgesel ve küresel güç olan ABD ve Çin ilişkilerinin temeli; düşük yoğunluklu gizli çatışmanın yanı sıra ekonomiye dayalı işbirliğine dayanmaktadır. İlişkilerin temeli imzalanan üç deklarasyon üzerine inşa edilmiştir. 28 Şubat 1972 tarihli iki ülkenin siyasi ilişkilerinin temelini oluşturan Şanghay Deklarasyonu'nu 26 Haziran 1978 tarihinde ABD'nin Taiwan ile ilişkilerini kesen ve Tawian'daki ABD askeri üssünün geri çekilmesini düzenleyen Çin-ABD Diploması Deklarasyonu takip etmiş; ardından da 17 Ağustos 1982 tarihinde ABD'nin Taiwan'a silah satışı meselesine çözüm getiren deklarasyon gelmiştir.¹³⁵

Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'ne karşı ortak hareket eden Çin ve ABD, soğuk savaşın sona ermesinin ardından yollarını ayırmışlardır. O dönemde ABD'deki temel beklenti Çin'deki komünist rejimin de çökmesiydi; ancak Çin, daha önce uygulamaya koyduğu reformlarla Sovyetler Birliği'nin düştüğü birçok hatadan kurtulmayı başarmıştır. Yeni döneme iyi uyum sağlayan Çin ayakta kalmayı başarmıştır. Ancak Clinton döneminde, 1995–1996 Tayvan Boğazı Krizi'nin dışında, Çin ile olan ilişkiler oldukça iyiydi. Kuşkusuz Clinton döneminin sağlamış olduğu nispeten istikrarlı süreç Çin açısından atılım dönemi olmuştur. Hiçbir zaman hegonomik ihtiraslarının olmadığını vurgulayan Çin, önce bölgesel güç statüsünü kazanmış, ardından da küresel güce terfi etmiştir. 1960'larda Çin dış politikasının en önemli hedeflerinden biri olan Üçüncü Dünya liderliği, 2000'lerden itibaren Çin'in gündemine tekrar gelmiştir. Bu aşamadan itibaren ABD'nin kimi çıkarları Çin'le çatışmaya başlamıştır.

Çin hızlı bir şekilde ittifaklar kurmaya başlamıştır. Rusya, İran ve Pakistan gibi bölgenin önemli ülkeleriyle stratejik ortaklıklar ve güvenlik paylaşım ağları kurmuştur. İran'ı ABD'nin Basra Körfezindeki varlığına karşı silahlandırmıştır. Pakistan

¹³⁴ LEE Suna, "Çin'in Yumuşak Gücü ve Sınırları" Stratejik Analiz Dergisi, ASAM Yayınevi, Cilt 8, sayı 96, Nisan 2008

¹³⁵ "Uzak Doğudaki İki Büyük Devlin Kapışması" Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi, internet adresi: <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=34&sayfa=67> erişim tarihi 10-10-2007

aracılığıyla da Hindistan'ı dengelemiştir. ABD'nin Afganistan ve Irak'a yerleşmesi Çin'i rahatsız etmiş, ancak bununla birlikte ABD'nin terörizmle mücadele politikasını da kendi içindeki bir takım ayrılıkçı hareketleri bastırmada kullanmıştır. Fakat NATO'nun, Afganistan'da faaliyet sahasını giderek genişletmesi ve ABD'nin Pakistan'ın kuzeyinde dinleme ve izleme istasyonu kurması Pekin'i rahatsız etmiştir.

Çin ve ABD arasında bir takım görünmeyen dinamiklerde mevcuttur. Çin ve ABD son yıllarda ekonomik ilişkilerini oldukça geliştirmiş iki ülkedir. Çin çok büyük miktardaki Amerikan hazine kâğıdını elinde tutmaktadır. Bu döviz rezervinin bir kısmı Amerikan ekonomisinin finansmanı için kullanılmaktadır. Genel kabul görmüş ilkelere göre, aralarında karşılıklı bağımlılık bulunan ülkelerin birbiriyle çatışmaları oldukça güçtür. Bu nedenle, Çin ve ABD birbirleriye, üçüncü ülkeler ve bölgeler üzerinden mücadele etmektedirler. Hızla büyüyen ekonomisi ve müreffeh bir Çin toplumu idealiyle yola çıkan Çinli lider Hu Jintao, uluslararası istikrarı bozabilecek gereksiz her türlü çatışmadan kaçınmaktadır.¹³⁶

2-5-2 Çin-Rusya İlişkileri

İki ülke arasındaki stratejik ortaklık arayışları Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarına kadar uzanmaktadır. ÇHC'nin kuruluşunu takip eden yıllarda, stratejik ve ideolojik ortak durumunda bulunan bu iki ülke, hemen her alanda yoğun bir işbirliğine girişmiştir. Ancak 1950'lerin sonlarında özellikle ortak sınır sorunu nedeniyle iki ülkü arasında ilişkiler gerginleşmeye başlamış ve 1949'dan itibaren geçen on yıllık bir bahar havasını ardından, çıkarların ayrışımı sonucu, Çin-SSCB cepheleşmesi 1985'e kadar devam etmiştir. 1980'li yıllarda yaşanan üç gelişme, Çin-Rusya ilişkilerinin önündeki engellerin aşılmasında önemli rol oynamıştır: 1. Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesi; 2. Kamboçya'yı işgal eden Vietnam'a Sovyet desteğinin kesilmesi; 3. Çin-Sovyet sınırındaki silahlı kuvvetlerin sayısının yüzde 80 oranında azaltılarak, 1969 öncesi seviyesine çekilmesi. 1991 yılında iki ülke arasında imzalanan "Sınırların Belirlenmesi ve Çizilmesi Anlaşması" ile ikili ilişkilerin geleceği açısından tam bir dönüm noktası yaşanmıştır. 1996 yılındaki "stratejik işbirliği" deklarasyonu ile her iki ülke birbirlerini

¹³⁶ ADIBELLİ Barış, "Asya-Pasifik'te 11 Eylül Sonrası Dönemde Çin-ABD İlişkileri" Stratejik Analiz Dergisi, ASAM Yayınevi, Cilt 8, sayı 93, Ocak 2008, sayfa 85-86

ABD'nin süper gücünün etkinliğini sınırlamaya yönelik birer stratejik karşı kanat olarak görmeye başlamıştır.¹³⁷

XXI. yüzyılda Süper Güç olmaya yönelen Çin, zorunlu da olsa kuzey komşusu Rusya ile stratejik ortaklık kurmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda iki ülke de birbirine egemenlik ve toprak bütünlüğü konusunda destek veriyor ve yüzyılımızda yeni bir düzenin kurulması sürecini hızlandırmaya çaba göstermektedirler. Rusya Çin'in Tayvan'la birleşme davasını desteklemekte, Çin de Çeçenistan sorununu Rusya'nın iç işi olarak nitelendirmektedir. Ne var ki iki ülke İran, Irak ve Kuzey Kore sorunlarında Batı ve ABD'ye karşı ayrı kutupta yer almaktadırlar. Peki, Çin-Rusya ilişkisinin gelişmesini sağlayan faktörler nelerdir?¹³⁸ İki ülkeyi birbirine yaklaştıran en az dört nedenin olduğu görülmektedir. Birinci ve en temel neden; stratejik ortamın büyük değişime uğraması, yani SSCB'nin çökmüş olmasıdır. İkinci sebep; tarafların en üst kademelerinde oluşan siyasi iradedir. Her iki ülkenin liderliği, Çin-Rusya ilişkilerinin gelişmesinde birer itici güç olmuştur. Stratejik ortaklığa hız vere üçüncü etken, silah satışları ve savunma işbirliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Dördüncü ve sonuncu neden ise, en iyi şekilde "içten gelen bir dürtü" olarak açıklanabilir. Bu noktada hem Rusya'nın hem de Çin'in büyük devlet ihtirasına sahip olması, bu dürtünün en somut ifadesidir.¹³⁹

İki ülke arasında son yıllarda ticaret, ekonomik işbirliği, enerji, güvenlik ve kültür konularında yaklaşık iki yüzden fazla anlaşma yapılmıştır. Özellikle 2005 yılında düzenlenen ortak askeri tatbikat, iki ülkenin Asya-Pasifik'te söz sahibi oldukları konusunda ABD'ye bir mesaj verme girişimi olarak algılanmıştır.¹⁴⁰

2-5-3 Çin-Avrupa Birliği İlişkileri

Çin-Avrupa Birliği diplomatik ilişkileri Mayıs 1975'de başlamıştır. Brüksel'de 1970'lerin sonlarında Çin ve Avrupa Topluluğu arasında birçok önemli etkinliği içeren

¹³⁷ KAMALOV İlyas, EROL Mehmet Seyfettin, "Rusya-Çin: Mişka ve Dragon'un "Enerji"k Aşkı", ASAM, İnternet Adresi: <http://www.asam.org.tr/temp/temp110.pdf> erişim tarihi 11-10-2007

¹³⁸ EKREM Nuraniye Hidayet, "Rus-Çin Sınır Sorunu Çözülüyor", internet adresi: <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=53&sayfa=32> erişim tarihi 10-10- 2007

¹³⁹ KAMALOV İlyas, EROL Mehmet Seyfettin, **a.g.m.**

¹⁴⁰ EKREM Nuraniye Hidayet, **a.g.m.**

bir ticaret anlaşmasının yapılmasının ardından, dönemin Avrupa Komisyonu ve Avrupa parlamentosu Başkanları Çin'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir.

1980'lerde Çin ve AB arasında bilimsel programlar, gelişme, ticaret, akademik ve kültürel değişimler gibi konuları kapsayan karşılıklı işbirliği geliştirilmiştir. Yine bu dönemde kayda değer bir gelişme ise, 1988'de Avrupa Komisyonu Delegasyonu'nun Pekinde açılmasıydı. 1989'daki Tiananmen olaylarında Çin hükümetinin protestocu öğrencilere uyguladığı baskı sonucu Avrupa Topluluğu ve Çin arasındaki karşılıklı ilişkiler dondurulmuştu. Bundan sonra, AB Çin'e karşı silah ambargosunun da içinde bulunduğu bir takım yaptırımlar uygulamıştır. Fakat Çin pazarının doğrudan yabancı yatırımlar için cazip hale gelecek kadar önemli ölçüde büyümesi ve ABD, Japon ve AB ekonomileri arasındaki küresel rekabet, Çin-AB arasındaki ilişkilerdeki buzlanma döneminin kısa sürmesine neden olmuştur. Tiananmen olaylarından üç yıl sonra, Avrupa'nın silah ambargosunun devam etmesine karşın AB-Çin ilişkileri normalleşmiş ve AB 1995'de Çin'e karşı ilk stratejisini "Çin ve AB İlişkileri İçin Uzun Vadeli Politika" olarak benimsemişti.

Günümüzde Avrupa'nın politik karar alma sürecinde, Çin'in büyük bir öneme sahip olduğuna hiç şüphe yoktur. Aynı şekilde Pekin'e karşı Avrupa Birliği'nin de önemi artmaktadır. Zaman zaman iki taraf arasında muhtemel anlaşmazlıklar meydana gelse de, AB-Çin ilişkileri en yüksek düzeyde iki taraftan da ilgi görmektedir.¹⁴¹

Çin ile AB arasındaki ilişkilere genel olarak bakıldığında bunların ticaret ve insan hakları çerçevesinde iki çizgide geliştiği görülmektedir. Çin ve AB arasında ticaret konusunda işbirliği ve ortaklık ilişkileri gelişirken, insan hakları konusunda gerginlik yaşanmaktadır. Yaklaşık on yıldır süre gelen AB-Çin arasındaki insan hakları diyalogu pek başarılı olamamıştır. 11 Eylül sonrası ABD'nin güvenlik ve dış politikasında değişiklikleri ortaya çıkması ile AB-Çin ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. 8 Aralık 2004 tarihinde, AB dönem başkanı Hollanda'nın başkenti Lahey'de düzenlenmiş olan VII. Çin-Avrupa Birliği Liderler Toplantısı'nda önemli bir gündem maddesi olarak Çin'e yönelik silah ambargosu gündeme gelmiştir. Çin

¹⁴¹DAI Xiudian, "Understanding EU-China Relations: An Uncertain Partnership in the Making", The University of Hull, Centre For European Union Studies, Research Paper, internet adresi: http://www.hull.ac.uk/ceus/CEUS%20paper_Dai_2006.pdf erişim tarihi 4-5-2008

Başbakanı Wen Jiabao, Çin-Avrupa ilişkisinin herkese açık olduğunu, her hangi bir üçüncü tarafı hedef almadığını, büyük devletlerle arasındaki ilişkilerin istikrarı açısından faydalı olduğunu ve işbirliğine yararlı olacağını belirtmiştir.¹⁴²

2-5-4 Çin-Japonya İlişkileri

ABD Başkanı Richard Nixon'ın Şubat 1970 tarihinde yaptığı Çin ziyaretinden önce, Japonya hep Batı cephesinde kalarak Çin'i karşısına almıştır. Temmuz 1972'de, Japonya Başbakanı olarak seçilen K. Tanaka, 25-29 Eylül 1972'de sürpriz bir şekilde Çin'i ziyaret etmiştir. Böylece 29 Eylül 1972'de iki ülke diplomatik ilişki tesis etmiştir. Bu tarihten Soğuk Savaşın bitişine kadar, Çin-Japonya ilişkisi düzeyli bir şekilde gelişmiştir. Üst düzey ziyaretler ve sivil kuruluşların karşılıklı ziyaretleri ve bundan dolayı gelişen ikili sıcak ilişkiler her alana yansımaya başlamıştır. Özellikle Japonya'nın Çin ekonomik kalkınmasındaki desteği oldukça fazla olmuştur ve 1994-1999 yılları arasında Japonya Çin'in en büyük ticaret ortağı olmuştur. Japonya, Pekin'de Haziran 1989'da meydana gelen Tananmen olaylarından sonra, Batı ülkelerince uygulana ambargoyu ilk delen ülke olarak Çin'in takdirini kazanmıştır. 1992'de Japon imparatoru ile İmparatoriçe'nin Çin ziyaretinden sonra iki ülke siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri hızla gelişmiştir. Bununla birlikte Çin liderleri her fırsatta, Japonya'nın Çin'i işgali sırasındaki mütecaviz tutumundan dolayı özür dilemesini istemektedirler. Özellikle Japonya'nın sağ kesiminin, Japonca ders kitaplarındaki Çin tecavüzü olayı aslında Çin'i kurtarmak için yapılan bir hareket şeklinde değiştirmeleri, İkinci Dünya Savaşı'nda ölen Japon askerlerin mezarını ziyaret faaliyetleri, Diaoyu Dao (Senkaku) adasının egemenlik konusundaki karasu tartışmaları iki ülke ilişkilerini zedeleyen faktörler olmuştur.¹⁴³

Mayıs 2008 tarihinde Çin Devlet Başkanı Hu Jintao'nun Japonya'yı ziyaretindeki verdiği mesajlarla iki ülke arasındaki ilişkiler tarihinde hiç olmadığı kadar birbirine yaklaşmıştır. Öyle ki, Jintao, bu ziyaret esnasında "geçmiş her zaman hatırlamalıyız ama geçmişte olanları kesinlikle nefrete dönüştürmeden geleceğe daha

¹⁴²EKREM Nuraniye Hidayet, "Çin-AB İlişkileri Gelişiyor", internet adresi: <http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?kat1=8&ID=36511-10-2007>

¹⁴³EKREM Nuraniye Hidayet, **a.g.e.**, sayfa 81-82

olumlu ve dostça bakmalıyız”¹⁴⁴ diyerek Çin-Japon ilişkilerinde geleceğe yönelik bir projeksiyon da ortaya koymuştur. Tablo ne kadar olumlu olsa da gelecekte ikili ilişkilerde engel teşkil edebilecek birçok sorun halen varlığını sürdürmektedir. Örneğin, her ne kadar Tek-Çin politikasına destek veriyor olsa da, ABD’nin Uzak Doğu’da en yakın müttefiki olan Japonya’nın Tayvan konusunda Çin’e vereceği destek garanti edilemez. Nitekim Japon Dış İşleri Bakanlığı’nın Tayvan’a arada sırada da olsa ılımlı yaklaşımı, Çin’i son derece rahatsız etmektedir. İkili ilişkilerdeki en büyük engel ise, Doğu Çin Denizi’nin doğal gaz sahaları konusunda yaşanan anlaşmazlıklar oluşturmaktadır. Zengin doğal gaz ve petrol rezervleri barındıran Doğu Çin Denizi üzerindeki Münhasır Ekonomik Bölge (EEZ) sınırları konusunda bir süre önce yaşanan tartışmalar, ikili diplomatik ilişkilere ciddi hasar vermişti. Çin Devlet Başkanı Hu’nun Japonya’ya yaptığı son ziyaret her ne kadar tarihi bir uzlaşma olarak değerlendiriliyor olsa da henüz çözümlenmeyen birçok sorunu da gözler önüne sermiştir. Tarih boyunca birbirlerine düşmanlık duyguları besleyen halkların yakınlaşabilmesi için her iki ülke liderlerine de önemli görevler düşmektedir.¹⁴⁵

2-5-5 Çin-Latin Amerika İlişkileri

Çin’in Latin Amerika’ya karşı olan ilgisi, son yedi-sekiz yıl içerisinde gelişen oldukça yeni bir durumdur. Nisan 2001’de Başkan Jiang Zemin’in 13 günlük Latin Amerika ziyareti, Kasım 2004’te yeni başkan Hu Jintao ve Mart 2005’de başkan yardımcısı Zeng Qinghong’un gerçekleştirdiği üst düzey ziyaretler takip etmiştir. Pekin’in bölgeye ilgisi genel olarak ekonomik alanda olsa da, politik ve diplomatik boyutlarda göz önünde bulundurulmaktadır.

Latin Amerika’daki Çin ilgisi – özellikle Güney Amerika’da – ekonomik alanda motive olmuştur. Pekin, Çin’in gelişen ekonomisinin gereksinimlerini karşılamak için bölgede öncelikli olarak demir ve diğer cevherler, soya fasulyesi ve soya yağı, entegre devreler ve diğer elektrikli makineler, gümüş, çelik ve petrol gibi ürünlerle ilgilenmektedir. Çin’in Latin Amerika’dan yaptığı ihracat 5 yıl içinde yüzde

¹⁴⁴ KARLOVA Uğur Rıfat, “Çin-Japon İlişkilerinde Yeni Açılımlar”, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, internet adresi: <http://www.turksam.org/tr/a1420.html> erişim tarihi 15-6-2008

¹⁴⁵ LEE Suna, Çin-Japonya Arasında Tarihi Uzlaşma, Stratejik Analiz Dergisi, ASAM Yayınevi, cilt 9, Sayı 98, Haziran 2008, sayfa 11

600'den fazla artarak, 1999'daki 3 milyar dolar seviyesinden 2004 yılındaki 21.7 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır.

Çin-Latin Amerika arasındaki ilişkilerde enerji kaynakları da önemli bir rol oynamaktadır. Çin, Kasım 2004'te Brezilya'da 10 milyar dolarlık bir enerji anlaşmasının olduğunu duyurmuştu. Brezilya devlet petrol şirketi, Petrobras ve Çin Milli Kıyı Petrol (National Offshore Oil) şirketi, tüm dünyadaki petrol arama, rafine etme ve boru hattı inşa etme operasyonlarına katılmak için bir fizibilite çalışması yapmaktadır. Aynı zamanda, Çin Halk Cumhuriyeti Ekvator, Bolivya, Peru ve Kolombiya'da enerji ile ilgili çalışmalarını sürdürmektedir.

Çin'in Latin Amerika ile olan ekonomik ve ticari ilişkilerin yanı sıra, politik açıdan Tayvan meselesi ilişkileri etkilemektedir. Çünkü bölgedeki 25 ülkenin 12'si hala Tayvan ile resmi diplomatik ilişkilerini sürdürmektedir. Tayvan on yıllardır Latin Amerika'ya yapmış olduğu finansal destek ve yardımlar sayesinde, Çin'in bölgedeki ekonomik ve politik gelişimine karşı bir baskı oluşturmaktadır. Mayıs 2004'te Amerikan Devletleri Örgütü (OAS) nün almış olduğu bir kararla – ki bu örgüt ABD ve Tayvan ile diplomatik ilişkilerini devam ettiren on iki ülkeyi de kapsıyor - Çin bu organizasyonda resmi gözlemci statüsünü kazanmıştır. Pekin bu örgütteki gözlemci statüsünü Tayvan meselesi üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Bazı gözlemcilere göre, eğer Çin, Tayvan'ın Latin Amerika üzerindeki ilişkilerini sonlandırabilirse, Tayvan'ın dünyadaki hareket kabiliyeti azalacak ve Tayvan'ın uluslararası statüsü ciddi şekilde etkilenecektir.

Çin'in Latin Amerika'yla olan politik ve ekonomik bağlarının, ileriki dönemlerde Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgedeki çıkarları ve nüfuzu bakımından ABD'ye karşı önemli bir tehdit oluşturacağına inanılmaktadır. Devamında ise, Çin'in Latin Amerika ülkelerini kullanarak bölgedeki ABD üstünlüğüne karşı bir “Üçüncü Dünya Ülkeleri Koalisyonu” kurmak istediği de savunulmaktadır.¹⁴⁶

¹⁴⁶ DUMBAUGH Kerry, SULLIVAN Mark P., “China's Growing Interest in Latin America, CRS Report for Congress, April 2005, internet adresi: <http://italy.usembassy.gov/pdf/other/RS22119.pdf> erişim tarihi 9-10- 2008

2-5-6 Çin-Afrika İlişkileri

Çin lideri Mao, Soğuk Savaş'ın kızıştığı 1960-1970'li yıllarda, iki kutup arasında bir üçüncü kutbun bulunduğunu keşfederek, arada dengeleyici rol oynayan üçüncü dünya ülkeleri ile sıkı ilişkiler kurmaya başlamıştı. Çin, bu dönemde Afrika ülkelerine, özellikle komünist ideolojisini benimseyen ülkelere karşı yaptığı dış yardımı da artırmıştır. Fakat bu durum Mao'nun 1976'da ölümünden sonra değişmeye başlamıştır. Mao'dan sonra yönetime gelen ikinci kuşak liderlerden Deng Xiaoping'in başlatmış olduğu dışa açılım ve ekonomide reform hareketi ile birlikte Çin, ideolojiye değil, ekonomik kalkınmaya önem vermeye başlamıştır. Böylece Afrika ülkelerine yapılan yardım da azalmıştır. Nisan 1987'de, Deng, "Çin'in şu andaki gücü sınırlıdır, üstelik modernleşme faaliyetlerini aktif bir şekilde yürütmektedir. Gelecekte Çin'in ekonomisi belli bir düzeye geldikten sonra, ancak o zaman Afrika halkları için daha fazla hizmet edelim" diyerek Afrika politikasının hattını çizmiştir.

1999'da Çin Devlet Başkan Yardımcısı ve Çin Devlet Merkezi Askeri Komite Başkan Yardımcısı olarak görev yapan ve devlet başkanı olacağı daha o yıllarda netleşen Hu Jintao'nun 1999 yılındaki Afrika ziyareti, Çin'in Afrika ülkeleriyle işbirliği içine girmesi, Çin'in bu ülkelere çok önem verdiğini göstermektedir. Bu ziyaretler yeni yüzyıla girerken uzun vadeli, güvenli ve her alanda işbirliği ilişkisinin tesis edilmesi konusunda büyük önem taşımaktadır. Çin'in Afrika ülkeleri ile geliştirdiği bu ilişkiler sonucunda, Afrika ülkelerinden bazıları (örneğin Güney Afrika), Tayvan'ın Afrika ülkelerine yaptığı dış yardım yoluyla geliştirdiği diplomatik ilişkileri keserek Çin ile ilişki kurmuştur.¹⁴⁷

2000 yılında Çin ve Afrika ülkeleri arasında kurulan Çin Afrika İşbirliği Formu, iki taraf arasında işbirliği, kolektif hareket etme, koordinasyon ve danışmanlık gibi alanlarda bir platform görevi görmüştür. Aynı zamanda, bu forum, Geleneksel Çin-Afrika dostluğunun pekişmesinde büyük başarı sağlamış olmakla birlikte, gelecekteki işbirlikleri için de pratik ve etkili araçlar sağlamıştır.¹⁴⁸ 21. yüzyılda, Çin'in Afrika

¹⁴⁷ EKREM Nuraniye Hidayet, "Çin'in Afrika'ya Yönelik Stratejik Amaçları" TÜRKSAM, internet adresi: <http://www.turksam.org/tr/a896.html> erişim tarihi 10-10-2007

¹⁴⁸ QIANG Zeng, "Sino-African Relations at a New Stage of Development", internet adresi: http://www.ide.go.jp/Japanese/Publish/Report/pdf/2007_03_03_3_zeng_eo.pdf erişim tarihi 11-10-2008

ülkeleriyle geliştirdiği ilişkiler hem yöntem hem de içerik olarak uluslararası gündemin en önemli başlıklarından birini oluşturmaktadır. Çin-Afrika ilişkileri, Çin'in kıtayla 2000'li yılların başında derinleşen ekonomik, siyasi ve sosyal bağlarıyla dikkat çekmeye devam etmekte ve bu sürecin dinamikleri farklı perspektiflerden değerlendirilmektedir. Bazı araştırmacılar bu ilişkinin meşruiyetini "Çin'in artan enerji ve hammadde ihtiyacını karşılamak için Afrika kıtasında geliştirdiği neo-kolonyal bir sömürü" olarak açıklarken; diğer bir grup araştırmacıya göre iki taraf arasında ilişki, yarım yüzyıldan fazladır süregelen bağların hem Afrika ülkeleri hem Çin'in yaşadığı kalkınma atağının yanı sıra uluslararası değişkenlerin de etkisiyle artan yoğunlukta bir işbirliğine dönüşmüştür. Afrika ülkeleri ve Çin arasındaki en dikkat çekici boyut, Çin'in bu ülkelerden yaptığı petrol ithalatıdır. 2001 ve 2006 yılları arasında Afrika ülkelerinden Çin'e yapılan ihracat her yıl yüzde 40 oranında artarken, ihracat mallarının ana maddesini başta petrol olmak üzere enerji kaynakları oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Afrika ülkelerinden Çin'e yapılan ihracatın yüzde 85'i petrol zengini ülkeler Angola, Ekvator, Gine, Nijerya, Kongo Cumhuriyeti ve Sudan tarafından gerçekleştirilmektedir. İhracatta petrolü bakır ve elmas ile işlenmiş yiyecek ve tüketim malzemeleri gibi katma değerli ürünler izlemektedir.¹⁴⁹

2-5-7 Çin-Orta Asya İlişkileri

Soğuk Savaş sonrası SSCB'nin çökmesi ve Çin-Rusya ilişkilerinin normalleşmesi, Çin'in Orta Asya'ya karşı olan politikasını belirlemiştir. Soğuk Savaş sonrası gelişmelerde bölgede yeni devletler kurulmuş, Moskova'nın bölgedeki etkisi azalmış ve Çin çıkarları için yeni genişleme alanları açılmıştı. Diğer taraftan SSCB'nin çökmesiyle de oluşan güç boşluğu, Çin'in güvenliği açısından sorunlar meydana getirmiştir. Bu durum Çinli yetkilileri, Orta Asya'da yeni kurulan bağımsız devletlerle yüksek düzeyde ilişki kurmaya ve sınır güvenliği konusunda çalışmalar yapmaya itmiştir. şanghai Beşlisi gibi bölgesel oluşumlarla Çin, bölge ülkeleriyle daha fazla etkileşim içine girmiştir. Ardından 2001'de kurulan şanghai İşbirliği Örgütü (şİÖ) ile Çin, Rusya ve Orta Asya ülkelerinin arasındaki işbirliği geliştirilerek, ABD uzakta tutulmaya ve Batı etkisi engellenmeye çalışılmıştır.

¹⁴⁹ ATA İlkay, "Çin-Afrika İlişkileri: Üçüncü Dünyanın İşbirliği", Stratejik Analiz Dergisi, ASAM Yayınevi, Cilt 9, Sayı 99, Temmuz 2008, sayfa 61,64

2001 yılında ABD'nin küresel teröre karşı savaşa başlaması ve Afganistan'a konuşlanması, Çin'in bölgedeki nüfuzuna karşı ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Kendinden daha güçlü bir Amerikan ordusunun bölgedeki varlığı ve stratejik etkisi, Çin'e bölgedeki etkisinin Rusya ve ABD ye göre daha ikincil olduğunu hatırlatmıştır. Bu durum Çin'in bölgeye karşı daha fazla ilgi göstermesine ve ilişkilerini geliştirmek istemesine neden olmuştur. ŞİÖ benzeri bölgesel örgütlerdeki ikili ve çok yönlü ilişkilerdeki etkili Çin diplomasisi, Orta Asya'da petrol ve doğal gaz temeline dayanan Çin çıkarlarını ve ticari ilişkilerini geliştirmiştir.

Çin'in bölgedeki çıkar ve hedefleri şunlardır:

Sınır ve güvenlik: Çin Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile askerden arındırılmış sabit bir sınır çekmek istemektedir. Sırların sabitleşmesi Çin'in gelişme planlarında ve dış politikasında önceliklidir. Çin ayrıca, ayrılıkçı Xinjiang eyaletine dış yardımların kesilmesini istemektedir.

Ekonomi: Çin'in bölgedeki en önemli ilgisi enerjiye karşıdır. Çin, Orta Asya'dan yaptığı petrol ve gaz ithalatını arttırmak istemektedir(özellikle gelecekte kendine bir partner olarak gördüğü Kazakistan'dan)

Bölgesel pozisyon: Çin'in Orta Asya ve özellikle ŞİÖ ile olan ilişkileri Çin'in kendi çevresinde üretken ve istikrarlı bir uluslararası alan oluşması ve yine Çin'in bölgede daha güçlü bir liderlik rolü üstlenmesine yöneliktir. Pekin, aynı zamanda, Orta Asya ile olan ilişkilerini, Çin'in uluslararası alandaki önemli konularında meşruluk kazanmasını sağlamak amacıyla kullanmak istemektedir.¹⁵⁰

Hem bölgesel, hem ikili ortak çıkarlar açısından en etkin örgüt durumunda olan ŞİÖ nezdinde Çin, Orta Asya'daki nüfuzunu her geçen gün artırmaktadır. Gelecek dönemde Çin'in Rusya ile işbirliği çerçevesinde enerji yollarının güvenliği ve bölgenin istikrarı için ŞİÖ faaliyetlerine ve başta enerji olmak üzere ikili ilişkilere daha da fazla ağırlık vermesi beklenmektedir. Artan enerji ihtiyacı nedeniyle Orta Asya enerji

¹⁵⁰ SUTTER, Robert, "Durability in China's Strategy Toward Central Asia-Reasons for Optimism", China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 6, No.1 (2008) sayfa 6,7 internet adresi: <http://www.isdp.eu/files/publications/cefq/08/rs08durabilitychina.pdf> erişim tarihi 21-10-2008

kaynaklarına yakın olma zorunluluğu duyan Çin, ulusal güvenlik kuşağının da Orta Asya bölgesinden başladığına inanmaktadır.¹⁵¹

2-5-8 Çin-Ortadoğu İlişkileri

Çin'in Sovyetler Birliği'ne paralel bir Orta Doğu politikası ile başlayan süreç, 1955 Bandung Konferansı ile yine Sovyetler Birliğine bağlı, ancak kendi özel politikalarına olanak veren bir safhaya girmiştir. Ardından 1962 Çin-Hint sınır çatışmasında Sovyetler Birliği'nin Hindistan'ı destekleyen tutumu ile kırılma noktasına varan Çin-Sovyet ilişkileri, Çin'in Ortadoğu politikasını tümüyle Sovyet şemsiyesi dışında seçenekler çerçevesinde oluşturmaya itmiştir. Kültür Devriminin dış politikada yarattığı etkinlik kaybı, 1972 yılında ABD ile yapılan stratejik anti-Sovyet anlaşma çerçevesinde hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. 1970'lerin başından günümüze kadar süren dönemde pragmatizmin temel ilke edildiği bir dış siyaset, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ortadoğu politikasının da temel eksenini oluşturmuştur.¹⁵²

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ortadoğu'ya ilişkin siyasetini belirleyen üç ana etkenin ilki enerji, dar anlamıyla petrol konusudur. 1993'te petrol konusunda kendi kendine yeterli bir ülke olmaktan çıkan Çin, bugün Ortadoğu petrolünün en büyük müşterilerinden biridir. İkinci konu, Çin'in bölgeye yaptığı silah satışları ile ilgilidir. Çin 1980'lerden sonra Batı teknolojisini (hem ideolojik hem de ekonomik nedenlerle) satın alamayan İran ve Suriye gibi ülkeler için, önemli bir tedarikçi durumundadır. Çin'in ulusal stratejisi bölgenin silah pazarındaki payını ABD ile ters düşmeksizin elinde tutmayı başarabilmesinden geçmektedir. Üçüncü ve son bağlam ise, Çin'in kuzeybatı eyaleti olan Sincan'da yine 1990'larda başlayan ayrılıkçı şiddetle ilgilidir. Nüfusunun yarısı Uygur Müslümanlarından oluşan Sincan bölgesinde uyguladığı politikalar nedeniyle Çin, hem Arap ülkeleri nezdinde "İslam karşıtı" bir ülke

¹⁵¹ OĞAN Gökçen, "Çin'in Orta Asya'da Nüfuzu Artıyor" Stratejik Analiz Dergisi, ASAM Yayınevi, Cilt 6, Sayı 66, Ekim 2005, sayfa 17

¹⁵² GÜNEŞ Hakan, "Çin'in Orta Doğu Politikası", Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya", Bağlam Yayınları, I. Baskı, Kasım 2001, Yayına Hazırlayan: Deniz Ülke Arıboğan, Sayfa 299

konumuna düşmemek için çaba sarf etmek, hem de Sincan'daki ayrılıkçı harekete Ortadoğu'dan gelecek finansal ve ideolojik desteği engellemek durumundadır.¹⁵³

Çin'in bölgede enerji yatırımlarına ilgisi "iki ithalat, bir ihracat" şeklinde formüle edilmektedir. "2 ithalat" bölgeden Çin'e akacak petrol ve petrol sektörüne çekilecek olan sermayedir. Bu çerçevede, Çin bir yandan uzun dönemli büyük ölçekli kontratlar imzalayarak gelecekteki enerji ihtiyacını garanti altına almaya çalışmakta, diğer taraftan başta Körfez sermayesi olmak üzere bölge sermayesini rafineri ve diğer petrol altyapısını yenilemeye kullanmaya çalışmaktadır. Böylece sadece Çin risk almamakta, aynı zamanda bölge sermayesi Çin'e gelerek karşılıklı bağımlılık oluşturulmaktadır. Formüldeki "1 İhracat" ise, bölgede petrol arama ve geliştirme ihalelerinden yararlanmaktır. Çin bölgedeki önemli ihalelerin hemen hepsine katılmaktadır ve son dönemde ciddi başarılar da elde etmektedir. Çin bölgeye ne kadar yatırım yapar ise bunun karşılığında bölgeye olan ihracatının da artacağını bilmektedir.

Çin ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki bu ilişkinin ve işbirliğinin siyasi alana yansımaları da kaçınılmazdır. Şu ana kadar Çin, bölgede ABD ve diğer Batılı ülkelere açıktan meydan okumamaya özen göstermiştir. Hatta Körfez Savaşı'nda BM kararlarına uymuş, Irak Savaşı öncesinde de ABD'ye muhalefette Fransa ve Rusya'dan daha az muhalefet göstermiştir. Yine de BM'de veto yetkisi olan bir ülke olarak Çin bölgede alternatif bir güç olarak görülmektedir. Çin açıktan meydan okumasa da Batı politikalarının sorgusuz izleyicisi de değildir. Bu açıdan Japonya'dan çok farklı bir güç olarak algılanmaktadır. İran ve Sudan ile geliştirdiği stratejik ekonomik ilişkiler, Çin'in eninde sonunda bölgede Batı ile çıkar çatışması içinde olacağını açık göstergesidir. Nitekim ABD çeşitli defalar Çin'in bölgeye olan ilgisinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Bugün Ortadoğu'da ABD'nin en yakın müttefikleri bile 11 Eylül sonrası ABD politikalarından endişe duymaktadırlar ve dengeleyici bir gücün eksikliği yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Çin bu boşluğu doldurmaya aday en önemli ülke konumundadır. Nitekim Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesini isteyen 1559 Sayılı BM Güvenlik Konseyi kararını desteklememesi örneğinde görüldüğü üzere, Çin farklı

¹⁵³ ÜNGÖR Çağdaş, "Çin'in Ortadoğu Politikası" Geleceğin süper Gücü Çin, I. Baskı, Tasam Yayınları İstanbul 2005, Sayfa 154

olduğunu her fırsatta hissettirmekte ve bu sayede ekonomik alanda da sempati toplamaktadır.¹⁵⁴

2-5-9 Çin-Türkiye İlişkileri

Kökleri Orta Asya'ya dayanan Türk-Çin ilişkileri XXI. yüzyılın başlarında iki devlet, Çin Halk Cumhuriyeti ve Türkiye arasında devam etmektedir. Şanghay'daki büyük elçiliğini 1949 yılında kapatmak zorunda kalan Türkiye, Pekin'e büyük elçi atayarak 5 Ağustos 1971'de Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımıştır. Türkiye bu tarihten itibaren Tayvan ile olan diplomatik ilişkilerini kesmiş ve o günden beri "tek Çin" politikası izlemektedir. Türkiye'nin Tayvan ile ticari, kültürel ve ekonomik mahiyetteki ilişkileri ise resmi çerçeveye girmeksizin Tayvan'ın Ankara ve İstanbul'da bulunan iki bürosu aracılığı ile sürdürülmektedir.¹⁵⁵

ABD-Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki yumuşamaya rağmen diplomatik ilişkilerin tesisi 1979 yılına kadar gecikmiştir. Türkiye ise H. Kissinger'ın ÇHC'ne gidişinden hemen sonra Pekin ile diplomatik ilişki tesis ederek Pekin'in uluslararası sahneye çıkışına destek olmuştur. Ancak, iki ülke arasındaki ilişkiler 1980'li yıllardan itibaren gelişmeye başlamış ve bu tarihten itibaren de ikili ilişkilerde bir artış gözlenmiştir.¹⁵⁶ 1985'de TC Başbakanı Turgut Özal'ın Pekin'i ziyareti sonrası, karşılıklı ziyaretler yapılmıştır. Bu resmi ziyaretlerin de bir sonucu olarak karşılıklı ticaret 1985'de 98 milyon dolardan, 1995'de 429 milyon dolara, 1997'de ise 700 milyon dolara yükselmiştir.¹⁵⁷

Nisan 2002'de Çin başbakanı Zhu Rongji Türkiye'yi, Mayıs 2002'de başbakan yardımcımız Devlet Bahçeli Çin'e ziyarette bulunmuştur. Başbakan yardımcımız, Şanghay'ın 12 yıl gibi kısa sürede çok modern bir yapıya kavuşturulmasına dikkat çekerek, Çin ekonomisinin tamamen kendine özgün bir yapıya sahip olduğunu ve

¹⁵⁴ GÜLCAN Nilgün, "Ortadoğu Petrollerinde Yeni Bir Aktör: ÇİN", USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu) internet adresi: <http://www.harp-is.org.tr/media%5Csubat7.doc> erişim tarihi 1-5-2008

¹⁵⁵ SANDIKLI Atilla, GÜLLÜ İlhan, "Gelişen Çin Ekonomisi ve Türk Dış Ticaretine Etkiler." Geleceğin Süper Gücü Çin, Tasam Yayınları, İstanbul 2005, Sayfa 310

¹⁵⁶ KARACA R. Kutay, "Dünyadaki Yeni Güç Çin, Tek Kutuptan Çift Kutuba", IQ Kültür Sanat Yayıncılık, II. Baskı, İstanbul 2004, Sayfa 182

¹⁵⁷ ARIBOĞAN Deniz Ülke, "Uzakdoğu'da Değişen Dengeler ve Türkiye", Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya, Yayına Hazırlayan D.Ü. Arıboğan, Bağlam Yayınları, I. Baskı, Kasım 2001 İstanbul, Sayfa 94

ekonomistlerimizin gelişmekte olan ÷lkemiz için iyi analiz etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Son birkaç yıl içinde iki ÷lke askeri makamları arasında üst düzey ziyaretlerin daha yoğunlaştığı gör÷lmektedir. Çin-Türkiye askeri işbirliği diğer alanlardaki ilişkilerin artması için de lokomotif görevini yerine getirirken, bu ilişkiler çerçevesinde Türkiye Batı dünyasından transfer edemediği askeri teknolojileri Çin'den transfer etmektedir.¹⁵⁸

Çin'in Türkiye'ye bakışında tedirginliğe sebep olan konu şüphesiz Uygur Türklerinin yaşadığı Doğu Türkistan'dır. Doğu Türkistan meselesinin dış destekçisi olarak Pekin hep Türkiye'yi görmüştür. 1990–1994 yılları arasında Doğu Türkistan problemini de içeren ve Çin Milli Sosyal Bilimler Fondu tarafından yürüt÷len “Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm'in Doğu Türkistan'daki yayılmaları ve buna karşılık uygulanacak tedbirler” adlı raporda, Doğu Türkistan ayrılıkçı hareketinin menşeyinin Türkiye olduğu ileri sür÷lmüştür. Rusya'nın yanı sıra Kazakistan ve Kırgızistan'ın da dahil olduğu “Şanghay Beşlisi” olarak adlandırılan işbirliği anlaşması çerçevesinde, Çin'in Türk Cumhuriyetleriyle girdiği güvenlik ve ticari eksenli bir birliktelik, Türkiye ile Çin arasındaki ilişkileri etkileyebilecek bir diğer konudur. Her ne kadar bu anlaşmanın temelinde Çin'in Doğu Türkistan'daki özgürlük hareketlerini engellemek ve batı bölgesini güvenlik altına almak yatırırsa da, enerji gibi Çin için çok önemli bir konuda da bu anlaşma çerçevesinde işbirliğine gidilmektedir.

Çin, Kıbrıs konusunda da BM kararlarının uygulanması ve tek bir Kıbrıs devletinin kabulünden yana olmasına rağmen, Kıbrıs Rum kesimi ile son yıllarda sıklaştırılan ilişkilerde hep Türkiye aleyhine sonuçlar çıkmasına neden olmuştur. Çin PKK terör örgütüne de sıcak yaklaşımlar sergilemiştir. Du Ren'in “Kürtle, Türkiye ve Çin'in Çıkarları” adlı yazısında Pekin hükümetinin Kürt meselesinde yeterince dış politika uygulayamadığını dile getirerek “insanlar düşünürler, tek başına sığınak bulmaya çalışan Öcalan'ı koruyan Yunanistan Pekin hükümetinden destek istedi mi? Pekin nasıl cevap verdi? Türkiye gizlice Doğu Türkistan bölücülerini korumaya devam ederken, Çin, Öcalan olayına karışsa idi, sadece Türkiye'ye karşılık vermekle kalmayacak, aynı zamanda Türkiye'ye karşı kullanılabilir bir siyasi koz olacaktır”

¹⁵⁸ KARACA R.Kutay, **a.g.e.**, Sayfa 183

diye kaydetmektedir. Tüm bu olumsuzluklar, Çin-Türkiye siyasi ilişkilerinin yanı sıra ticari ve ekonomik ilişkileri de olumsuz yönde etkilemektedir.¹⁵⁹ Bunun yanında, iki ülkenin coğrafi uzaklığı ve yeniden yapılanma süreci içinde bulunan Çin ekonomisinin geçirdiği değişimlerin birçok açıdan oldukça karmaşık bir yapı sergilemesi ve bunların Türkiye’den yeterince izlenememesi, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerdeki diğer sorunlardır.¹⁶⁰

Çin-Türkiye ticari ilişkilerinde son yıllarda bir artış olmakla beraber, ticaret Türkiye aleyhine gelişmiştir. İthalatta uygulanan gümrüklerin ortalama olarak yüzde 10’un altına inmesi ve kotaların kalkması, Çin’i Türkiye için önemli bir tehdit konumuna getirmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti, Türkiye’nin en çok ihracat yaptığı ülkeler arasında 19. sırada yer alırken, en çok ithalat yaptığı ülkeler arasında ise 8. sıradadır.¹⁶¹

2-6 Çin’in Tehdit Algıladığı Bazı Bölgesel Sorunlar

2-6-1 Tayvan Sorunu

İmparatorlu döneminde tam anlamıyla Çin ana karasına bağlı olan Tayvan adası, 1895 yılında Çin’in Japonya’ya karşı kaybetmiş olduğu savaş sonucunda imzalanan “Shimonoseki Antlaşması” ile adanın hâkimiyeti Japonya’ya devredilmişti ve İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar Japon hâkimiyetindeki adanın siyasi statüsü konusunda herhangi bir sorun çıkmamıştı. İkinci Dünya Savaşı’nda yenilin Japonya, Tayvan’ın de facto hâkimiyetini o dönemde Çin’de siyasi gücü elinde bulunduran milliyetçi parti Kuomintang’a devretmek zorunda kalmıştır. Kuomintang ‘ın o dönemki politikası Tayvan’ın Çin’in bir parçası olduğu yönündedir. Ancak bu tarihten sonra, özellikle 1940’ların sonuna doğru Çin’de Mao önderliğindeki Komünist Parti ve Çan-Kay-şek önderliğindeki Kuomintang arasında yaşanan siyasi güç mücadelesi doruk noktasına ulaşmıştır. Nitekim 1949’daki devrimle iktidarı eline geçiren Komünist Parti Çin Halk Cumhuriyeti’ni ilan etmiştir. Çin ana karasındaki iktidar mücadelesini kaybeden Kuomintang, Tayvan’da 1912’de kurulan Çin Cumhuriyeti’nin devam ettiğini

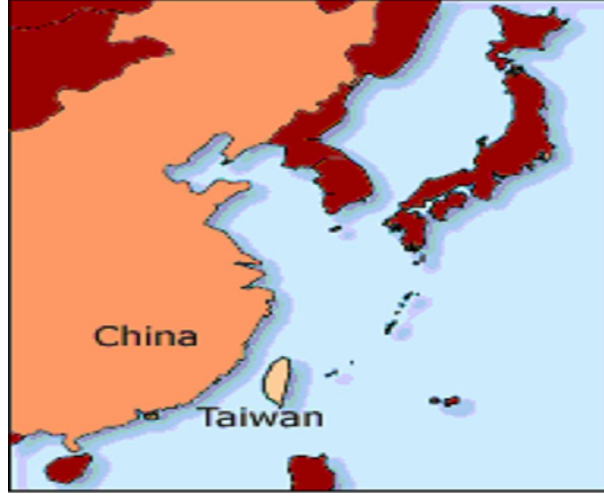
¹⁵⁹ KARACA R.Kutay, **a.g.e.**, Sayfa 185,186

¹⁶⁰ Bir Dünya Devi Çin, internet adresi:

<http://www.phaselisconsulting.com/Bir%20dunya%20devi%20Cin.doc> erişim tarihi 1-5-2008

¹⁶¹ SANDILLI Atilla, GÜLLÜ İlhan, **a.g.e.**, Sayfa 311

ilan etmiş ve ÇHC'nin hukuki varlığını tanımamıştır. Sonuç olarak, 1949 devrimiyle Çin ana karasında ve Tayvan adasında ortaya çıkan iki siyasal otoritenin varlığı ve izlediği politikalar günümüz Tayvan sorununun kökenini oluşturmaktadır.¹⁶²

Şekil 2-1 Çin ve Tayvan'ın Coğrafi konumu

Tayvan sorununun uluslararası arenada ÇHC'nin karşısına çıkması ise, Kore Savaşı esnasında ABD'nin Tayvan'ı koruma altına almaya başlamasıyla gerçekleşmiştir. ÇHC'nin Tayvan'daki Koumitang yönetimindeki idaresini askeri güç kullanarak ele geçirmek ve Tayvan'ı anakaraya bağlamak istemesi, ABD tarafından komünist yayılma tehlikesi olarak algılanmıştır. Dönemin ABD Başkanı Truman'ın 1950 yılında gerçekleştirdiği bir konuşmasında bunu açıkça ifade ederek "Tayvan'ın komünist güçler tarafından işgali Pasifik bölgesinin güvenliğine ve burada görev yapmakta olan Amerikan güçlerine doğrudan bir tehdit olarak kabul edilecektir"¹⁶³ demiştir. ABD Tayvan'ın stratejik konumu nedeni ile himaye etmesi sorunun uluslararası boyutunu ön

¹⁶² DÖLEK Çağlar, "Tayvan: Stratejik Dengelerde Tanınma Arayan Ada", USAK, internet adresi: <http://www.usakgundem.com/uamakale.php?id=359> erişim tarihi 7-5-2008

¹⁶³ ADIBELLİ Barış, "Çin Dış Politikasında Tayvan Sorunu", IQ Kültür Sanat Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul 2006, Sayfa 138

plana çıkartmıştır. Tayvan sorunun günümüze kadar gelmesinin en büyük nedeni ABD'nin himaye politikası olarak gösterilebilir.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle bölgedeki dengelerin değişmesi ve ÇHC'nin dünyaya açılma politikası benimsemesi, Tayvan sorununu farklı bir alana taşımıştı. ÇHC bu dönemden sonra uluslararası alanda Tayvan ile ekonomik ve siyasi politikalarla rekabet ederek Tayvan'ın statüsünü zorlamaya başlamıştır. Nitekim bu politikalarında başarılı olarak Tayvan'ın birçok ülkeyle olan resmi diplomatik ilişkilerini kesmesini sağlamış ve BM kara ile Tayvan'ın yerine ÇHC Çin halkının resmi temsilcisi olmuştur.

Bununla birlikte Çin Tayvan'ın bağımsızlığı konusundaki sert tavırları da devam etmektedir 14 Mart 2005'te Çin Ulusal Halk Kongresi tarafından kabul edilen ve Tayvan'ın bağımsızlığına tamamen karşı çıkan Anti-secession Law'dır. Bu yasanın içeriğine bakıldığında, Çin devleti sorunun barışçıl yollarla çözülmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Ancak Tayvan'ın Çin'in bir parçası olduğunu yineleyen yasa, Tayvan'ın bağımsızlığıyla sonuçlanabilecek her hangi bir ayrılıkçı harekette Çin devletinin sorunu "barışçıl olmayan" yollarla çözebileceğini dile getirmekte ve Tayvan sorununu çözmek için gerektiğinde askeri güce başvurmaktan kaçınılmayacağını ima etmektedir.¹⁶⁴

2-6-2 Rusya ile Olan Sınır Meselesi

Çin XIX. yüzyılda Rusya ile yapılan bir anlaşma sonucu 1,5 milyon kilometrekarelik toprağının Çarlık Rusya'sı tarafından gasp edildiğini öne sürmektedir. Bu düşünce tarihsel olarak Çin-Rus düşmanlığının ana nedenlerinden birisini oluşturmaktadır. İki ülkenin sahip olduğu 7400 kilometrelik sınır, yıllarca belirlenememiş ve bölgedeki çatışmaların ve istikrarsızlığın kaynağı olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin anti-komünist politikası, 1 Ekim 1949'da kurulan Çin Halk Cumhuriyeti ile SSCB arasında işbirliğinin gelişmesine neden olmuştur. Ancak, 1950'lerin sonlarında özellikle ortak sınır sorunu nedeni ile iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşmeye başlamış ve 1959'da iki ülke arasında

¹⁶⁴ DÖLEK Çağlar, a.g.m.

yükselmeye başlayan gerilim, 1969’da ortaya çıkan sınır çatışması ile doruğa ulaşmıştır. Japon Denizi’ne dökülen Ussuri nehri üzerindeki 175 kilometrekare büyüklüğündeki “ Büyük Ussuri” adası, 1969’da iki ülke arasında çatışmaya neden oldu. Çin-SSCB geriliminden dolayı, 1965–1985 yılları arasında SSCB, Orta Asya, Sibiryaya ve Uzak Doğu’da bulunan Sovyet askerlerinin sayısını 170 binden 500 bine çıkardı. Çin-Rusya arasındaki bu gerilimli durum, ABD ile Çin ilişkilerinin gelişmesine ve ABD’nin SSCB’ye karşı “Çin kartı”nı kullanmaya başlamasına yol açmıştır.

Sovyetler Birliği devlet başkanı Mihail Gorbaçov, 1989’da Pekin’e giderek ortak sınır sorununun çözümlenmesi ve silahsızlandırılma üzerine görüşmeleri başlatmıştır. ABD ve Batı’nın kendisine yönelik politikalarından kurtulmak isteyen Çin de, Rusya Federasyonu’na yakınlaşarak bir denge politikasına yönelmiş ve ABD’ye karşı “Rus kartı”nı kullanmaya başlamıştır. Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, Çin’in değişen Moskova politikasını “geçmiş bitirip geleceğe bakmak gerekir” sözleri ile dile getirmiştir. Çin ve Rusya’nın değişen öncelikleri iki ülkenin bütün sorunlarını diyalogla çözüme arayışını birlikte getirmiştir. Şanghay İşbirliği Örgütü, Soğuk Savaş sonrası dönemde Amerika’nın tek taraflı hegemonyasına karşı ikinci bir karşı grup olarak görülse de, Rusya ve Çin arasında Çarlık Rusya’sı ve Çin Hanedanlığı’ndan beri devam eden sınır sorunlarını çözüme kavuşturmak örgütün kuruluş amaçları arasında yer alarak bir diyalog zemini oluşturmuştur.

Çin kaynaklarında Çin-Rusya sınır hattının uzunluğunun 4370 kilometre olduğu kaydedilmektedir. 2 Haziran 2005’te Rusya’da imzalanan anlaşmayla birlikte anlaşmazlık büyük ölçüde sona erdirilerek sınırın 4300 kilometresi çözüme bağlanmıştır. İki ülke arasındaki sınırın yüzde 97’si bu anlaşmayla çizilmiştir.¹⁶⁵ Son olarak Temmuz 2008’de Rusya ve Çin tartışmalı adalar sorununu da çözerek aralarındaki sınır sorununu ortada kaldırmışlardır. Çin ve Rus diplomatlar ile güvenlik görevlilerinin katıldığı yeni sınır hattı olarak belirlenen Heixiazi Adasında gerçekleşen resmi bir törenle Rusya,

¹⁶⁵ EKREM Nuraniye Hidayet, “Rus-Çin Sınır Sorunu Çözülüyor”, TUSAM, internet adresi: <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=488&sayfa=46> erişim tarihi 10-10-2007

Amur Nehri üzerinde bulunan Tarabarov ve Balşoy adalarının tamamını ve Balşoy Ussuri'nin de yarısını Çin'e devretmiştir.¹⁶⁶

2-6-3 Doğu Türkistan Sorunu

Milattan sonra Han Hanedanlığı yönetimine geçen bölge 18. yüzyıla kadar geçen zaman için de aralıklarla Çin egemenliğinde kalmıştır. 18. yüzyılda Çinliler kesin olarak bu bölgeyi kendi idarelerine aldıktan sonra buraya “yeni eyalet” anlamına gelen “Xinjiang” (Sincan) adını vermişlerdir. Bu gün Çin uluslararası alanda uyguladığı “Tayvan şati”nin benzerini bu bölge için de ileri sürmekte, Doğu Türkistan adını kesinlikle telaffuz etmemektedir. 1933 yılında bölgede kurulan ilk bağımsız devlet Doğu Türkistan Cumhuriyeti kısa zaman içinde Sovyetler Birliği tarafından yıkılsa da, Cumhuriyet 1944 yılında tekrar kurulmuştur. Çin ordusu ise “Uzak Doğu ile Avrupa’yı ve Asya’yı Sibiryaya ile Güney Asya’yı bağlayan yolları kavşağında” bulunan bu bölgeyi, 1950’lerin başında tekrar Çin sınırlarına katmıştır. 1955 tarihinde ise Çin yönetimi, Sincan Uygur Otonomi Bölgesinin kuruluşunu ilan etmiştir. Bölgede 1940’lı yıllardan itibaren ÇKP tarafından yönlendirilen sistemli bir “Han Çinli” göçü ile asimilasyon politikası izlenmektedir. Bu sayede 1980’lerde bölgedeki “Han Çinli” sayısı 26 kat gibi inanılmaz bir artış göstermiştir.

Bölgenin özelliklerine doğal kaynaklar açısından bakıldığında ne kadar büyük bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bu bölgede, Çin’in devam eden hâkimiyeti, ekonominin ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarına sahip olma isteğinin de bir yansımasıdır. Çin yönetimine göre bu ihtiyacı karşılayacak olan kuzeybatıdaki bu otonom bölgedir. Moğolistan, Rusya, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan’la komşu olan Sincan, Çin için aynı zamanda bir mihver noktasıdır. Soğuk Savaş boyunca, Moskova’nın müttefik veya düşman olmasına göre, bu bölge ya tampon ya da bir bağlantı görevi görmüştür. Bugün Sincan’ın Ortadoğu ve Orta Asya’nın

¹⁶⁶ Rusya Tartışmalı Adaları Çin’e Verdi, internet adresi: <http://www.porttakal.com/haber-rusya-tartismali-adalari-cin-e-verdi-144132.html> 22-12-2008

istikrarsız bölgeleriyle, Çin'in yoğun nüfuslu iç bölgeleri arasında bir tampon bölge görevi gördüğünü söylemek de mümkündür.¹⁶⁷

2-6-4 Tibet Sorunu

Tibet, uluslararası alanda Çin'in karşısına çıkan en önemli sorunlardan biridir. Çin-Tibet arasındaki sorun günümüzde 1500 yıl kadar geriye gitse de günümüzdeki meselelerin ana kaynağını 18. yüzyılın başlarındaki karışık dini ve siyasi ortam meydana getirmiştir. Çin'in 19. yüz yıl boyunca karşı karşıya kaldığı siyasi ve ekonomik zorluklar Tibet üzerindeki hâkimiyetini zayıflatırken yüzyılın sonunda bu hakimiyet büyük ölçüde sembolik hale gelmiştir. Ming hanedanlığının 1912'de ortadan kalkmasından 1951'e kadar Tibet, hükümet fonksiyonlarını Çin'den veya herhangi bir başka ülkeden bağımsız olarak yürüten bağımsız bir de facto devlet olarak varlığını sürdürmüştür. 1949'da kurulan Çin Halk Cumhuriyeti ise, Tibet'in de facto bağımsızlığının sonunu getirecektir. 1950 Ekim'inde Tibet'in doğu bölgelerini işgal ederek Tibet hükümetini müzakere etmeye zorlayan Çin karşısında Tibet lideri Dalay Lama, 1951 Mayıs'ında Tibet'in tarihinde ilk defa Çin'in hâkimiyetini kabul ettiği "Tibet'in Özgürleşmesi için 17 Noktalık Anlaşma"yı imzalamıştır. Bu tarihten 8 sene sonra Tibet'te çıkan bir ayaklanma derhal bastırılırken, Dalay Lama 80,000 Tibetli ile beraber Hindistan'a sığınmıştır.

Bugün Çin, resmi olarak Dalay Lama'yı müzakere masasında resmi bir kişi olarak görmemektedir. Bununla beraber Tibet'te yeni politika şu ifadelerle açıklık kazanmaktadır; "Budizm sosyalizme uyumlaştırılmalıdır, sosyalizm Budizm'e değil." Tibet'in ekonomik olarak Çin anakarasına bağlanmasının sorunu çözeceği ve bu çözümün önündeki engelin dini yapı olduğunu savunan bu yaklaşım, Dalay Lama'ya göre sistematik olarak Tibet'in kültürel kimliğini yıkmaktadır. Çin'e göre Tibet meselesi, ulusal güvenliği ilgilendiren politik bir konudur. Resmi olarak kabul edilen 55 azınlığın, yaklaşık 1,3 milyar nüfusunun ancak 100 milyonunu oluştururken, yayıldıkları alanın Çin'in yarısından fazla olması, Tibet'in durumunu önemli hale getiren noktalardan biridir. Çinli yöneticiler, Tibet'in olası bir bağımsızlığı ertesinde

¹⁶⁷ ÇIPLAK Murat, "Çin'de İnsan Hakları ve Ayrılıkçı Hareketler", Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya, Yayına Hazırlayan D.Ü. Arıboğan, Bağlam Yayınları, I. Baskı, Kasım 2001 İstanbul, Sayfa 236,238

gelişebilecek olaylardan endişe etmektedir. Böylesi bir durumun sonucunda, Çin anakarasının yarısından fazlası ayrılıkçı tehdidin altına girmeye müsait hale gelecektir.¹⁶⁸

¹⁶⁸ ÇIPLAK Murat, “Çin’de İnsan Hakları ve Ayrılıkçı Hareketler”, Çin’in Gölgesinde Uzakdoğu Asya, Yayına Hazırlayan D.Ü. Arıboğan, Bağlam Yayınları, I. Baskı, Kasım 2001 İstanbul, Sayfa 245,247

III. BÖLÜM

3-ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN İRAN POLİTİKASI

3-1 İran İslam Cumhuriyeti'nin Kısa Analizi

Resmi adı İran İslam Cumhuriyeti olan ülkenin başkenti Tahran, yönetim şekli ise Şeriat Cumhuriyeti'dir. Milli Bayram olarak İran İslam Cumhuriyeti'nin Kuruluş günü olan 1 Nisan (1979) günü kutlanmaktadır. Para birimi ise İran Riyalı (IRR)'dır. Yerel tam adı Jomhuri-ye Eslami-ye İran'dır. Ortadoğu'da, Umman Körfezi ve Basra Körfezi ve Hazar Denizi kıyısında, Irak ve Pakistan arasında yer almakta ve 1. 648 milyon km² yüzölçümüne sahip bir Ortadoğu ülkesidir. Ülke sınır komşuları Afganistan, Ermenistan, Azerbaycan, Nahçıvan, Irak, Pakistan, Türkmenistan ve Türkiye ile oluşmaktadır. Temmuz 2007 verilerine göre ülke 65.397.521 kişilik bir nüfusa ve 9 ayrı etnik gruba sahiptir. Etnik gruplar içerisinde Persler yüzde 51, Azeriler yüzde 24, Gilaki ve Mazandarani yüzde 8, Kürt yüzde 7, Arap yüzde 3, Lur yüzde 2, Baloch yüzde 2, Türkmen yüzde 2 ve diğer bazı gruplar yüzde 1'lik oran oluşturmaktadırlar. Ayrıca ülkede lobencilik yönü güçlü bir Ermeni azınlık da bulunmaktadır. Azeri Türkmenlerin etnik gruplar içindeki oranı tartışmalı olmakla birlikte Türkiye'deki bazı gruplar Azerilerin oranını yüzde 40'a, hatta daha fazlasına çıkartmaktadır. Ülkede Müslümanlık (yüzde 89 Şii), Zerdüştlük, Hıristiyanlık ve Bahai'lik mevcut dinlerdir. Konuşulan diller ise Farsça ve Lehçeleri, Türkçe ve Lehçeleri, Kürtçe, Lurice, Baloçice, Arapça ve diğer bazı yerel dillerdir. Genelde bozkır iklimi etkisini gösterirken, Hazar Denizi kıyısında subtropikal iklim hakimdir. Petrol, doğal gaz, kömür, krom, bakır, kurşun, manganez, çinko ve sülfür ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklarıdır. İran, dünyanın üçüncü büyük petrol rezervlerine sahip ülkesi ve OPEC'in ikinci büyük üreticisi petrolün fiyatını belirleyebilen ender ülkelerden biri olup günde 4,4 milyon varil ham petrol üreten, bunun üç milyonunu ihraç eden bir ülkedir.¹⁶⁹

¹⁶⁹Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), Ülkeler Profili: İran, internet adresi: <http://www.usakgundem.com/uamakale.php?id=371> 14-10-2008

Şekil 3-1 İran İslam Cumhuriyeti'nin haritadaki konumu

3-1-1 İran Dış Politikasının Ana Hatları

İran nükleer politikası ve günümüzdeki dış politikasını anlayabilmek tarihsel ve sosyopsikolojik/ kültürel aşamalarına bakmak gereklidir. Genel olarak bu aşamalar 19. yüzyılda başlayan ve 20. yüzyılda devam eden süreç, 1979 İran İslam Devrimi sonrasında yaşananlar, 1980–88 İran-İrak Savaşı tecrübesidir. Bu nedenle İran'ın egemenlik, bağımsızlık, dış politika ve güvenlik kavramlarına bakışını değerlendirebilmek için İran dış politikasının tarihsel sürecine genel olarak değinmek gerekmektedir.

İran'ın jeopolitik açıdan kavşak/merkezi konumda oluşu tarihsel bakımdan hem avantaj hem de dezavantaj olmuştur. Jeopolitik bir etkileşim alanı olarak bölgeler ve kıtalar arası geçiş niteliğine sahip olan İran hem Asya-Avrupa güney bağlantısının ana geçiş hattı üzerinde, hem de Avrasya ana kıtasının kuzey-güney merkezi geçiş hattının doğu yakasındadır. Avrasya kıtasının iki önemli içdenizi ve körfezi olan Hazar ve Basra Körfezi ile bağlantısı vardır. İran'ın genel jeopolitik durumuna baktığımızda çok uzun deniz sınırlarının yanı sıra yedi ülkeyle kara sınırının olduğu görülmektedir. Bu durum İran'ın güvenliği ve savunmasında potansiyel olarak ciddi bir mesele teşkil etmektedir. İran 19. yüzyıldan itibaren sürekli dış müdahaleye maruz kalmıştır. Büyük güçlerin mücadele ve paylaşım alanı haline gelmiştir. Jeopolitik konumu İran'ın hem kilit bir ülke olmasını sağlamış, hem de büyük güçler arasındaki stratejik mücadelenin alanı haline getirmiştir. İran milliyetçiliği ise bu tarihsel tecrübe ile beslenmiştir.¹⁷⁰

1979 yılında İran'da rejim değişikliği ile sonuçlanan İslam Devrimi, ülkenin iç ve dış politikasında önemli değişimlere etken olmuştur. İslam Devrimi'nden sonra Şii kimliği siyasallaşmış ve İran'daki karışık etnik yapı Şiiliği benimseyen dine dayalı devlet yapısında bütünleştirilmiştir. Devletin temel ve belirleyici kimliği Şiilik olmuştur. Bu dönemden itibaren kendini İslam dünyası içinde gören İran, din değişkenini dış politikada eylem aracı olarak kullanmaya başlamıştır. Devrime kadar batı yanlısı bir monarşi yönetiminde olan İran'da dış politika devrimin amacı ve ideolojisi çerçevesinde şekillenmiştir.¹⁷¹

Devrim sonrası İran dış politikasının itici motorunu “Batı karşıtlığı” ve “İslam kimliği” oluşturmuştur. Humeyni dönemi İran dış politikasının temelini devrim söylemleri ekseninde şekillenen üç ilke oluşturmuştur

1-İran'da meydana gelen olumsuzluklardan sorumlu tutulan ABD “Büyük Şeytan”, Batı ve Sovyetler Birliği gibi güçlere karşı anti-empyralist söylem

2-Uluslararası güç blokları ve ittifaklara karşı bağlantısız dış politika izlemek

¹⁷⁰ÖZCAN Nihat Ali, internet adresi: http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/abd_iran.pdf erişim tarihi 25-12-2008

¹⁷¹ A Middle East Programme Report, “Iran, its Neighbours and the Regional Crises” internet adresi: www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf erişim tarihi 25-12-2008

3-Devrim ideolojisinin temelini oluşturan ve ezilen Müslüman toplumunun birliğinin sağlanmasına katkıda bulunmak olarak tanımlanan devrim ihracı.

Söz konusu dönemde İran'da İslamcı ideolojinin iki farklı düşüncesi belirmiştir. Bu görüş farklılıkları hem iç siyasette ekonomik yapılanma konusunda hem de dış siyasetin belirlenmesinde kendini göstermiştir. İmam Humeyni ise bu iki grup arasında denge gözetmekte ve zamanla beliren gelişmelerde ağırlığını taraflardan birine kaydırmaktaydı.

İran Irak Savaşı sonrası mali sıkıntılar, uluslararası ortamda izolasyon, ülkedeki sermayenin yetersizliği ve askeri olarak zayıflama İran'ın dış ilişkilerinde normalleşme sürecini zorunlu kılmıştır. İran'ın savaş sonrası askeri ve iktisadi yapılanmasına öncelik vererek realist bir politika oluşturan Rafsancani, ülke ekonomisinin gelişimi için modern ekonomik yapıların oluşturulmasını ve yapıcı diplomasiyle bölgesel oluşumlara katılmayı savunmuştur. İç politikada siyasi ve kültürel olarak muhafazakâr bir tutum sergileyen Rafsancani döneminde devrim ihracı yöntemi İran İslam Devriminin sosyal başarısıyla bütün İslam dünyasına model olacağı şeklinde değiştirilmiş ancak başta ABD ve İsrail karşıtı İslami hareketler ve Lübnan'daki Şii örgütler gizli olarak desteklenmeye devam etmiştir.¹⁷²

Yeniden yapılanmaya ağırlık veren İran, ekonomide ise korumacılıktan vazgeçerek "açık kapı" politikası benimsemiş, 1989 yılında uygulamaya konulan ilk 5 yıllık kalkınma planında temel gelir kaynağı olan ham petrol satışını arttırmaya yönelmiş ve bu bağlamda öncelikle Basra Körfezi ülkeleri ile ilişkilerini düzeltmeye çabalamıştır. Ülkeye sermaye girişini sağlayabilmek için ekonomide liberalleşmeyi benimseyen İran, 1993 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik için başvurmuştur. Sovyetlerin dağılmasıyla Orta Asya ve Kafkasya'da yeni devletlerin ortaya çıkması başlangıçta bölgeyi tarihsel mirasları olarak gören İran ve Türkiye arasında büyük bir rekabet ortaya çıkacağı beklenmişti. Nitekim kısa bir şok döneminin ardından Orta Asya ülkeleri üzerinde ekonomik ve siyasi nüfuz rekabetine girişen iki ülke kısa sürede

¹⁷² ÖZCAN Nihat Ali, internet adresi: http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/abd_iran.pdf
25-12-2008

ticaret ve yatırım alanında Ekonomik İşbirliği Örgütü ekseninde işbirliği boyutunu öne çıkarmışlardır.¹⁷³

Fakat Sovyet Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan etnik çatışmaların yayılmasından endişe duyan İran, Kafkasya'da Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemesinden rahatsız olarak Türkiye-Azerbaycan yakınlaşmasına karşı Ermenistan'la yakın ilişkiler geliştirmiştir.

Ayrıca İran, Basra Körfezi, Kafkaslar ve Orta Asya'da nüfuz alanı oluşturabilmek için iyi bir fırsat yakalamıştır. Bu yeni ülkelerle kurulacak mevcut ilişkiler gerek ekonomik gerekse siyasi manada İran'ın manevra kabiliyetini artırması düşünülmüştür.

1997'de iktidara gelen reformcular ise siyasal, dini ve ekonomik konularda demokratik hak ve hürriyetleri İslami çerçevede yorumlamaktadırlar. Ancak istemin atanmışlar ve seçilmişlere dayanan ikili yapısı reformların önünde engel teşkil etmektedir. İran'da siyasi yaşam, atananlar (Rehber, Ordu, Yargı, Anayasayı Koruyucular Konseyi, devlet medyası) ve Cumhurbaşkanı ve Meclisten oluşan seçilmişler arasında nüfuz mücadelesine sahne olmuştur.

İran'ın uluslararası alandaki imajını, başta komşu ülkeleri olmak üzere diğer ülkelerle ilişkilerini iyileştirmeyi hedefleyen Hatemi, seçildiği dönem İran'ın dış ilişkilerindeki gerginliği göze alarak dış politikasını iki temel söylem üzerine kurmuştur.¹⁷⁴

1- Tansiyon Düşürme: Komşu ülkeleri hedef almaktadır

2- Medeniyetler Diyalogu: Batı ülkelerini hedef almaktadır.

Hatemi bu iki temelde belirlediği ülkeler ile ilişkilerini güvenilir bir zemine oturtmayı amaçlamıştır. İran'da Hatemi dönemi birçok alanda dış politikada olumlu

¹⁷³ A Middle East Programme Report, "Iran, its Neighbours and the Regional Crises" internet adresi: www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

¹⁷⁴ A Middle East Programme Report, "Iran, its Neighbours and the Regional Crises" internet adresi: www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

gelişmelere sahne olmuştur. İslam Konferansı Örgütü, KİK, D-8 ve OPEC bağlamında iyi ilişkilerin inşa edilmesine çaba gösterilmiştir. Bu süre zarfında AB, eleştirel diyalog yerine yapıcı diyalog olarak belirlediği yeni bir yaklaşımla İran ile ilişkilerini sürdürme yoluna gitmiştir. İlk kez dini bir kimlik taşımayan bir aday cumhurbaşkanı olmuştur. Bu gelişme İran'ın iç siyasetinde İslam Devrimi sonrası siyaseti, uluslararası ilişkilerdeki esnekliği bilen muhafazakâr din adamlarının yerlerini din adamı olmayan devrimle büyümüş genç muhafazakâr kuşağa yavaş yavaş devrettiğinin bir göstergesidir.

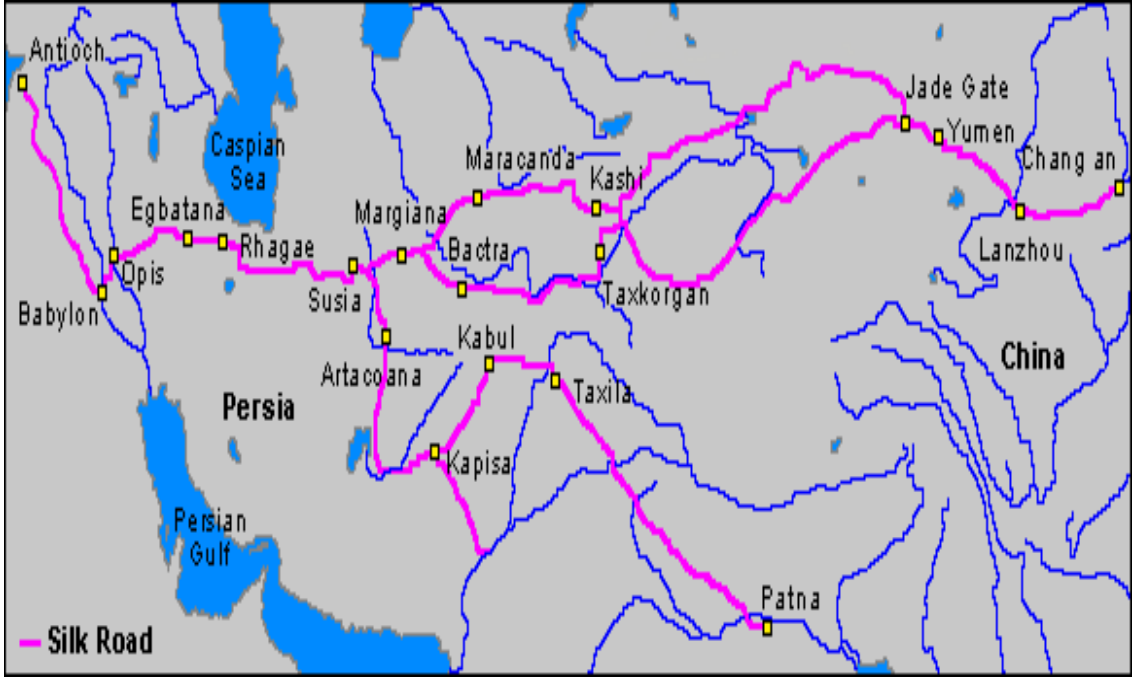
Hatemi'nin ardından ise Ahmedinejad'ın seçimleri kazanması ile İran dış politikasında daha sert bir politika izlemeye başlamıştır.

3-2 Çin İran İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi

3-2-1 Çin Halk Cumhuriyeti Öncesi Çin-İran İlişkileri

Çin ve İran derin tarihi köklere, zengin kültürel geleneklere ve geçmişte şöhretli imparatorluklara sahip iki ülkedir. Gerçek şu ki, iki ülke arasında tarihide hiç bir zaman savaş ve çatışma yaşanmamıştır. İki tarafında neo-kolonyalizme karşı yaşamış oldukları tecrübeler, medeniyetsel ve politik kimliklerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu tarihsel kimlik ve milli gurur, iki ülkenin de 20. yüzyılda neden çeşitli yenilik hareketlerini deneyim ettiklerini açıklamaktadır.

Çin-İran arasında diplomatik ve ticari anlamda gelişen bu bağlar ve temaslar ilk olarak milattan önce 139 yılında Çin'deki Han hanedanlığı ve İran'daki Partian'lılar arasında gerçekleşmiştir. İki imparatorluk arasında "İpek Yolu" olarak bilinen ticaret rotası, Çin'i Orta Asya'ya ve Ortadoğu'ya bağlamıştır.

Şekil 3-2 Çin ve İran Arasındaki Tarihi İpek Yolu

Kaynak: http://www.iranchamber.com/history/articles/silk_road.php

Eski Çin üzerindeki Pers etkisi çok fazla olmuştur. Bir çok Persli ve sonrasında Arap, sonradan Çin'in bir parçası olan Hanoi ve Guangzhou'ya yerleşmişlerdir. Oxsus bölgesinde kurulan Kuşhan Pers Krallığı, milattan sonra 2. ve 4. yüzyıllar boyunca Budizm'in Çin'e aktarılmasında merkez olmuştur. Çin'de ilk Budist kitaplarını çeviren Kuşhan krallığından bir prenstir. Diğer Hindistanlı ve Persli Budist misyonerler Kuşhan Krallığı yoluyla Çin'e gelmişlerdir. Zerdüştlük, Nasturi Hıristiyanlığı ve Mani dini 6. ve 7. yüzyıllarda Çin üzerindeki diğer Pers etkileridir. Çin'deki Tang Hanedanlığı döneminde de Perslerin Çin üzerindeki etkileri oldukça yaygındır. Sihir ve büyü bu dönemde Perslerden Çinlilere geçmiştir ve Pers şiirleri'nin Çin şiirciliği üzerinde hatırı sayılır bir etkisi olmuştur. Diğer taraftan, bir spor dalı olan polo Perslilerden Çinlilere geçerek Çin halkı tarafından büyük rağbet görmüştür. Sekizinci yüzyılda, özellikle Tang Hanedanlığı döneminde giyim, müzik, dans ve yemek kültürü gibi İran objelerine karşı Çinliler tarafından büyük rağbet gösterilmiştir.

İki ülke arasındaki bu ilişkiler, özellikle iki ülkenin de Moğollar tarafından 13. yüzyılda işgal edilmesinden sonra ivme kazanmıştır. Yuan Çinlileri ve El-Kanet

Perslileri arasında düzenli diplomatik ilişkiler geliştirilmişti. Persliler ve Araplar, Çin'den astronomi bilgilerini, matbaayı ve kâğıt parayı transfer ederken, Çinliler de Persliler ve Araplardan, tıp bilgilerini, farmakolojiyi, matematiği ve geometriyi Çin'e transfer etmişlerdir. Bu zengin kültürel etkileşim ve işbirliği, Çağdaş Sino-İran ilişkilerini geliştirmiştir. İki milletin liderleri de bu tarihi geçmişi bilinçli bir şekilde hatırlatarak iki taraf arasındaki ilişkilerin gelişimi için kullanmaktadır. İmparatorluk dönemlerinde aralarında hiç savaş ve çatışma yaşamamış oldukları gerçeği, karşılıklı ilişkilerin gelişmesine yardımcı olmaktadır.¹⁷⁵

3-2-2 Soğuk Savaş Dönemi İlişkiler

İran, Batı Asya'da imparatorluk devri sonrası kurulan Çin Cumhuriyetini tanıyan ilk ülke olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler, 1922'de Sun-Yat-sen'in liderliğindeki Çin ile Kaçar Hanedanlığı yönetimindeki İran'ın diplomatik ilişki kurmasıyla başlamıştır. Ancak 1949'daki komünist devrimle Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte diplomatik ilişkiler kesilmiştir. Soğuk Savaş döneminde İran'ın ABD saflarında pozisyon alması Çin ile ilişkileri için de belirleyici olmuştur. Soğuk Savaş'ın ilk ve tek sıcak çatışması olan Kore Savaşı için yapılan 1951'deki Birleşmiş Milletler Genel Kurulu oturumunda Çin'in "saldırgan" tutumu nedeniyle alınan kınama kararında İran olumlu oy kullanmıştır. Bu dönemde İran'ı ABD'ye yakın olmaya iten iki faktörden bahsedilebilir. Birincisi; 1925'de yönetimin Pehlevi sülalesine geçmesiyle birlikte, Şah'ın iktidarını ve meşruiyetini korumak için desteğine ihtiyaç duymasıdır. Diğer ve daha önemli olan neden; 1949 yılında İran'da komünist Tudeh Partisi'nin Muhammet Rıza Pehlevi'ye karşı başarısız bir suikast girişiminde bulunmasıdır. Bu olay Şah'ın komünistleri kendi güvenliğine karşı bir tehdit olarak algılamasına neden olmuş ve Batı'ya yakınlaşarak komünist Tudeh Partisi'ni yasaklamıştır. Diğer yandan da toplum içinde önemli yeri olan Şii din adamlarının yetkilerini kısırarak, toplumun ve siyasetin iki önemli dinamiği olan Komünistleri ve Ayetullahları karşısına almıştır. 1951'de Musaddık'ın iktidara gelmesi ve Batı karşıtı icraatlara girişmesi Çin'de

¹⁷⁵ DORRAJ Manochehr, CURRIER Carrie L., "Lubricated with Oil: Iran China Relations in a Changing World", Middle East Polcy, internet adresi: <http://www.accessmylibrary.com/coms2/summary> erişim tarihi 8-10-2008

heyecan uyandırır da 1953 yılında Musaddık bir askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırılmıştır.¹⁷⁶

Askeri darbe sonucu ülkede tekrar güçlenen Batı yanlısı Şah iktidarına Çin'in bakış açısı tekrar değişmişti. İran 1955 yılında Bağdat Paktına katılmış ve Pekin bu paktı, Amerika'nın komünist bloğu çevreleme politikasının bir parçası olarak değerlendirmişti.

1960'larda kötüleşen Çin-Sovyet ilişkileri ve Çin'in güney doğu sınırında artan ABD etkisiyle Çin, Sovyet hegemonyacılığına ve ABD'ye karşı üçüncü dünyada yeni ittifak arayışları içine girmiştir. 1960'larda hep birlikte barış içinde yaşama ilkesinin ortaya çıkması ve ardından Sovyet-ABD ilişkilerinde yaşanan yumuşama, ABD'nin karar alıcılarının gözünde İran'ın anti-Sovyet karakolu durumundaki değerini düşürmüştür. Bu durum, 1964 yılından itibaren ABD'nin İran'a daha önceleri bağış olarak yaptığı askeri yardımları, artık satma kararı almasına da neden olmuştur.

1965 yılına gelindiğinde İran, anti-komünist Bağdat Paktı'nı desteklemeye devam ederken ve Çin, İran'daki Komünist Tudeh Partisi'ne desteğini sürdürüyor olmasına rağmen İran, daha önce karşısında olduğu Çin'in Birleşmiş Milletler üyeliği için yapılan oylamada çekimser kalmıştır. 1960'ların sonunda Çin ve Sovyetler Birliği arasındaki gerginliğin yükselmesi, İran şahının Çin'i potansiyel bir müttefik olarak görmesine neden olmuş ve ilk olarak 1967'de Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımıştır. Ardından 1969'da Çin'in BM üyeliğini destekleyen bir açıklama yapmıştır. İki ülke arasında resmi diplomatik ilişkiler olmamasına rağmen, ticari ilişkiler 1960'lar boyunca bir önceki on seneye oranla yirmi kat artış göstermiştir.

Britanya ordusunun İran Körfezinden çekilmesi ve Sovyetler Birliği ile Hindistan arasında dostluk anlaşmasının imzalanması, Çin'i harekete geçirmiş ve Moskova'nın körfezdeki nüfuzuna karşı İran ve Pakistan ile ittifak arayışına girmiştir. Çin, aynı zamanda, artan enerji ihtiyacına karşılık İran'ı potansiyel bir enerji partneri olarak görmüştür. İran ise Çin'i ABD ve Sovyetler Birliği'ne karşı bir denge unsuru olabileceği üzerinde durmaktaydı. 17 Ağustos 1971 tarihinde iki ülke arasında resmi

¹⁷⁶ ADIBELLİ Barış, "Soğuk Savaş'tan Günümüze Çin-İran İlişkileri", Avrasya Dosyası, 2007, Cilt 13 sayı 3, sayfa 297

diplomatik ilişkiler kuruldu ve hemen ardından Şah'ın kız kardeşleri Çin'e bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyarete Çin tarafından karşılık, biraz gecikerek 1978 yılında Çin Komünist Partisi Başkanı Hua Guofeng'in İran'ı ziyaret etmesiyle verildi. İki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ticari ilişkileri de olumlu yönde etkilemiş ve 1971 yılından 1978 yılına kadar geçen süre içinde toplam ticaret oranı yirmi kat artış göstermiştir.¹⁷⁷ Diğer taraftan, Şah'ın Çin ile ilişkileri geliştirmesindeki temel gaye, Çin'in İran'daki sol gruplara olası desteğini önlemektir. İran'daki sol örgütlerin karşıt fikirleri olsa da sonuçta birlikte hareket ederek 1977 yılında Şah'a karşı isyan bayrağını açmışlardır.

1970'li yıllarda Çin diplomasisi, ABD-Sovyetler Birliği arasındaki mücadeleden doğan bazı fırsatları Orta Doğu'da müttefikler kazanmak için değerlendirmeye çalışmıştır. Özellikle Mısır'ın SSCB ile olan Dostluk Anlaşmasını iptal etmesi pekin için istediği fırsatı yaratmıştır. Kısa sürede Çin'in Mısır'a silah satışında büyük bir artış olmuştur. Ancak stratejik konumu itibarı ile Çin'in gündemindeki asıl ülke İran olmuştur. Pekin yönetimi Şah'ın toplum üzerindeki baskıcı yönetimini görmezden gelmeyi tercih etmiştir; zira Şah, bölgede ABD'nin en yakın müttefiki, Moskova'nın da baş düşmanıydı. Bu yönüyle, Şah'ın İran'ı Çin'in yeni dış politika anlayışı için çekim merkezi haline gelmiştir. Bu çerçevede, Çin devlet başkanının 1978'deki İran ziyaretinde niyeti her alanda Tahran ile stratejik ortaklık kurmaktı. Ancak ziyaretin Şah'ın devrilmesinden hemen önce denk düşmesi, İran'daki devrimin baş aktörü olacak Humeyni'nin tepkisini çekmiş ve Çin ile arasına mesafe koymasına neden olmuştur.¹⁷⁸

3-2-3 İran İslam Devrimi Sonrası Gelişmeler

1979'daki İslam Devrimi İran'daki monarşinin sonunu getirmiş ve Çin Halk Cumhuriyeti tarafından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmişti. Çünkü yeni kurulan İslami yönetim Amerikan karşıtı olarak meydana çıkmıştı. Pekin, diğer bazı Batı karşıtı ülkelerin hükümetleriyle birlikte hemen yeni kurulan hükümeti tanımış ve hoşnutluğunu belirtmişti. İran İslam Cumhuriyeti Çin'e karşı ilişkilerini pragmatik

¹⁷⁷ DORRAJ Manochehr, CURRIER Carrie L., **a.g.m.**

¹⁷⁸ ADIBELLİ Barış, **a.g.m.** Sayfa 301

olarak devam ettirmiştir. İran, Çinli liderlerin Doğu Türkistan'daki Uygur Müslümanlarına karşı yapmış olduğu “zulmü” göz ardı etmiş, Çin’de İran’ın yeni rejimi altında da “zulüm” gördüğünü düşündüğü Komünist Tudeh Partisi’ne olan desteğinden vazgeçmiştir.¹⁷⁹

İran İslam Devrimi, Çin için memnuniyet kaynağı olmakla beraber endişeye de sevk etmiştir. Yeni İslami rejimin Sovyetler Birliği’nin yanında yer alıp Körfezde etki sahası mı kurmak isteyeceği, yoksa Sovyet karşıtı cephede mi yer alacağı merak edilmiştir. Aslında, İran’ın 1980’ler boyunca dış politikası “Ne Doğu Ne Batı” sloganı altında, özellikle Sovyetler Birliği ve ABD’ye karşı meydan okuyarak gelişmiştir.¹⁸⁰ Bu bağlamda, Çin’e de, gerek rejimi gerek Şah ve ABD ile olan stratejik işbirliği nedeni ile soğuk bakmıştır. Her ne kadar İran Çin’e kuşkuyla yaklaşıp da, Pekin yönetimi İran’la iyi ilişkiler kuma çabasında olmuştur. Kasım 1979’da ABD’ni Tahran Büyükelçiliği’nin bir grup İranlı öğrenci tarafından işgal edilerek elçilik çalışanlarının rehin alınmasının ardından Çin arabuluculuk yapmak istemiş, ama kabul görmemiştir. Ocak 1980’de İran’a karşı yaptırımları görüşmek üzere toplanan BM Güvenlik Konseyi’ndeki oylamada Çin çekimser kalarak yeni dönemde İran ile kurmak istediği diyalogun işaretlerini vermiştir.

Çin aynı zamanda, İran devrimi ile bazı ortak yönleri ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Nitekim İran İslam Devrimi’ne giden süreçte bütün siyasi gruplar Şah’a karşı aynı safta yer alırken Çin’deki İç Savaş döneminde de Çan-Kay-şek yönetimine karşı birçok siyasi grup Çin Komünist Partisi liderliğinde birleşmişti. Bu arada Çin, İran’daki devrimden sonra rejimin sol grupları ve komünistleri tasfiye etmesine sesiz kalmıştır. Zaten 1982’de lider kadrosunu tamamı hapse atılan Tudeh Partisi her ne kadar devrim sürecinde Maocu düşünce ve gerilla savaşını örnek aldıysa da, başından itibaren Sovyet Komünist Partisi’ne yakın olmuştur. Çin, bu süreçteki suskunluğuyla Humeyni’yi kazanmak istemiştir.¹⁸¹

¹⁷⁹ AHARİ Ehsan M., “China’s Proliferation to North Korean and İran, and Its Role in Addressing the nuclear and Missile Situations in Both Nations”, internet adresi: <http://www.iranwatch.org/government/US/Congress/Hearings/us-china-economic-security-comission-091406/us-congress-ahrari-china-prol-091406.pdf> erişim tarihi 8-10-2008

¹⁸⁰ DORRAJ Manochehr, CURRIER Carrie L., **a.g.m.**

¹⁸¹ ADIBELLİ Barış, **a.g.m.**, Sayfa 302,303

1980 yılında patlak veren İran-İrak Savaşı'nda Çin hassas bir denge içinde hareket etmiştir. İki ülkeyi de kendine birer müttefik gibi görmüş ve taraflardan herhangi birinin yanında olmamaya çalışarak, çatışmanın barışçıl bir çözümlerle giderilmesinden yana tavır almıştır. Bunun yanında, Çin, savaş esnasında, Reagan yönetiminin Irak'tan yana olduklarına dair karar almış olmasıyla birlikte, İran'ın en büyük silah tedarikçisi olmuştur. Savaş boyunca Çin İran'a silah temin etmiş, böylelikle iki ülke arasında stratejik bir işbirliği başlamıştır. Bu dostluğun meyveleri ileride Çin'in enerji ihtiyacının karşılanmasında görülecektir. Çin, İran-İrak Savaşının sona erdirilmesi için büyük çaba harcamış ve her iki ülkenin de heyetlerine ev sahipliği yaparak ateşkes için çalışmalarda bulunmuştur.¹⁸²

1988 yılında İran-İrak Savaşı'nı bitmesi, Çin için bir fırsat meydana getirmiştir. Gergin olan İran, ABD ve Batı Avrupa ilişkileri İran'ı Çin'e karşı cazip bir pazar haline getirmiştir. Çin, İran'ın ekonomik yeniden yapılanmasına iştirak etmek ve bir silah ve teknoloji tedarikçisi haline gelmek istemiştir. Bu dönem aynı zamanda, Çin'in yeni enerji kaynaklarına ve yatırım pazarlarına ihtiyaç duyduğu ekonomisinin çok hızlı büyüdüğü bir dönemdir. Çin'in İran İslam Cumhuriyeti ile yakın ilişki kurmak istemesinin bir diğer sebebi de, Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı Müslüman azınlığı kontrol altında tutabilmek için İran'dan yardım almaktır.¹⁸³ 1989'daki Tiananmen meydanında meydana gelen olaylar, Batı'da Çin karşıtlığını yoğunlaştırmıştı. Batı Çin'e "parya devlet" statüsünü vermiş ve yalnızca İranlı liderler bu tabiri küstahça bulmuşlardı. Sonuç olarak, iki devlette eskisinden daha yakın ilişkiler kurmak için yeterli sebebe sahipti.¹⁸⁴

Soğuk Savaşın bitmesinin hemen ardından Çin-İran ilişkileri gelişmeye başlamıştır. Tahran bitmiş durumda olan askeri kabiliyetlerini yeniden yapılandırmak için Pekin'e yönelmişti. Aynı zamanda, Çin, İran'ın nükleer programına yardımlarını arttırmıştı. İki ülke, ABD'nin son derece memnuniyetsizliğine rağmen, 1992 yılında nükleer işbirliği anlaşmasını imzaladı. 1990'lardaki ABD'nin Çin-İran nükleer işbirliği üzerindeki tüm baskılarına rağmen, Pekin Tahran'a on yıl boyunca malzeme ve teknik

¹⁸² ADIBELLİ Barış, "Çin'in Kritik İran Kararı", Çin'in Avrasya Stratejisi, IQ Kültür Sanat Yayınları, I. Baskı, Aralık 2007, İstanbul, Sayfa 63

¹⁸³ DORRAJ Manochehr, CURRIER Carrie L., **a.g.m.**

¹⁸⁴ AHARİ Ehsan M., **a.g.m.**

yardımına devam etmiştir. 1993 yılında, iki ülke, birçok alanda ilişkilerin gelişmesini sağlayacak bir forum oluşturmak amacıyla Çin ve İran “Ekonomi, Ticaret, Bilim ve Teknik İşbirliğinde Müşterek Komisyon (Joint Commission on Economic, Trade, Scientific, and Technical Cooperation)”unu kurmuşlardır. Yine 1993 yılında, Çin’in yükselen dış enerji kaynaklarına olan ihtiyacına bağlı olarak petrol ithalatçısı durumuna gelmesi, İran petrolü ve doğal gazı için büyük bir pazar meydana getirmiştir. Hizbullah gibi terörist organizasyonlara verdiği destekten dolayı İran’ı cezalandırmak için Clinton yönetiminin İran’a ve Libya’ya yaptırımlar uygulamasına Çin’in destek vermemesi, Pekin’in 21. yüzyılda Çin-İran ilişkilerini geliştirmek isteyişinin de bir göstergesi olmuştur.¹⁸⁵

Özellikle 1980’li yılların ortalarından itibaren gelişmeye başlayan Çin-İran ilişkileri, karşılıklı üst düzey ziyaretlerin gerçekleşmesiyle ivme kazanmıştır. İki ülke liderleri tarafından gerçekleştirilen bu ziyaretler şu şekilde sıralandırılabilir:

1985-İran İslam Cumhuriyeti Meclis Başkanı Rafsancani’nin Çin ziyareti

1989-İran Cumhurbaşkanı Humeyni’nin Çin ziyareti

1990-İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Gafri Fert’in Çin ziyareti

1990-Çin Meclis Başkanı Wan Li’nin İran’ı ziyareti

1991-Çin Başbakanı Li Peng’in İran ziyareti

1991-Çin Devlet Başkanı Yong Shangkun’un İran ziyareti

1991-İran Meclis Başkanı Mehti Kerubi’nin Çin ziyareti

1992-İran Cumhurbaşkanı Rafsancani’nin Çin ziyareti

1994-Çin Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Qian Qichen’in İran ziyareti

¹⁸⁵ GENTRY J. Brandon, “The Dragon and The Magi: Burgeoning Sino-İranian Relations in 21st Century” The China And Eurasia Forum Quarterly, November 2005, internet adresi: http://www.silkroadstudies.org/new/docs/CEF/Quarterly/November_2005/Brandon_Gentry.pdf erişim tarihi 11-10-2008

- 1994-İran Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Hasan Habibi'nin Çin ziyareti
- 1995-İran Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Hamitzade'nin Çin ziyareti
- 1996-Çin Meclis Başkanı Qian Shi'nin İran ziyareti
- 2000-İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin Çin'i ziyareti
- 2001-Çin Devlet Başkan Yardımcısı ve Merkezi Askeri Komite Başkan Yardımcısı Hu Jintao'nun İran ziyareti¹⁸⁶
- 2002-Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in İran ziyareti
- 2003-İran Dışişleri Bakanı Kamal Harazi'nin Çin ziyareti
- 2004-Çin Dışişleri Bakanı Li Xiaoxing'in İran ziyareti
- 2005-İran Dışişleri Bakanı Muttaki'nin Çin'i ziyareti
- 2006-İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad'ın Çin'i ziyareti¹⁸⁷
- 2007-Çin Dışişleri Bakanı Yang Jiechi'nin İran ziyareti
- 2008-İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad'ın Çin ziyareti¹⁸⁸

¹⁸⁶ EKREM Nuraniye Hidayet, "Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950-2000)", Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2003, Sayfa 106

¹⁸⁷CALABRESE John, "China and Iran: Partners Perfectly Mismatched" Middle East Institute, Manuscript, August 18, 2006 sayfa 6, internet adresi: <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0C54E3B3-1E9C-BE1E-2C24-A6A8C7060233&lng=en&id=46281> erişim tarihi 10-11-2007

¹⁸⁸ <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=734854> erişim tarihi 29-11-2008

3-3 21. Yüzyılda Çin'in İran'a Yönelik Stratejik İşbirliği ve Enerji Politikaları

3-3-1 Çin'in İran Stratejisi

İslam Devrimi'nden sonra ABD önderliğinde başlayan yalnızlaştırma politikası karşısında İran, çeşitli arayışlar içine girmiş ve Çin ile de ilişkilerini geliştirmiştir. İran ile birçok alanda çıkarları örtüşen Çin, bu ülke ile pek çok alanda işbirliği yapmıştır. Dış politikasında da İran'a önemli bir yer veren Çin, uluslararası arenada İran'ı destekleyen tavırlarda da bulunmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti, İran ile olan askeri-teknolojik işbirliği sebebiyle söz konusu ülkenin Ortadoğu'da önemli bir askeri güç konumuna gelmesine de yardımcı olmaktadır. İran Cumhurbaşkanı Muhammet Hatemi'nin 22–26 Haziran 2000 tarihleri arasında 170 kişilik bir heyetle Çin'i ziyaret etmesi, Çin Devlet Başkan yardımcısı ve Askeri Merkez Komitesi Başkan Yardımcısı Hu Jintao'nun 6–9 Ocak 2001 tarihlerinde İran'ı ziyaret etmesi ile iki ülke arasındaki ilişkiler daha da yoğunlaşmıştır. İranlı yetkililerin son yıllarda bir dizi yurtdışı gezilerinde bulunması, ABD hükümetinin İran'a uyguladığı gıda ve ilaç ambargosunu kaldırma kararı alması, İngiltere ile diplomatik ilişkisini normalleştirmesi, İran'ı yalnız Müslüman ülkelere değil, bütün dünyaya açılarak uluslararası alandaki imajını düzeltmeye çalışması, kendi stratejik çıkarını korumakla birlikte, bölgesel stratejik konumunu da ortaya koymuştur.

Çin'in İran'a karşı stratejisi ise ekonomisinin hızla gelişmesinden dolayı ortaya çıkan petrol ve doğal gaz açığının önemli bir kısmını İran'dan temin ederek, Ortadoğu'daki Suriye ve Suudi Arabistan'dan sonra en önemli silah müşterisi olan İran ile ilişkileri sıcak tutmaktır.¹⁸⁹ Bu bağlamda, İran'ı Çin için cazibe merkezi haline getiren birkaç neden sıralanabilir. Her şeyden önce İran, OPEC'e üye olan ülkeler içinde en çok petrol ihraç eden ikinci ülke konumundadır. Dünyada bilinen petrol rezervlerinin yüzde 10'na sahip olan İran'ın petrol rezervlerinin yüzde 60'ı henüz kullanılmamıştır. Daha da önemlisi ABD'nin 1996'da aldığı ve 2003'de kapsamını genişlettiği İran'la ticaret yapan şirketlere yaptırım uygulaması kararı bir çok Batılı şirketin İran'a girmesini engellemiştir. ABD'nin yaptırımı yalnızca kendi şirketlerine

¹⁸⁹ EKREM Nuraniye Hidayet, "Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950-2000)", Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2003, Sayfa 108

yönelik değildir. Yatırımlar İran’da petrol ve doğal gaz sektöründe yıllık 20 milyon doların üzerinde yatırım yapan ABD’li olmayan şirketleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla Çin için İran, istikrarlı ve rakipsiz bir biçimde ithal edebileceği alternatif petrol kaynağı olmasının yanı sıra, üretim fazlası mallarını ihraç edebileceği önemli bir pazar olarak belirlemiştir. Diğer bir deyişle yatırımlar yüzünden petrolünü pazarlama sıkıntısı çeken İran ile petrol kaynaklarına yönelim konusunda geç kalmış olan Çin ortak bir paydada buluşmuşlardır.

Çin ile İran arasındaki ticaret 1990–1993 arası dönemde 314 milyon dolardan 700 milyon dolara yükselmiştir. 1995 yılına gelindiğinde ise, iki ülkenin 2 milyar dolarlık ticaret anlaşmasına imza attıkları görülmektedir. Çin’in ikinci büyük petrol şirketi olan SİNOPEC’le İran arasında 2004’de 79 ila 100 milyar dolar tutarındaki sıvılaştırılmış doğal gazın (LNG) satışı konusunda imzalanan anlaşma önemli bir dönüm noktasıdır. Bu anlaşmanın önemli bir parçası da; SİNOPEC’in 30 yıl içerisinde İran’dan 250 milyon ton sıvılaştırılmış doğal gaz alması ve güneybatı İran’da yer alan Yadavaran petrol yatağının geliştirilmesi konusunda varılan mutabakattır. Sadece gaz satışından İran’ın 70 milyar dolar civarında bir gelir elde etmesi beklenmektedir. İran’da bulunan ve 17 milyar varillik bir kapasiteye sahip olan başka bir petrol rezervi için de Çin’in İran’a 100 milyarlık yatırımı söz konusudur.

İran enerji piyasasını Exxon Mobil, Chevron-Texoca gibi petrol piyasasının önde gelen ABD’li şirketleriyle paylaşma zorunluluğundan kurtulmuş olan Çin için bu bölgeyi önemli kılan bir diğer husus, Çin’in aldığı petrole karşılık ürettiği malları pazarlayabileceği geniş bir alan bulmasıdır. Bu durum, gittikçe artan bir şekilde Batı tipi tüketim alışkanlıklarına eğilim gösteren genç bir nüfusa sahip İran açısından ihtiyaçların en ucuz bir şekilde tatmin edilebilmesinin bir yoludur.¹⁹⁰ Bununla birlikte, Çin, İran’ a yönelik stratejisine sadece ekonomik anlamda değil siyasi alanda da önem göstermektedir. Bu açıdan, Çin için İran, Çin’in farklı beklentilerini aynı anda ve bölgede yer alan diğer ülkelere göre daha rahat gerçekleştirebileceği bir ülkedir. Zira Çin İran ile kurduğu güçlü ilişkilerle bir yandan uzun vadeli petrol ihtiyacını karşılarken,

¹⁹⁰ ÖZEKMEKÇİ M. İnanç, “Türkiye’nin Doğu Sınırında Yeni Bir Güç: Çin”, TÜSİAD Dış Politika Formu, internet adresi: http://www.dispolitikaforumu.org/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=101&Itemid=6 erişim tarihi 1-11-2008

diğer yandan Doğu Türkistan meselesinde muhtemel bir Sünni harekete karşı bir Şii yandaş bulmaktadır. Çin'in İran ile yakın ilişkiler içerisinde olması, ABD tarafından her alanda eleştiriliyor olsa da Çin, Ortadoğu'da kendine yakın bir müttefik olarak gördüğü İran'ı ABD ve Batı'ya karşı bir koz olarak kullanmaktadır. Genel olarak, Çin'in İran'a yönelik stratejisi, ekonomik, ticari, askeri alanlar başta olmak üzere tüm alanlarda stratejik işbirliğine dayanmakla birlikte, ABD hegemonyasına karşı içinde Rusya'nın da bulunduğu bir ikinci blok oluşturma stratejisinin bir parçası olduğu söylenebilir.

3-3-2 Askeri Stratejik İşbirliği

Çin'in İran'a yaptığı silah ve teknik destek transferi ABD perspektifinden Çin-İran ilişkilerindeki en rahatsız edici durum olmuştur. Aslında, Çin tarafından İran'a sağlanan silahların miktarı ve kalitesi şüpheli olsa da Çin, 1980'lerin başında İran ordusunun modernizasyonunda önemli bir rol oynamıştır. 1980'ler boyunca uluslararası silah ticaretinde Çin ve İran birbirine yakın ve önemli iki partner olmuşlardır.

İran İslam Cumhuriyeti, İran Körfezi'nde olan siyasi askeri pozisyonunu devam ettirmek ve iç ve dış düşmanlarından gelebilecek tehditlere karşı askeri gücünü arttırmak için Pekine yönelmiştir. Ortadoğu ülkeleriyle arasındaki ilişkileri güçlendirmek için Çin, böyle bir ortamı değerlendirmek açısından Tahran'ın bu yönelimini olumlu karşılayarak askeri alanda yardımda bulunmuştur. Sonuçta Çin-İran arasındaki silah ticareti yaklaşık 25 yıl boyunca iki ülkenin tüm ilişkilerinde lokomotif rolü oynamıştır.

Bugün, İran 540,000 kişilik ordusu ve 350,000 yedek askeri ile Ortadoğu'nun en büyük askeri donanıma sahip ülkesidir. Ayrıca İran, Çin'in yardımı ile güçlü bir anti-access yeteneği de geliştirerek, Körfez'deki Amerikan güvenliğini ve çıkarlarını önemli ölçüde zora sokmuştur. 1980'lerden önce Çin'in Ortadoğu'ya olan silah satışı minimum düzeyde gerçekleşirken, Soğuk Savaş'ın son on yılı boyunca Ortadoğu, Çin silahları için en önemli pazar haline gelmiştir. Pekin bölgedeki Sovyet etkisine karşı içinde İran'ında bulunduğu birçok Ortadoğu ülkesine çeşitli silah sistemleri ve teknoloji sağlamıştır. Bununla beraber Çin'in bölgeye ihraç ettiği silahların büyük bir kısmının

eski Sovyet ve Alman yapımı kalitesiz silahlar olduğu ve bölgedeki güç dengelerine çok az bir etkisinin olduğu da iddia edilmiştir.

Pekin'in Tahran'a yaptığı silah transferi, anlamlı bir şekilde İran İslam Devrimi'nden sonra gelişmiştir. İran-Irak Savaşı ve İran'daki devrim öncesi siyasi izolasyon, Çin'in silah ticareti için İran'a odaklanmasını sağlamış, buda Pekin'in Tahran ile daha yakın ilişkiler kurmasını ve Çin'in önemli ölçüde kar elde etmesini getirmiştir. Günümüzde, Pakistan ve Kuzey Kore'den sonra İran, Çin silah ve teknolojisine en çok rağbet gösteren 3. ülke konumundadır.

Çin-İran silah ticareti başladığından beri, İran'ın güçlü bir bölgesel aktör olma yolundaki dönüşümünde Çin önemli bir rol oynamıştır. Hiç şüphesiz bu rollerden en önemlisi, Çin'in önemli katkılarıyla İran'ın geliştirmiş olduğu balistik ve gemilere karşı kullanılan (anti-ship) füzelerini geliştirmesidir. Çin yaklaşık olarak 1986'ya kadar İran'a hem bütüncül füze sistemleri sağlamış hem de İran'ın kendi füze sistemini geliştirmesi için yardımda bulunmuştur. Yine Çin'den gelen yardımlarla gelişmiş deniz mayını geliştirmiş ve Çin de birçok sayıda hızlı saldırı (fast-attack) botlarını İran donanmasına kazandırmıştır. Pekin tarafından sağlanan bu destekler İran'ın bölgedeki askeri yeteneklerini önemli ölçüde arttırmış ve İran, Ortadoğu'daki stratejik hesaplamalardaki önemli konumunu muhafaza etmeye devam etmiştir¹⁹¹

Pekin yönetimi, yeni dönemde İran'ı bölgede hem önemli bir oyuncu hem de güvenilir bir enerji tedarikçisi olarak görmüştür. Çin, İran'a silah satarken karşılığında petrol almıştır. Ancak, Basra Körfezi'ndeki ve Hint Okyanusu'ndaki Amerikan askeri varlığı Çin'i endişelendirmeye devam etmiş ve en azından enerjinin güvenli bir şekilde Çin topraklarına sevk edilmesi önemli bir sorun olmuştur. En önemli sevkiyat hattı olan deniz yollarının ABD'nin tehdidine açık olduğu düşünülmüştür. Sonuçta, Çin, İran'ın jeostratejik konumunu da dikkate alarak bu ülkenin daha sofistike silahlarla desteklenmesine karar vermiştir. 1991'deki Körfez Savaşı sonrasında, İran yönetiminin donanmanın modernizasyonuna karar vermesi Çin'in yeni stratejisi için büyük bir fırsat olmuştur. İran donanması Çin'in gelişmiş C-802 füze sistemleriyle donatılırken, C-802

¹⁹¹ GENTRY J. Brandon, "The Dragon and The Magi: Burgeoning Sino-Iranian Relations in 21st Century" The China And Eurasia Forum Quarterly, November 2005, internet adresi: http://www.silkroadstudies.org/new/docs/CEF/Quarterly/November_2005/Brandon_Gentry.pdf

füze bataryaları Arap yarımadasının doğusunda stratejik noktaya hakim olan bir adada konuşlandırılmıştır. Çin yapımı füzeler, Basra Körfezi'ndeki güçlerini tehdit altında hisseden ABD'nin büyük tepkisini çekmiş ve ABD Kongresi Çin'e karşı yaptırım çağrısında bulunmuştur.

1995-1996'da Çin ile ABD arasında yaşanan ikinci Tayvan Boğaz Krizi nedeniyle Çin ve ABD savaşın eşiğine gelmiş ve krizin aşılabilmesi için liderler zirvesi düzenlenmiştir. Ekim 1995'de ABD Başkanı Clinton ve Çin Devlet Başkanı Jiang'ın bir araya geldiği New York'taki zirvede, Pekin, Washington ile ilişkileri düzeltmek için istekli görünmüştür. Bu çerçevede Tayvan da dahil olmak üzere bir çok sorun rafa kaldırılmış ancak Amerikan tarafı yeni bir zirvenin toplanabilmesi için İran'a yapılan silah satışının durdurulması şartını getirmiştir. Bunun üzerine Çin, İran'a yapılacak füze sistemleri satışını durdurduğunu açıklamış; ancak bir süre sonra M-9 ve M-11 füzelerinin satışını gerçekleştirmiştir. Çin bir taraftan da İran'ın İsfahan kentindeki füze fabrikasının yapımına ve Scud füzesi projesine yardım etmiştir. İran Scud füzelerini İran-130 ve Mushak-160 isimleri altında yeniden üretmiştir. 1000-1500 kilometre menzile sahip olan Zilzal sınıfı katı yakıtlı füzelerin yapımında yine Çin'in teknolojik yardımı alınmıştır.¹⁹²

3-3-2-1 Ekonomi ve Teknoloji Alanındaki İşbirlikleri

Çin-İran ticari ilişkileri 1950 yıllarında başlamasına rağmen, ancak 90'lı yılların başında yoğunlaşmıştır. 1998 yılında iki ülkenin ticaret hacmi 1 milyar 215 milyon dolar, Çin'in İran'a ihracatı 657 milyon dolar iken, İran'ın Çin'e ihracatı ise 558 milyon dolar olmuştur. 1999 yılında ise iki ülkenin ticaret hacmi 1 milyar 548 milyon dolara ulaşmıştır. Çin'in İran'a ihracatı 663 milyon dolar iken, İran'ın Çin'e ihracatı ise 685 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Çin, İran'a elektronik makine teçhizatı ve kimyasal endüstri ürünleri ihraç etmektedir. Çin, İran'dan genellikle petrol ve krom madenleri, ham pamuk, kokuşmayı önleyen kimyasal maddeler, sentetik kauçuk, kuru üzüm ve Şam fıstığı gibi ürünleri gibi ürünleri ithal etmektedir.

¹⁹² ADIBELLİ Barış, "Soğuk Savaş'tan Günümüze Çin-İran İlişkileri", Avrasya Dosyası, 2007, Cilt 13 sayı 3, sayfa 306

Çin-İran ekonomik ve teknolojik işbirliği 1982 yılında başlamıştır. 1985 yılında başlayan, Çin-İran Ekonomik Ticaret Teknoloji İşbirliği Komisyonu toplantısı 1999 yılı sonuna kadar 10 kez toplanmıştır. İki ülke işbirliği alanları enerji, ulaşım, elektronik, makine, inşaat sektörü, maden ocakları, kömür, kimya endüstri ve renkli metal gibi sektörleri içermektedir. Bu alanlardaki projeler ise, Tahran metrosu, çok fonksiyonlu gemi, petrol taşıma gemisi, beton üretme sistemi, ateşte ve suda elektrik enerjisi üretme gibi projeler içermektedir.

İran Haber Ajansı, İran Dışişleri Bakanlığı Asya-Pasifik Bölgesinden sorumlu Bakan Yardımcısı Eminzadenin basın toplantısına yer vererek, İran ve Çin'in ekonomik ve ticari konularda sıkı bir işbirliği içinde olduğunu, Çin, Japonya ve Güney Kore'nin İran'ın üç büyük ticaret ortağı olduklarını, Çin'in aktif bir şekilde İran'ın her türlü büyük ekonomik kalkınma projelerine iştirak ettiğini ve Tahran metrosu, elektrik santrali, telekomünikasyon, petrol ve doğal gaz işletmesi gibi konularda Çin ile işbirliği içinde olduklarını duyurmuştu.¹⁹³

Çin-İran ekonomik ve teknolojik alandaki işbirliğinin temelinde karşılıklı yarar ilkesine dayanan bir durum söz konusudur. İran, ABD ve Batı tarafından uygulanan çeşitli alanlardaki ambargoların yaratmış olduğu ekonomisindeki boşluğu Çin aracılığı ile doldurmaya çalışırken, Çin, artan enerji gereksinimini karşılamak ve gelişen ekonomisine dış yatırım sahaları açmak ve ürettiği ihtiyaç fazlası malları pazarlamak açısından İran ile işbirliği alanlarını geliştirme çabasıdadır.

Bu bağlamda, 2004 yılında iki ülke arasında ön hazırlıkları tamamlanan ve uzun bir aradan sonra imzalanan Yadavaran Anlaşması, çıkarılabilir durumda 3,2 milyar varil petrol bulunduğu tahmin edilen Yadavaran sahasında, ilk dört yıl boyunca günde 85,000 varil, bunu izleyen üç yıl boyunca ise günde 100,000 varil ham petrol işletmesini sağlayacak. Diğer taraftan, Çin Petrol ve Kimya Şirketi SİNOPEC, Yadavaran petrol sahasını geliştirme hakları karşılığında, 25 yıl süreyle İran'dan yıllık 10 milyon ton doğal gaz satın alacak. Çin'in aktif Ortadoğu politikası çerçevesinde yıllardır kuvvetlendirmeye çalıştığı Çin-İran ilişkileri açısından, milyarlarca dolarlık bu anlaşmanın büyük bir önemi bulunmaktadır.

¹⁹³ EKREM Nuraniye Hidayet, a.g.e., sayfa 116

21 Kasım 2007 tarihinde imzalanan ve taşımacılık konusunda Çin-İran işbirliğinin temelini atan dört mutabakat zaptı (memorandums of accord), Çin-İran arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişiminde önemli bir mesafe alındığını göstermiştir. Çin Dışişleri Bakanı Yang Jiechi'nin, Anlaşma'nın imzalanmasından birkaç hafta önce gerçekleştirdiği İran ziyareti sırasında, İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinecad, "aralarındaki her iki tarafı destekleyen ilişkinin daha da kuvvetlendirilmesi için kararlı olduğunu" bir kez daha vurgulamıştı. Nitekim Çin, İran'da ulaşım, petrol, telekomünikasyon, uzay ve otomobil sektörüne en çok yatırım yapan ülke konumundadır. Örneğin 2006 yılında İrancell ile işbirliği anlaşması imzalayan Çin telekomünikasyon şirketi Huawei'nin yakın gelecekte İran Hükümeti ile 3,2 milyar dolarlık yeni bir sözleşme imzalanması beklenmektedir. Çin ve İran arasındaki ticaret hacmi, 2007 yılı içerisinde 20 milyar dolara ulaşmış ve İran resmi kaynaklarına göre, bu rakamın 10 yıl içerisinde 200 milyar dolara yükselmesi beklenmektedir. Aynı zamanda, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde Çin'in İran'a gerçekleştirdiği silah satışlarının da önemli bir yeri bulunmaktadır. Uluslararası ortamı da rahatsız eden bu silah ticareti, özellikle ABD'yi Çin'in İran'a satmış olduğu balistik ve kurvaziyer füzelerinin gelecekte bir gün nükleer başlık takılabilecek şekle dönüştürülmesinden dolayı endişelendirmektedir.¹⁹⁴

3-3-2-2 Nükleer Alandaki İşbirliği

İran'da nükleer çalışmaların başlamasını Soğuk Savaş'ın bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İran'da etkinlik kazanmıştır. 1945'te İran'ın sınırları içindeki Azerbaycan'dan (Güney Azerbaycan) SSCB ordusunu çıkartmayı başaran ABD, 1952'de darbe ile Muhammet Musaddık'ı iktidardan uzaklaştırmıştır. Bu vesile ile Muhammet Rıza Pehlevi rejimini kendisine bağlamıştır. ABD, komünizmin yayılması ve SSCB'nin İran'a girme endişesi ile İran'ın askeri kapasitesini artırma yoluna gitmiştir. İran'da ilk nükleer çalışma 1957'de ABD'nin desteği ile başlamıştır. ABD'nin İran'a sunmak istediği nükleer teknolojinin barışçıl amaçlar doğrultusunda olduğu da belirtilmiştir.

¹⁹⁴ LEE Suna, "Çin-İran İlişkileri Derinleşiyor", Stratejik Analiz Dergisi, ASAM Yayınevi, cilt 8, sayı 93, sayfa 16,17

ABD ve İran arasında yapılan anlaşmanın ardında 1958’de İran, Uluslararası Nükleer Enerji Ajansı (IAEA) üyesi olmuştur. 1968’de ABD tarafından Tahran üniversitesi bünyesinde beş megavatlık bir araştırma reaktörü (Atomic Research Centre affiliated to Tehran University) kurulmuştur. İran 1970’te “Nükleer Non-Proliferation Treaty” (NPT)’ye imza atmış ve 1973’te İran’da Atom Enerji Kurumu (Sazeman-e Enerji-e Atomi-e İran) kurulmuştur.

Muhammet Rıza Pehlevi bölgenin en büyük askeri gücü olma niyeti ve iradesine sahip olmuştur. Bu doğrultuda Pehlevi, İran’ın nükleer güce sahip olma yolunda önemli adımlar atmaya başlamıştır. 1979’da Şah Pehlevi 20 bin megavat güce sahip olan 20 adet nükleer reaktör inşa etmek istediğini bildirmiştir. 1973 dünya petrol krizinin sağladığı ekonomik getiriler İran’a nükleer güç olmak için ekonomik fırsat vermiştir. Ancak Şah sadece 6 nükleer reaktör kurmayı başarmıştır. İran nükleer enerji çalışmalarının sadece ABD değil Avrupalılar da çok önemli rol oynamışlardır. 1974’de İran ve Almanya arasında İran’ın Buşehr kentinde 1200 megavatlık bir santralin kurulması kararlaştırılmıştır. Buşehr’deki nükleer santral anlaşması Batı Almanya şirketi olan Kraftwerk Union tarafından imzalanmıştır. Ayrıca aynı yıl 900 megavatlık bir nükleer santralin Benderabbas’ta yerleştirilmesi için Fransa ile anlaşma yapılmıştır. Aynı dönemde Belçikalılar tarafından Karj’da Nükleer Tıp Merkezi kurulmuştur. Şah döneminde İran’ın nükleer çalışmaları sadece reaktör kurmakla kalmamış aynı zamanda uranyum zenginleştirme şirketlerine de ortak olmayı başarmıştır. Bu bağlamda, İran, Fransızların dünyanın en büyük uranyum zenginleştirme şirketi olan Eurodiff’in yüzde 10 ortağı olmuştur.¹⁹⁵

1979 İslam Devrimi’nden sonra, Humeyni yönetiminin nükleer santralleri israf ve dine aykırı olarak değerlendirmesi ve Batı’nın İran ile olan nükleer alandaki tüm anlaşmaları iptal etmesi sonucu İran’ın nükleer çalışmaları büyük darbe almıştır. Ancak

¹⁹⁵ KESKİN Arif, “İran’ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar”, TÜRKSAM, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, internet adresi: <http://www.turksam.org/tr/a77.html> erişim tarihi 17-11-2007

1986 yılında İran nükleer çalışmalarına hız vererek Arjantin ve Çin ile işbirliği geliştirmiştir.¹⁹⁶

Bu dönemde, Çin ve İran arasında gizlice nükleer işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma gereğince, Çin İran'ın nükleer uzmanlarını yetiştirmeye başlamıştır. İsfahan'da bir nükleer araştırma merkezi kurulmasına yardım etmiştir. Yine Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK) kriterlerine uygun bir de araştırma reaktörü verilmesi üzerine anlaşmaya varılmıştır. 1980'ler boyunca, Batılı gözlemciler, Çin'in bazı yardımlarının İran'ın nükleer silah programına yardım niyetiyle yapıldığını iddia etmişlerdir. 1990'ların başında Çin bu iddiaları yalanlayarak, İran'la aralarında hiç bir nükleer anlaşmanın olmadığını belirtmiştir. Ancak, 1991'de, İran ve Çin ortak bir açıklama yaparak, Çin'in İran'a 20 megavatlık bir araştırma reaktörü vereceğini açıklamışlardır. Bu İran'ın ilk reaktörü olacaktır.

1992 yılında, Çin-İran nükleer işbirliği anlaşması imzalanarak Çin, İran'a 300 megavatlık bir reaktör sağlama niyetinde olduğunu açıklamıştır. Ancak ABD'nin yoğun baskıları nedeni ile Çin vermediği taahhüt ettiği bu reaktörü teslim etmekten vazgeçerek anlaşmayı feshetmiştir. Anlaşmanın feshi kuşkusuz nükleer işbirliğinin bittiği anlamına gelmiyordu. 1990'lar boyunca 300 megavatlık reaktörün satışı konusu tartışılmıştır. 1995 yılında İran, anlaşmaya varılarak reaktör satışının gerçekleşeceğini duyursa da bir ay sonra Çin bu satışın iptal edildiğini deklare etmiştir.

Çin'in bu politika değişikliğine en büyük etken o dönemde Tayvan nedeniyle ABD ile bozulan ilişkileriydi. Ekim 1995'te New York'ta yapılması gündeme gelen Çin-ABD liderler zirvesinin temel gündem maddesi Tayvan nedeni ile gerginleşen Çin-ABD ilişkilerinin düzeltilmesi oluşturunuyordu. Başkan Clinton, ön şart olarak, İran'a verilen nükleer desteğin kesilmesini istiyordu. Çin de bu ön şartı yerine getirmişti. Ancak Pekin'e göre, ABD'nin Çin'in İran ile nükleer işbirliğini kesmesini istemesinin hiç bir haklı gerekçesi yoktur. Bu durum, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme anlaşmasının maddeleriyle de çelişmemektedir. İran'ın bilinen bütün nükleer tesisleri UAEK'nın kontrolü altındadır.

¹⁹⁶ ÖZDAĞ Ümit, "İran Nükleer Silaha Sahip Olmalı mı?", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, internet adresi: <http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=391&kat=11> erişim tarihi 17-11-2007

2002 yılında ABD Başkanı Bush, İran'ı Şer Ekseninin bir üyesi olarak ilan etmiş ve Şer Ekseninde bulunan ülkelerin ortak paydalarının Çin olduğuna vurguda bulunmuştu. İran'ın Ortadoğu'da Hizbullah ve diğer radikal grupları desteklediği gerekçesiyle, ABD, İran'ı Amerikan yapımı silahların ve kimyasal ve biyolojik silahların yapımında kullanılan maddelerin yasaklandığı ülkeler listesine eklemişti. ABD, Çin'den bu yaptırıma uymasını istemişti. 9 Mayıs 2003'te, ABD, Çinli bir firmanın (NORINCO) ve onunla bağlantılı alt şirketlerin uygulanan yaptırımlara uymayarak İran'a füze teknolojisi sattığını dile getirerek, anılan Çinli firmaya ABD hükümeti tarafından yaptırım uygulanması kararı alındığını açıkladı.

İran'ın 2002 yılında nükleer programa yeniden dönmesi ve sonrasında 2003 yılında, UAEK'nı İran'ın 1991 yılında Çin'den aldığı 1,8 ton doğal uranyumu rapor etmesi ve Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesiyle İran'ın nükleer çalışmaları da gündeme tekrar oturmuştur. Muhafazakar liderlerden Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ile nükleer program sorunu, İran ve Batı arasında adeta bir polemik haline geldi. ABD'nin konuyu BM Güvenlik konseyine götürerek, askeri müdahale de dahil olmak üzere, bu konuyu çözmek istemesi, Rusya ve Çin engeline takılmış Çin, askeri müdahaleye karşı olduğunu belirterek, sorunun diplomatik yollardan çözülmesini istemiştir.¹⁹⁷

Hala daha aynı görüşü savunan Çin, İran'ın NSYÖ anlaşması çerçevesinde geliştirmiş olduğu nükleer çalışmalarını desteklemektedir. Resmi açıklamalarında her iki ülkede İran'da yapılan nükleer çalışmaların barışçıl amaçlarla yapıldığını belirtmektedir. Çin, yalnızca İran'ın nükleer silah ürettiğine dair kesin kanıtların varlığının tespitinden sonra yaptırım uygulanabileceği konusundaki tavrını sürdürmektedir.

3-3-3 Çin'in Enerji İhtiyacı ve İran'a Yönelik Enerji Politikası

Çin büyüyen ekonomisi ve bu yüzyılın ortalarında orta halli gelişmiş bir ülke olma planıyla, enerji ihtiyacı sürekli artan bir konumdadır. Son yıllarda ABD'nin ardından, dünya enerji tüketiminde ikinci sırada yer almaktadır. İhtiyacı olan petrolün

¹⁹⁷ ADIBELLİ Barış, "Çin'in Kritik İran Kararı", Çin'in Avrasya Stratejisi, IQ Kültür Sanat Yayınları, I. Baskı, Aralık 2007, İstanbul, Sayfa 69,71

yüzde 35'ini ithal eder konumda olan Çin'in 2020 yılında ithal bağımlılığı yüzde 70 oranına çıkması tahmin edilmektedir. Enerji ihtiyacının yaklaşık yüzde 65'ini Ortadoğu'dan sağlayan Çin, günde 600,000 varilden fazla petrol ithal etmektedir. Bu değer, 2010'da 3 milyon varil/gün, 2025'te ise 10 milyon varil/gün'e ulaşarak, ABD'nin mevcut ithalat düzeyini aşması beklenmektedir. Enerji ihtiyacı ve Irak operasyonu sonrasında ABD'nin artan kontrolünün yarattığı dezavantajlar Çin'i, alternatif kaynaklar aramaya da itmiştir. Uluslararası ilişkilerde daha aktif bir rol üstlenmek isteyen Çin, aynı zamanda enerji talebini de karşılamak istemektedir.¹⁹⁸

Henry Kissinger'ın tanımına göre önümüzdeki yıllar içerisinde hidrokarbon bazlı enerji kaynakları uluslararası çatışmanın önemli nedenlerinden biri olacaktır. Kissinger'ın bu tespiti, Çin Halk Cumhuriyeti'nin her geçen gün şiddetle artan enerji ihtiyacını düşünerek oluşturduğu düşünülebilir. Gerçekten de ÇHC'nin dış politikalarındaki gelişmelere bakılırsa petrol sahibi Ortadoğu ve Afrika ülkelerinin uluslararası ilişkilerinde önemli bir yer tuttuğunu görebiliriz. Söz konusu bölgelerde Amerikan ilgisi ve hassasiyeti ÇHC'nin bölgedeki rolü ile bir kat daha artmaktadır.

Ancak ÇHC, Orta Asya ve Rusya gibi yeraltı kaynağı zengini ülke ve bölgelerden dikkatini çekmiş değildir. Özellikle Kazakistan petrolü ve Sibirya doğal gazı ÇHC'nin üstünde önemle durduğu kaynaklardır. Enerji politikaları açısından her ne kadar Ortadoğu, Kazakistan ve Rusya gibi ülkelerin önünde yer alsada ÇHC'nin hızla artan enerji ihtiyacı ve önümüzdeki yıllarda Ortadoğu'da gerçekleşebilecek olası bir ABD-Çin gerginliğini de göz önüne alarak, ÇHC'nin kendine Ortadoğu dışında da önemli kaynaklar yaratmak istediği gibi bir sonuç çıkarılmaktadır.¹⁹⁹

Geleceğe güvenle bakmak isteyen Çin, dev nüfusunun da geleceğini güvence altına almak amacıyla, enerji kaynakları sağlamak açısından, dünyanın her yerinde son derece kararlı ve agresif bir şekilde çeşitli stratejiler izlemeye başlamıştır. Bu durum Çin'in ideolojik kaygı ve inançlarını bile bir kenara iterek dünyanın her yerinde diktatör

¹⁹⁸ EKREM Nuraniye Hidayet, "Çin Direnme Sinyali Veriyor", TUSAM, Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi, internet adresi: <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=455&sayfa=48> erişim tarihi 12-10-2007

¹⁹⁹ MUTLUER Oğuzhan, "Çin Halk Cumhuriyeti Petrol Politikalarına Genel Bir Bakış ve Kazak-Çin petrol Boru Hattının Olası Etkileri", Global Strateji Enstitüsü, internet adresi: http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=356 erişim tarihi 3-11-2008

rejimlerle bile işbirliğinde bulunmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, Çin'in Sudan ile ilgili Birleşmiş milletler kararlarını, bu ülkede süre gelen katliamlara rağmen engellediği bir gerçektir. Bunun en önemli nedeni Sudan'da bulunan petrol yataklarıdır. Çin, dışarıdan aldığı petrolün yaklaşık yüzde altısını bu ülkeden ithal etmektedir. Yine İran ile Çin ilişkileri de uluslararası sistemin giderek İran karşıtı olmasına rağmen artmaktadır. İran'dan, petrol ithalatının yaklaşık % 17'sini sağlayan Çin, bu ülkeye yaptığı uzun vadeli anlaşmalarla ilişkilerini daha da sağlam temellere oturtmaktadır.

Bütün bu gelişmeler ABD'nin Çin'in bu politikalarına karşı çıkmasına veya ciddi şekilde rekabet yaratan çalışmalarına karşın gerçekleşmektedir. ABD'nin en güvendiği ülkelerde bile bu rekabet sürmektedir. Bunun en ilginç örneklerinden biri son zamanlarda Çin-Avusturya yakınlaşmasıdır. ABD'nin arka bahçesi olan Güney Amerika'da giderek artan Çin yatırımlarına ve Çin kuruluşlarının Afrika'daki girişimleri önem arz etmektedir. Siyasal açıdan da Çin devlet adamlarının bütün bu söz konusu ülkelere yaptıkları seri ziyaretler ve ABD'yi ikinci plana düşürecek çalışmalar Washington'u ciddi şekilde rahatsız etmektedir.²⁰⁰

İran'ın jeo-stratejik yeri, enerji zenginliği, nüfusu, toprak büyüklüğü ve tarihten gelen siyasi, dini ve kültürel özellikleri, onu, Ortadoğu ve Körfez bölgelerinde öne çıkarmaktadır. Hazar Denizindeki petrol ve doğalgazın çıkarılması, onun bu konudaki stratejik önemini arttırmaktadır. Çin ile İran'ın arasında ideolojik, dini inanç, toplumsal değerler ve özellikle idari sistemdeki büyük farklılık, iki ülkenin siyasi ve stratejik ilişkilerini engellemektedir. Ancak bugün ABD önderliğindeki yeni sisteme karşı çıkma konusunda, hemfikirdirler. Çin-İran ortak bildirisinde: “iki taraf dünyanın çok kutuplu olmasını, adil, eşit, hegemonya ve güç politikası dayatmayan uluslararası siyasi ve ekonomik yenedünya düzeninin oluşturulmasının şart olduğunu vurgularken, bu yenedünya düzeninin oluşturulması için işbirliğine gideceklerini kararlaştırmıştır” denilmektedir. İki ülke arasındaki bir başka bildiride “21. yüzyıla yönelik uzun vadeli ve içeriği zengin olan dostluk ilişkisini tesis ederek iki ülkenin stratejik menfaatlerine uygun ilişkilerin kurulmasına dair ortak görüşe varılmıştır” açıklaması da iki ülkenin stratejik ilişkiye girmeye hazır olduğunun işaretidir. Böylece Çin'in, İran üzerinden

²⁰⁰ KÜLEBİ Ali, “Çin'in Kaynak Arayışı”,TUSAM, internet adresi: <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=513&sayfa=33> erişim tarihi 13-12-2007

Ortadoğu'da siyasi etki oluşturarak bölgede stratejik konumunu inşa etmeye çalıştığı açıktır.²⁰¹

Son yıllarda Çin-İran arasında gerçekleştirilen milyarlarca dolar değerindeki petrol ve doğalgaz anlaşmaları ve Çin'in İran'ı ekonomik, siyasi, teknolojik ve askeri modernizasyon bakımından desteklemesi, Ortadoğu'da geliştirmek istediği etki alanının bir yansıması olarak meydana çıkmaktadır. Son yirmi yıldır hızla gelişen ekonomisinin zaruri hale getirdiği enerji ithalatının yaklaşık olarak yüzde 70'ini sağladığı Ortadoğu bölgesinin siyasi, stratejik ve enerji bakımında en önemli ülkesi olan İran'a karşı uygulamış olduğu enerji politikası her ne kadar Batılı devletler, özellikle ABD tarafından, Çin'in enerji karşılığında nükleer yardım yaptığı öne sürülerek, eleştiriliyor olsa da, Çin, İran ile olan enerji işbirliğini kuvvetlendirerek devam ettirmektedir. Ayrıca, stratejik açıdan İran'ı bir denge unsuru olarak gören Çin, İran'a verdiği destekle uluslararası alanda bu ülkeyi bir koz olarak da kullanmaktadır.

İran İslam Devriminden sonra ABD'nin İran'a yönelik yaptırım uygulamaya başlamasıyla İran uluslararası arenadan izole edilmek istenmiştir. Bazı Batılı ülkelerin de iştirak ettiği bu yaptırımlardan istediği sonucu alamayan ABD, BM Güvenlik Konseyin (BMGK)'den İran'a yönelik yaptırım kararları çıkarma yoluna gitmiştir. Bugüne kadar BMGK İran'a yönelik dört yaptırım kararı çıkarmış ve hepsinde Çin olumlu oy kullanmasına rağmen İran ile olan ilişkilerini etkilemeyeceğini de belirtmiştir. Bu durum, Ortadoğu'daki hassas dengeler üzerinde Pekin'in Washington veya Tahran arasında bir seçim yapmak istemediğinin bir göstergesi olmakla beraber Çin'in enerji ihtiyacının yarısından fazlasını karşıladığı bu bölgede istikrarlı bir ortamın sağlanması yönündeki tavrını da ortaya koymaktadır.

İran stratejik açıdan dünya enerji kaynaklarının % 65'inin bulunduğu Basra Körfezi'ni, Basra Körfezi petrol kaynaklarını ve Hürmüz Boğazı'nı kontrol etmesiyle ayrı bir önem taşımaktadır. İran; mevcut coğrafyası ile hem Hazar Havzası'na doğrudan ortak ve müdahil hem de Orta Asya doğalgaz kaynaklarının boru hatları vasıtasıyla Körfez'e, Pakistan, Hindistan ve dış dünyaya ulaştırılmasında rol oynayabilecek önemli

²⁰¹ EKREM Nuraniye Hidayet, a.g.e., sayfa 118

bir konuma sahiptir. Dolayısıyla İran Avrasya'nın yaşam sahasının merkez ülkesi durumundadır. Bu yaşam sahasının kontrolü için İran'ın kontrol edilmesi zorunludur.

İran, sahip olduğu tahmin edilen 125,8 milyar varil petrole, 260 milyar varil petrole sahip olan Suudi Arabistan'ın hemen arkasından gelmektedir. Suudi Arabistan ve İran'ı da tahmini 115 milyar petrol rezerviyle Irak takip etmektedir. İran günde 4 milyon varil petrol üretmektedir. Bu rakamın 7 milyon varile kadar çıkabileceği tahmin edilmektedir. Enerji ihtiyacı giderek artan ÇHC ise petrol ithalatının % 17'sini İran'dan karşılamaktadır.

ÇHC, Orta Doğu'daki barış sürecini engelleyecek her türlü girişimi desteklemeyeceğini açıklamakla birlikte, ABD'nin körfezde bulunan donanmasının kendi petrol kaynaklarını engelleyebileceği düşüncesine sahiptir.

Bu bağlamda ÇHC, Orta Doğu'da ABD'yi dengeleyebilmek maksadıyla siyasi bir koz olarak İran'ı yanına çekmeye çalışmaktadır. Keza 1979 devriminden sonra ABD'nin yaptırımlarına maruz kalan İran için de RF ve ÇHC'den başka ilişki kurabileceği alternatif güç kalmamıştır.

1970'li yıllardan itibaren ÇHC, İran'ı süper güçlerden bir derece bağımsız kalan ülke olarak desteklemiş, askeri modernizasyon programı için gelir elde etmek maksadıyla İran'a silah satmaya başlamıştır. 1980'li yıllarda ise ÇHC - İran ilişkilerinin gelişmesinin nedenini stratejik konulardaki iş birliği oluşturmuştur. ÇHC - İran askeri ilişkisi de İran - Irak Savaşı sırasında, ABD yaptırımları ve Sovyetlerin silah vermek istememesi nedeniyle İran'ın çaresiz kaldığı dönemde başlamıştır. İran'ın yalnız kalması ÇHC için yakalayamayacağı bir fırsat yaratmış ve İran'ın dışlanmışlığı bu ülkeyi bazı konvansiyonel silahların ve kitle imha silahlarının tedarikçisi olan ÇHC için çekici bir pazar haline getirmiştir.

İran - Irak savaşının bitiminden sonra ÇHC'nin İran'a silah satışları % 40 düşerken, İran'la olan ikili ticareti ise % 58 artmıştır. İran Devlet Başkanı Rafsancani'nin 1992'de Pekin'i ziyaret etmesinden sonra ÇHC, İran'ın nükleer programına dahil olmuş ve konvansiyonel silah tedarikinde de birinci ülke durumuna gelmiştir. İran - ÇHC arasındaki ilişki nükleer enerji alanında da giderek artmaktadır.

ÇHC 300 – 350 mw gücünde reaktör geliştirilmesinde İran'a yardım etmiştir. Uranyum zenginleştirmede kullanılan ayrıştırılmış hidrojen florid satışı ve Kasım 2004 tarihinde imzalanan memoranduma uzay teknolojisi transferi (Uzun menzilli silahlarda kullanılmaktadır) dikkat çekmektedir.²⁰²

ÇHC hükümeti açıkça İran'a tıp ve nükleer fizik alanında araştırma ve eğitim amacıyla nükleer teknoloji sağladığını kabul etmiştir. 1989 ve 1991 tarihlerinde yapılan anlaşmalarla bu teknoloji radyoaktif izotoplarının üretimi için küçük bir reaktör ve ayırıcı haline gelmiştir. 1997 yılında ÇHC, ABD'nin baskısıyla İran'a nükleer malzeme göndermeyi bırakacağını açıklamıştır. ÇHC'nin enerji güvenliği açısından İran bağlantısının stratejik nitelikte olması, uluslararası kamuoyunun iki ülke arasındaki nükleer transferin devam ettiği yönündeki düşüncesinin değişmemesine neden olmaktadır.

ÇHC günümüzde İran'a; Karadan karaya füzeler, gemi savar füzeleri, savaş, nakliye ve hızlı saldırı uçakları ve bunlara ait yedek parçaları satmaktadır. Bu silahlara ait teknoloji transferi de yapılmaktadır.

Nükleer teknoloji ve silah satışıyla birlikte enerji alanındaki iş birliği de sürekli gelişmektedir. ÇHC; ABD'nin Körfez'de bulunan donanmasını ve bu donanmanın Körfezden Pasifik'e kadar olan deniz yollarını kontrol etmesini petrol ithalatı için en büyük tehlike olarak görmekte ve gelecekte süper güç olabilmek için ithal ettiği petrolün güvenliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle petrolü boru hatlarıyla elde etmeyi hedeflemektedir.

²⁰² SAKARYA Sevil, Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu, DTM, <http://www.oaib.gov.tr/pazarulke/Cin2007.pdf> erişim tarihi 15-10-2007

Şekil 3-3 Çin Halk Cumhuriyeti'nin Körfez Bölgesinden İthal Ettiği Ham Petrol'ün Deniz Yolu.

Bu düşünce 2004 yılı sonunda ÇHC İran'la 70 milyar Dolarlık bir enerji anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma bugüne kadar OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı) ülkeleri tarafından yapılmış en büyük enerji anlaşmasıdır. ÇHC'nin devlete ait Sinopec adlı şirketi İran'dan 30 yıllığına 250 milyon ton LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz) almanın yanı sıra sahasını geliştirmeyi de kabul etmiştir. Söz konusu anlaşma Sinopec'in Yadavaran doğal gaz alanını kapsamlı biçimde geliştirmesini, boru hatları da dahil ilgili bir petro - kimya ve doğal gaz endüstrisinin kurulmasını kapsamaktadır. 10 milyon ton doğal gazın ÇHC'ne taşınması öngörülmektedir.

Bu anlaşmanın bir parçası olarak ÇHC askeri inşaat şirketi NORINCO, Tahran Metroğunu genişletecektir.

İran - ÇHC stratejik enerji iş birliğindeki ikinci aşama; 386 kilometre kadar yol kat edilerek Hazar Denizine petrol götürmek ve ÇHC - Kazak boru hattına bağlantı kurmak için İran'da bir boru hattının inşa edilmesini içerecektir.

Her iki devlet aynı zamanda uluslararası ve bölgesel konularda da anlaşmalar yaparak, bölgede “yabancı güçlere” karşı olduklarını ve ABD’nin insan haklarını bahane ederek iç işlerine karışmasını kabul etmediklerini beyan etmişlerdir. Bu durum stratejik hedeflerin ön plana çıkarılması ile gelişen ÇHC - İran ilişkilerinin motive edici temel unsuru haline gelmiştir. İnsan hakları ve müdahale konusunda İran’ın tepkisi ÇHC’nin tepkisinden çok daha fazla olmakta ve ÇHC’ye ABD tehdidine karşı gelmek için daha fazla iş birliği çağrısı yapmaktadır.

İran, ÇHC’nin Orta Doğu’da müttefik olarak elinde tutabileceği tek ülke konumundadır. ABD’nin İran’a, Irak benzeri bir harekât düzenlemesi ve bu ülkeye yerleşme düşüncesi kesinlikle ÇHC tarafından kabul edilmeyecektir.

Kamuoyunda İran’ın nükleer faaliyetlerine karşı RF ve ÇHC’nin aynı politikaları izlediği konusunda bir kanı oluşmuştur. RF ile ÇHC İran konusunda ortak politika izler görülmesine rağmen politikalarında farklılıklar mevcuttur.

İran’a herhangi bir askeri müdahale durumunda petrol fiyatlarının 150 – 200 dolara çıkacağı sıklıkla ifade edilmektedir. Bu durumda ekonomisi enerji sektörüne bağımlı olarak büyüyen RF’nin mevcut ekonomisi % 40’a yakın bir oranda büyüyecek, bunun yanında ekonomisi giderek petrole bağımlı hale gelen ÇHC ekonomisi ise küçülmek zorunda kalacaktır.²⁰³

Bunun yanında özellikle Kafkasya ve Karadeniz’deki hâkimiyetini kendisi için daha önemli gören RF için İran’ın önemi ÇHC’nin bu ülkeye verdiği öneme göre farklılık gösterecektir. Irak’tan sonra İran’da da ABD yanlısı bir yönetimin iş başına gelmesinin, ÇHC’nin enerji ihtiyacının karşılanması konusunda ABD’ye bağımlı olması anlamına geleceği aşikârdır. Dolayısıyla İran, Orta Doğu’da ÇHC’nin elindeki tek kozdur ve ÇHC bu kozu sonuna kadar korumayı hedeflemektedir.²⁰⁴

²⁰³ AYHAN Veysel, “Hegemonya Politikası Bağlamında ABD-İran İlişkilerinin Analizi” internet adresi: <http://www.asam.org.tr/temp/temp613.pdf> erişim tarihi 4-10-2008

²⁰⁴ AYHAN Veysel, “Hegemonya Politikası Bağlamında ABD-İran İlişkilerinin Analizi” internet adresi: <http://www.asam.org.tr/temp/temp613.pdf>

ÇHC'nin Orta Doğu'da ABD'nin en önemli müttefiki İsrail ile olan ilişkileri ise ilgi çekicidir. İsrail ile olan ilişkisi özellikle silah ambargosunun konduğu 1989 yılından itibaren büyük oranda artış göstermiştir.

3-3-4 Çin ve İran Dış Politikasında Bir Yakınlaşma Nedeni Olarak ABD

Çin ve ABD ilişkilerinin giderek derinleşmesi ve rekabetin artması günümüzde uluslar arası ilişkiler alanındaki önemli tartışmalardandır. Çin'in ekonomik ve siyasi olarak yükselişi ve ABD'nin bu eksendeki politikaları önemlidir. Benzer şekilde ABD tarafından şer ekseninde değerlendirilen İran'da yine bölgesel politikalar için önemlidir. Bu bağlamda Çin ve İran ilişkilerinin boyutunun en fazla ilgilendirdiği ülke ABD'dir. Bu nedenle öncelikle Çin ve İran yakınlaşmasının ABD için önemini uluslar arası sistemdeki gelişmelerden örnekler vererek açıklamak gerekir.

Çin'in bir güç olarak yükselişi sürecinde dış politikası ve çeşitli güçlerle ilişkileri önem taşımaktadır. Çalışma boyunca da incelediğimiz üzere Çin ve İran ilişkilerinin farklı boyutları bulunur. Bu noktada önemli unsurlardan biri de ABD faktörüdür. ABD'nin Çin ve İran ilişkileri bağlamında ön plana çıkması özellikle 11 Eylül sonrasında daha da belirginleşmiştir. 11 Eylül sonrasında ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgali, bölgeye yerleşmesine neden olmuştur. Bu ise hem İran hem de Çin'i bölgesel dengeler ve enerji (özellikle petrol) açısından yeni politikaları gerekli kılmıştır.

3-3-4-1 11 Eylül Saldırıları ve Etkileri

11 Eylül 2001'de ABD'nin önemli sembollerinden olan İkiz Kuleler ve Pentagon'a yapılan saldırılar, yeni bir süreci başlattığı gibi, uluslararası diplomasiye yeni kavramların dâhil olması açısından da çok derin sonuçlar doğurmuştur. Öncelikli olarak, uluslararası ilişkilerde önceki dönemden kalan güvenlik endişeleri, yerini tamamen farklı bir sürece bırakarak, daha belirsiz, önceden öngörülemeyen bir uluslararası tehdit kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra dünyada tek hegemon gücün bile bu tarz büyük bir terör saldırısına maruz kalması, ABD'nin dünya çapında tek hegemon güç olarak varlığının sorgulanmasına yol açmıştır.

11 Eylül sonrası, uluslararası ilişkilerdeki aktör tanımlaması ciddi olarak sorgulanmaya başlanmıştır. Uluslararası sistemde aktör olabilmek için sistem içi ilişkilerde tamamlayıcı değil, belirleyici bir güç kapasitesine sahip olmak gerektiği kabul edildiği için, El-Kaide gibi küresel terör örgütleri de artık sistem içerisinde aktörler kabul edilmektedir. Bu nedenle, sınır algılamaları da coğrafi sınırların ötesine geçmekte, kendi sınırları içinde ulus devlet modelinin de güvenliği sorgulanır olmaya başlamıştır.

11 Eylül saldırılarının bir sonucu da, uluslararası ilişkilerde din faktörünün ilk kez bu kadar ön plana çıkarılması olmuştur. ABD'nin en üst noktasını temsil ettiği Vestfalya sistemi ve bu sistemin sekülerizm anlayışı, 11 Eylül ile beraber ciddi bir meydan okumalara maruz kalmıştır. Bu meydan okumanın yaygın uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının öngörülerini dışında devlet olmayan dini karakterli ulus - ötesi bir oluşumdan gelmesi uzunca bir süredir küllenen uluslararası sistem ve din ilişkisini yeniden gündeme getirmiştir.²⁰⁵ Vestfalya sisteminin getirdiği dini ve kiliseyi arka plana atan anlayış, tüm Avrupa çapında 30 yıl savaşları sonrasında hızla yayılmıştır. Ancak, uluslararası ilişkilerde dinin etkisini sınırlayan Vestfalya sistemine karşı, ilk olarak Medeniyetler Çatışması şeklinde kavramsallaştırılan yeni karşıtlıklar, özellikle 11 Eylül'ün getirdiği yeni anlayışla beraber artmıştır.

Vestfalya sistemine esaslı bir meydan okuma olarak "farklı" uluslararası sistem düşüncesi Vestfalya kurgusunun temel aktörleri olan devletlerin dine nasıl bir rol vereceğini belirlemek üzere müdahale etmeyi dikte etmekteydi. Müdahalenin güç dengeleri, süper güç rekabeti benzeri süreçlerin dışında ve öngörülen aygıtlardan tamamen farklı bir tarzda gerçekleştirilmesi uluslararası ilişkilerin hâkim paradigmalarının sorgulanmasını gündeme getirmiştir.²⁰⁶ Bu nedenle, uluslararası sistem ilk kez bu kadar ciddi bir köktendinci tehdit ile karşı karşıya kalmıştır.

11 Eylül saldırıları, dünya kamuoyunun yeniden “medeniyetler çatışması” tezine odaklanmasına yol açmıştır. Saldırıların hemen ardından Başkan Bush'un “ Ya

²⁰⁵ ARAS Bülent, “11 Eylül, Uluslararası Sistem ve Sekülerizm”, Radikal, 14.09.2003.

²⁰⁶ ARAS, a.g.e.

bizimlesiniz, ya da bize karşısınız” söylemi ve ardından teröre karşı savaşı “Haçlı Savaşları’na” benzetmesi, dünyanın farklı kesimlerinde tepkiyle karşılanmış, ancak ABD yönetimi bu saldırılardan intikam alacağını her fırsatta dile getirmiştir. Saldırıların ardından, Bush yönetiminin Haçlı Seferleri’ni model alan 'fetihiçi' söylemi ve suçluların Müslüman Araplar olduğunun ilan edilmesi üzerine, İslam-Batı çatışması, medeniyetler çatışması, modern/medeni dünya ile köktendincilik arasındaki savaş, bizden olanlar/bize karşı olanlar gibi militarist ve radikal söylemler üzerine kurulu yeni politika arayışlarına girilmiştir. Bu nedenle, özgürlükler ülkesi olarak bilinen ABD, çok sert tedbirler almaya başlamıştır. Bu durum özgürlük ve güvenlik ikilemini de doğurmuştur. Saldırıların bıraktığı travma, ABD’nin dış politikasında olduğu kadar, halkın başta Müslümanlar olmak üzere yabancılara karşı yaklaşımında köklü değişikliklere neden olmuştur. Bu travmadan ilk etkilenen ülkelerden biri de İran olmuştur.

Deyim yerinde ise 1990’lı yıllardan itibaren liberalizmin zaferi olarak tanımlanan dönem 2001 saldırıları ile sona ermiş ve realist politikaların yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır.

Bush yönetimi 11 Eylül’den sonra ABD’nin dış politikasında radikal değişikliklere gitmiştir. ABD’nin Demokrat Partili eski başkanı Bill Clinton’ın sekiz yıllık iktidarı döneminde uygulanan barış ve uzlaşmanın yerini ‘düşman saldırılara karşı saldırı’ politikası almıştır. Öncelikli dış politika yönelimini, askeri müdahaleden yana kullanan ABD yönetimi, Ortadoğu’da iki savaşa girmiş, bu noktada özellikle Irak’a müdahale seçeneğinin kullanılmasıyla, AB ülkelerinden Almanya ve Fransa’yı karşısına almıştır. ABD’nin, Afganistan ve Irak’tan sonra yeni hedefleri haline gelen ve nükleer çalışmaları dolayısıyla İran ve Suriye’yi hedef alacağı da son zamanlarda en fazla tartışılan konu olmuştur.

11 Eylülün önemli etkilerinden biri de, ABD’nin bu saldırıları, bir bakıma yitirmeye başladığı dünya egemenliği pozisyonunu yeniden güçlendirmek için kullanacağı bir çıkış noktası olarak görmüş olmasıdır. Bu nedenle ABD’nin komünizm tehdidinin bertaraf edildiği yenedünya düzeninde, küresel varlık nedenini meşrulaştırma konusunda 11 Eylül ABD’ye bu meşrulaştırmayı fazlasıyla sağlamıştır.

Soğuk Savaş döneminde Sovyet tehdidine karşı, yeşil kuşak olarak ifade edilen, İslam'ı en önemli müttefiklerinden biri kabul eden ABD dış politikası, Sovyet tehdidinin ortadan kalkması ile İslam coğrafyasına karşı ciddi bir ikileme yüz yüze kalmıştır. Ardından İslam ve terör bir arada kullanılan iki kavram olarak, uluslar arası ilişkilerdeki yerini almıştır. Bu bağlamda, uluslar arası kurumlar ve medya, önemli söylemlerle İslam'ın tehdit oluşturduğu şeklinde kampanyaya başvurmuştur. Bu nedenle, 11 Eylül sonrası, entelektüel temelleri 90'ların başında atılan İslamcı terörizm hedef düşman olarak lanse edilmiştir.

Amerikan yönetimi, Amerika'ya yönelik tehdit oluşturduğunu düşündüğü hedeflere önleyici saldırılarda bulunma hakkını kullanacağını, yayınladığı 35 sayfalık bir metinle ilân etmiştir. 2002 Eylül ayında The National Security Strategy of the United States başlığıyla yayınlanan George W. Bush imzalı yeni Amerikan Milli Güvenlik Stratejisi uluslararası ilişkileri hem teorik hem de pratik olarak değiştirecek radikal unsurlar içermektedir. Doktrinin en çarpıcı noktası: "ABD, haydut devletleri ve onların terörist dostlarını, bizi ve müttefiklerimizi kitle imha silâhlarıyla tehdit eder hâle gelmeden önce durdurmaya hazır olmalıdır." ifadesidir. Diğer bir deyişle, ABD kendisine yönelik doğrudan bir saldırı olmadan da tehdit olarak algıladığı hedefleri vurma hakkını kendinde görmektedir. Bu ABD'nin soğuk savaş yıllarından beri yürüttüğü, sadece saldırıya uğradığı anlarda karşı saldırı hakkını kullanma stratejisinden kesin bir dönüşü temsil etmektedir.²⁰⁷ Böylece önleyici savunma olarak adlandırılan ve saldırının gerçekleşmeden önlenmesine dayalı bu doktrin, 11 Eylül sonrasında hiç olmadığı kadar gündemi işgal etmiştir.

3-3-4-2 Afganistan Müdahalesi

11 Eylül Saldırıları sonrasında ABD yönetiminin terörle savaş kapsamında başlattığı 2001 Ekim'de Afganistan'a karşı girişilen operasyonla Taliban rejimi devrilmiştir. Bu ülkenin boyunduruk altına alınması birçok açıdan çok önemlidir.

²⁰⁷KÖSEBALABAN Hasan, "Yeni Amerikan Güvenlik Doktrini ve Uluslararası İlişkiler", <http://www.haberbilgi.com/haber/amerika/223-0211/doktrin.html> erişim tarihi 15.12.2008.

Öncelikle, ABD'nin dünyanın her yerinde operasyon gerçekleştirebileceği kanıtlanmış, bunun öncesinde de ABD dünya kamuoyunun desteğini bir ay gibi çok kısa bir süre zarfında sağlamıştır. Afgan müdahalesinin gerekçesi, 11 Eylül saldırılarının mimarı olarak görülen El-Kaide'nin etkisiz hale getirilmesi olmuştur ve bu operasyonda, dünya ABD'nin yanında yer almıştır. “Teröristlerin düşmanınız” mesajıyla, girişilen operasyon sonucunda ABD, saldırıların sorumlusu olarak gördüğü Usame Bin Ladin'in liderliğindeki El Kaide örgütünün faaliyetlerine destek veren Taliban rejimini çok kısa bir süre içerisinde etkisiz hale getirmiştir.

Afganistan'a müdahale edilmesinin sadece 11 Eylül sonrası Bush yönetiminin teröre karşı topyekûn savaş nedeni ile yapıldığını söylemek de pek gerçekçi değildir. Bölge 19. yüzyılda Büyük Oyun olarak adlandırılan Rus-İngiliz çatışmasını, sonrasında ise SSCB-ABD güç mücadelesinin yaşandığı bir alan olmuştur. Bu nedenle, birçok yorumcu bu açıdan; Afganistan'ın ABD ve SSCB arasındaki dolaylı savaşta bir cephe olduğunu unutmuş gibi davranmaktadır. Bugün bu ülkede yaşanan sorunların çoğu aslında doğrudan Afganistan'da gerçekleşen ABD-SSCB 'dolaylı' savaşının geç sonuçlarıdır. Kuramsal olarak ifade etmek gerekirse, SSCB ve ABD arasındaki denge bir sistemik sorun olarak Afganistan sorununu doğurmuştur.²⁰⁸

Bu müdahalenin diğer önemli bir etkisi de NATO'ya karşı olmuştur. Gelişen dünya şartlarına kendini adapte eden NATO'da kendi görev alanı dışında misyonlar edinmeye başlamıştır. Bu nedenle, Afgan müdahalesi sonrası, NATO'nun Avrupa dışında giriştiği ilk operasyon olması bakımından da ISAF'ın komutasının üstlenilmesi önemlidir. NATO, 11 Eylül sonrası ABD'nin gerçekleştirdiği Afganistan müdahalesi sonrası, bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla BM Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü'nü (ISAF) yönetmeyi üstlenmiştir. Bu kapsamda 6 bin kişilik bir kuvvet Afganistan'a konuşlandırılmıştır. Bunun dışında, NATO'nun Afganistan'ın güneyini de kontrol etmesi ve 2006'da 6000 kişilik bir kuvvetin daha konuşlandırılması planları yapılmaktadır.

²⁰⁸BACIK Gökhan, “İsrail- Filistin Barışı ve Uluslararası Sistem”,
http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_03.html, erişim tarihi 08.11.2008

Afganistan müdahalesinin en önemli sonuçlarından biri de ABD'nin bölgede hakim bir pozisyon elde etmesi olmuştur. Kafkasya başta olmak üzere bölgede üssü bulunmayan ABD, terörle mücadele adı altında gerçekleştirdiği işgal sonrası, özellikle Rusya'nın güneyden kontrol altına alınmasını da sağlayarak, Avrasya'da (Özbekistan, Kırgızistan) kendi üslerini kurmuştur. 11 Eylül'de ABD'ye yönelik saldırılar ardından Afganistan'a karşı başlatılan Sonsuz Özgürlük operasyonu, ABD'nin soğuk savaş sonrası tekrar bir yalnızlık politikasına döneceğine ilişkin yorumların sona ermesine de yol açmıştır.

3-3-4-3 Irak Savaşı

11 Eylül'ün hemen ertesinde gelen Afganistan operasyonunda dünya, ABD'nin teröre karşı gösterdiği tepkiye destek verirken, Irak savaşı, her kıtada devletleri ABD'yi destekleyenler ve desteklemeyenler" şeklinde ikiye bölmüştür. Mart 2003'de gerçekleştirilen Irak müdahalesi, ABD'nin uluslararası hukuku ciddiye almadan hareket etmesi bir yana, sistemde BM ve AB gibi önemli örgütleri geri plana atması ve bunun olası sonuçları bakımından önemli bir olaydır.

ABD'nin Irak Savaşı öncesi, Türkiye'nin olası saldırılara karşı korunması talebinin, Fransa, Almanya ve Belçika tarafından NATO Konseyi'nde reddedilmesi, NATO içerisinde bir soru yaratmıştır. Bu gelişme sonrasında Türkiye, Washington Antlaşması'nın " taraflardan herhangi birinin güvenliğinin tehdit edildiği düşünüldüğünde, tüm tarafların danışmalarda bulunacağı" na dair 4. maddesinin işlerlik kazandırılması için başvuruda bulunmuştur.

NATO'nun askeri bütünleşmiş yapısına üye 18 ülkeden (Fransa üye değil) oluşan Savunma Planlama Komitesi (DPC), 16 Şubat 2003 tarihli toplantısında NATO'nun 4. maddesi çerçevesinde Türkiye'ye NATO desteği verilmesi kararını onaylamıştır. Bu bağlamda tüm müttefikler, Türkiye'nin savunmasının desteklenmesi adına NATO'dan kaynaklanan kolektif yükümlülüklerini yerine getirmeye hazır olduklarını bildirmişlerdir. Karar uyarınca Türkiye'nin istekleri doğrultusunda NATO askeri

makamları Savunma Planlama Komitesi'ni bazı önlemler alınması konusunda görevlendirmişlerdir.²⁰⁹

ABD, Irak müdahalesini Irak'ın uluslararası sistemde terörün kaynağı olarak şer ekseninin bir parçası ve kitle imha silahlarının varlığı nedenlerine dayandırmasına, dünya kamuoyundan ciddi tepkiler yükselse de, buna karşı engelleyici bir politika izlenememiştir. Bu nedenle, soğuk savaş sonrasında yeni diplomasi anlayışı konusunda, ABD'nin herhangi bir BM kararı olmadan gerçekleştirdiği Irak müdahalesi bir dönüm noktası niteliğindedir. Mevcut uluslararası sistem ve uluslararası hukuk kurallarına aykırı şekilde sistemde tek hâkim hegemonik güç olarak hareket eden ABD, tüm dünyanın tepkisini çekmiş ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin önüne silah denetimini sağlayacak önlemler yerine, bu denetimleri büsbütün olanaksız hale getirerek, silahlı güç kullanımı seçeneğine başvurmuştur. ABD'nin karşısında kıta Avrupa'sını temsil eden Almanya ve Fransa'nın muhalefeti bile, ABD'yi kararından döndürmemiş, müdahale ayrıca Avrupa Birliği ülkelerinin kendi içinde bölünmesine ve oluşturulmaya çalışılan ortak dış politikanın zarar görmesine yol açmıştır.

Öncelikli olarak şer ekseninin bir parçası ilan edilerek Irak'ın işgal edilmesi BM Şartı'na aykırı bir görünümdeydir. BM Şartı 51. maddesi “Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliği muhafaza etmek için gerekli önlemleri alana kadar silahlı saldırıya karşı bireysel ve ya kolektif kendini savunma hakkını” tanımaktadır. Bu nedenle, ABD ve İngiltere'nin “kendilerine karşı tehdit olarak gördükleri” Irak'a BM kararı olmaksızın girmeleri, uluslararası hukuk açısından bir suç niteliğindedir.

Bilindiği üzere devletlerin ikili ve çok taraflı ilişkilerindeki dış politika yaklaşımları birçok nedene bağlıdır. Bu bölümde de incelendiği üzere Çin ve İran ilişkilerinin ekonomik, siyasi ve askeri birçok nedeni vardır. Bunlar her iki ülkenin bireysel çıkarı ve karşılıklı çıkarları için gereklidir.

²⁰⁹ERDOĞDU Hikmet, Avrupa'nın Geleceğinde Türkiye'nin Önemi ve NATO İttifakı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004 Sayfa.222.

İfade etmek gerekirse her iki ülkenin de hem bireysel hem de karşılıklı çıkarlarını belirleyen en önemli faktörlerden biri ABD'dir. Çin'in ekonomik ve siyasi anlamda yükselişi özellikle 1990'lı yıllardan itibaren bilinen bir durumdur. Özellikle ekonomik anlamda Çin ve ABD rekabeti bilinen ve incelenen bir konudur. Hatta birçok araştırmacı ya da düşünür gelecekte Çin'in yükselişiyle birlikte ABD'yi dengeleyebileceği gibi öngörülerde bulunmaktadır. Bu bağlamda ilgili konu hakkında hem ABD hem de Çin açısından farklı çıkar çatışmaları söz konusudur.

İran için ise ABD farklı bir boyutta önemlidir. İslam devriminin ardından İran ve ABD arasındaki ilişkiler gerilimi artan bir seyir izlemiştir. Soğuk savaş döneminde İran ABD'yi dengelemek için SSCB ile yakınlaşmış, soğuk savaş sonrasında ise Rusya ve Çin ile yakınlaşarak dengeleyici bir politika izlemeye çalışmıştır.²¹⁰

Bu bağlamda öncelikle Çin ve ABD ilişkilerinin değerlendirilmesinde fayda vardır.

Ekonomik gelişmenin beraberinde getirdiği sosyal sorunlarla uğraşan Çin küreselleşme sürecinde dünya ülkelerine entegre olmaya çalışmaktadır. Bu süreçte Japonya ile ekonomik olarak yakınlaşmakta, Rusya ile stratejik ortaklık kurmaktadır. Çin ile Rusya, ABD'nin sürekliliğini sağlamaya çalıştığı Amerikan değerlerinin kabul edildiği, hukuksal, ekonomik, siyasi ve kültürel boyutları Amerikan değerlerine göre çizilmiş tek kutuplu dünyanın yarattığı barış ortamı yani "yenidünya düzeni" düşüncesine karşı durabilmek için, SSCB'nin dağılması sonrası süper güç kimliğini kaybeden Rusya Federasyonu ile stratejik ortaklığa yönelmiştir. Ancak burada Çin'in ABD gibi süper güç olma düşüncesi yoktur. Çin kendisine dünyaya hükmetmek gibi bir hedef belirlememiştir.

Çin, ABD'yi bütün tehlikelerin ana kaynağı olarak görmekte ve olayların hepsinin arkasında Amerikan parmağının olduğunu düşünerek sorunların çözümünü de ABD'de aramaktadır. Çin; ABD'nin Yugoslavya'daki Çin Büyükelçiliği'ne düşen füzenin kaza eseri düştüğüne inanmamakta, Stratejik Füze Savunma Sistemi'nin kendisine karşı bir tehdit olarak değerlendirmekte; Vaşington'un

²¹⁰ ERDOĞDU, a.g.e., Sayfa 222

Tian'anmen olaylarını, Tibet ve Doğu Türkistan'ı bahane ederek ve Tayvan'a da destek vererek kendi iç işlerine müdahale etmeye çalıştığını iddia etmektedir. ABD Başkanı Jimmy Carter, 1979 yılında ABD siyasetinde ilk defa Çin'in insan hakları sorununu gündeme getirmiştir. 1986'da ABD Kongresi, Çin'in insan haklarını ihlal ettiğine dair bir kararname çıkarmıştır.²¹¹

Şubat 1990'da, ABD yıllık insan hakları raporunda Çin'de insan haklarının ağır bir şekilde ihlal edildiği belirtmiştir. Bu tarihten itibaren ABD, Çin ile ilişkilerinde insan hakları sorununu hep bir koz olarak kullanmıştır. ABD ve Avrupa ülkeleri 1990'dan bu yana her yıl BM İnsan Hakları Komisyonu yıllık toplantısında Çin'i kınama teklifleri sunmaktadır.²¹²

Çin Hükümeti de, Avrupa ülkelerinin insan hakları baskısına kendi muazzam pazar cazibesıyla karşılık verirken, ABD'ye de Çin pazarı cazibesinden başka, ABD'nin de insan haklarını ihlal ettiğine dair rapor hazırlayarak karşılık vermektedir. ABD, 4 Haziran 1989'da Tian'anmen Meydanı'ndaki olaylarda Çin'in insan haklarını ihlal etmesini sadece kınamamış aynı zamanda Çin'e ambargo uygulamıştır. 5 Haziran 1989'da, ABD ilk ambargo kararını çıkarmıştır. 20 Haziran'da da üst düzeydeki ikili görüşmeleri ve uluslararası finans örgütlerinin Çin'e yapacağı yardımları askıya almıştır. 21 Temmuz 1989'da ABD Kongresi, Tibet'in sürgündeki lideri Dalay Lama'ya insan hakları ödülü vermiştir.²¹³

ÇHC-ABD ilişkilerinde en büyük anlaşmazlık ve engel Tayvan meselesidir. 1633'te Çin Mançu İmparatorluğu'na dahil edilen Tayvan, 1894- 1895 Çin-Japon Savaşı'ndan sonra Japonya'ya bırakılmıştır. 1943 yılında Çin, ABD ve İngiltere bir araya gelerek Tayvan'ın statüsüne ilişkin Kahire Beyannamesi'ni ilan etmiş ve Tayvan Adası'nın Milliyetçi Çin'e devredilmesine karar vermiştir.

²¹¹EKREM Nuraniye Hidayet, "Çin-Japonya İlişkilerinde Hassas Sorunlar" internet adresi: <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=305> erişim tarihi 12-10-2007

²¹²ÇOBAN Funda, "Tayvan Sorunu: Dünü, Bugünü ve Yarını", Jeopolsar: Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 2, Sayı 6, Mayıs 2006, <http://www.jeopolsar.com/7.htm> 23-10-2008

²¹³ÇIPLAK Murat, "Çin'de İnsan Hakları ve Ayrılıkçı Hareketler", Çin Gölgesinde Uzakdoğu Asya, (Yay. Haz. Deniz Ülke Arıboğan), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, Sayfa 244.

ABD-Tayvan ilişkileri, 1950’de Kore Savaşı’nın başlaması Taipei Hükümeti’ni ÇHC’ye karşı korumak ve anakaradaki komünist rejimi (ÇHC) zayıflatmak amacıyla ABD’nin 7. Filo’yu Tayvan Boğazı’na konuşlandırmasıyla başlamıştır. 1954 yılında Vietnam’da yaşanan gelişmeler çerçevesinde ABD ile Tayvan arasında “Karşılıklı Savunma Antlaşması” imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre ÇHC’nin Tayvan’ı ilhak etmesi durumunda, ABD Tayvan’a yardım edecekti. 1972 yılında ABD ile ÇHC arasında resmi ilişkilerin teşhis edilmesiyle birlikte ABD, ÇHC’nin Tayvan için savunduğu “Tek Çin, İki Sistem” modeline destek vermeye başladı.²¹⁴

1979 yılında ise, ABD, Çin ile gelişen ilişkiler sonucunda 1954 yılında Tayvan ile yaptığı antlaşmayı feshetmiş; ancak bir rezerv koyarak ekonomik ve kültürel ilişkilerini devam ettireceğini taahhüt etmiştir. Böylece ABD sermayesinden faydalanmaya başlayan Tayvan hızlı bir ekonomik kalkınma dönemine girmiştir.

1990’lı yılların ortalarına dek ABD’nin ÇHC politikası çerçevesinde ekonomik ilişkiler boyutunda gelişen ABD-Tayvan ilişkileri, ÇHC’nin bu yıllarda güçlenen bir bölge ülkesi olarak boy göstermesi ve ÇHC-Tayvan arasında ilişkilerinin gerginleşmesi ile yeni bir döneme girmiştir. 1996 yılında, ÇHC Tayvan’a gözdağı vermek amacıyla Tayvan Boğazı’nda füze tatbikatı yapmıştır. ABD’de bu tatbikata cevaben Nimitz uçak gemilerini bölgeye göndermiştir.²¹⁵

2000’li yıllarda ise, ABD-Tayvan ilişkisi ABD’nin çelişkili açıklamalarının gölgesinde kalmıştır. Ekim 2004’te ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell’ın Çin’e yaptığı ziyaret sırasında gerek Cumhurbaşkanı Wen Jiabao gerekse Dışişleri Bakanı Li Zhaoxing, ABD’nin “Tayvan’ın bağımsızlığı” taraftarı bölücülerin niteliğini ve ciddi zararlarını açıkça bilmesini ve Tayvan sorunundaki taahhütlerini hayata

²¹⁴ EKREM Nuraniye Hidayet, Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950-2000), ASAM Yayınları, Ankara, 2000 sayfa 48, ÇOBAN Funda, “Tayvan Sorunu: Dünü, Bugünü ve Yarını”, Jeopolsar:Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 2, Sayı 6, Mayıs 2006

²¹⁵ ÇOBAN Funda, “Tayvan Sorunu: Dünü, Bugünü ve Yarını”, Jeopolsar:Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 2, Sayı 6, Mayıs 2006

geçirmesini isteyerek Çin-ABD ilişkilerinin sağlıklı ve istikrarlı bir şekilde gelişmesinin buna bağlı olduğunu belirtmiştir.²¹⁶

Tayvan adası, Çin'in ve ABD'nin Pasifik'teki çıkarları doğrultusunda, önümüzdeki yıllarda da her iki ülke ilişkilerinde zaman zaman krize neden olmaya devam edeceği benzetilmektedir. Bunun dışında Çin ve ABD ilişkilerini etkileyen bir diğer unsur da Kuzey ve Güney Kore sorunudur. Kuzey Kore'nin kitle imha silahı tehdidinin Çin'in kuzeydoğu bölgesine zarar vereceği, Japonya ve Tayvan'ın kendi nükleer silahlarını geliştirmesine sebep olabileceği ve Güney Kore'nin de bu tür bir girişimde bulunabileceği endişesini taşıyan Çin, Kore Yarımadası'nın nükleer silahlardan arındırılmasını savunmaktadır. Çin'e göre bu ülkeler, nükleer silah üretme kapasitesine sahiptir. Bu ülkelerin nükleer silaha sahip olması durumunda Çin, büyük bir güvenlik sorunu ile karşı karşıya kalacaktır.²¹⁷

Bu tür olası bir sorunun varlığı; Çin'in özellikle 2000'li yıllardan itibaren yükselişe geçen ekonomik kalkınmasını da sekteye uğratacaktır. Bu nedenle Çin, Kuzey Kore'nin kitle imha silahı üretmesine karşıdır. Ağustos 2003 yılında Kuzey Kore'nin nükleer programını görüşmek üzere ABD, Çin, Rusya, Japonya, Güney Kore ve Kuzey Kore'nin katılımıyla başlayan 6'lı görüşmeler sonucunda Kuzey Kore'nin nükleer programını güvenlik güvencesi ve yardım karşılığında durdurmayı kabul etmesi ile Çin, rahatlama sürecine girmiştir.

Kuzey Kore'nin, ABD'nin baskıcı tutumu nedeniyle 2005 yılında 6'lı görüşmeleri süresiz askıya aldığını ve nükleer programını sürdüreceğini bildirmesi; Güney Kore'nin ABD ile her yıl ortak askeri tatbikat yapması ve Güney Kore'de halen otuz üç bin ABD askerinin konuşlandırılmış olması Çin'in güvenlik kaygılarının artmasına neden olmaktadır.²¹⁸

²¹⁶ Nuraniye, a.g.e., s.47.

²¹⁷ Nuraniye, a.g.e., s.47-48.

²¹⁸ Nuraniye, a.g.e., Sayfa.47-48.

3-4 BM ve ŞİÖ Ekseninde Çin İnan İlişkileri

3-4-1 Birleşmiş Milletlerin İnan'a Yönelik Yaptırımları ve Çin'in Tavrı

1979 yılında İnan'da meydana gelen İslami Devrim ve rehine krizi* olaylarından sonra ABD, İnan'a geniş çaplı ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bundan sonraki dönem boyunca Washington, İnan hükümetinin nükleer silah üretme ve bazı terör gruplarına destek verdiği gerekçesiyle Tahran'a çeşitli alanlarda yeni yaptırımlar uygulamaya devam etmiştir. Örneğin Mayıs 2003'de ABD, Çinli bir firmanın (NORINCO) ve ona bağlantılı alt şirketlerinin uygulanan yaptırımlara uymayarak, İnan'a füze teknolojisi sattığını dile getirerek, anılan Çinli firmaya ABD hükümeti tarafından yaptırım uygulanması kararını açıklamıştır. Yaptırım, NORINCO tarafından ABD'ye yapılan bütün ihracata yasaklama getirerek, hiç bir hükümet kuruluşunun da bu firmayla iş yapmamasını öngörmüştür. Oysa 2002 yılında, bu firma ABD'ye yüz milyar dolar değerinde ihracat yapmıştır.²¹⁹

İnan, Şubat 2003'de uranyum zenginleştirme çalışmalarına yeniden başladığını belirterek, bunun teknoloji alanında ve barışçıl amaçlar doğrultusunda kullanılacağını açıklamış ve Birleşmiş Milletler'in nükleer çalışmaları gözlemleme organı olan Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nu ülkeye davet etmiştir. Ancak ABD, İnan'ın uranyum zenginleştirme programının nükleer silah geliştirme çabalarının bir parçası olduğunu iddia ederek, İnan dosyasını Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'ne sevk etme kararı almıştır. Mayıs 2006'da BMGK daimi 5 üyesi ve Almanya ile birlikte İnan'a karşı uyarı mahiyetinde bir karar alarak, 31 Ağustos 2006 tarihine kadar İnan'ın tüm uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurması gerektiğini ve bunun gerçekleşmemesi durumunda yaptırımların söz konusu olacağı uyarısında bulunulmuştu. Fakat İnan'ın bu verilen süreyi dikkate almayarak çalışmalarına devam etmesi sonucu Aralık 2006'da 1737 sayılı kararı ile BMGK, İnan'a karşı ticari yaptırımlarını (özellikle nükleer materyal ve teknoloji alanında) yürürlüğe koymuştur. Ardından İnan'a 60 günlük bir süre verilerek İnan'ın uranyum zenginleştirme

* 1979 yılında gerçekleşen devrim sonrasında İnanlı öğrencilerin Amerikan elçiliğini basarak çalışanlarını rehin alması olayı literatüre "rehine krizi" olarak geçmiştir

²¹⁹ ADIBELLİ Barış, a.g.e., Sayfa 68

çalışmalarını durdurması halinde, BM yaptırımlarının da derhal kaldırılacağı belirtilmiştir. İran bu süreyi de göze almamış ve Mart 2007’de BMGK, 1747 sayılı kararını geçirmiş ve mevcut yaptırımların genişletilmesi benimsemiştir.²²⁰ Oybirliği ile alınan bu kararda, İran’a yönelik yaptırımların arttırılmasının yanı sıra, İran nükleer sorununun diplomasi ve müzakere yoluyla çözülmesi yönündeki arayışların da sürdürülmesi öngörülmüştür.

İran’ın uranyum zenginleştirme faaliyetini derhal askıya alması istenen kararda, İran’a silah İhracatının yasaklanması, bu ülkenin nükleer ve füze programına karşın kişi ve kuruluşların mal varlıklarının dondurulmasına devam edilmesi ve kapsamının genişletilmesi hükümleri de yer almaktadır. UAEA, İran’ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alıp almadığı konusunda 60 gün içinde BMGK’ye rapor sunması istenen kararda İran’ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması halinde bütün yaptırımların derhal durdurulacağı da vurgulanmıştır.

Kararın açıklanmasının ardından İran Dışişleri Bakanı Manuçher Mutteki, yeni kararın “yasadışı ve haksız” olduğunu savunarak, nükleer programın tamamen barışçıl amaç taşıdığını ve nükleer enerjiyi barışçı amaçla kullanmanın da hakları olduğunu belirtmiştir.²²¹ Çin ve Rusya’nın da dahil olduğu çeşitli ülkeler ise, İran’ı bu kararı derhal uygulayarak, nükleer sorunu diplomatik zeminde görüşme çağrısında bulunmuştur. Ancak, Çin’in BM’deki daimi temsilcisi Wang Guangya, siyasi ve diplomatik çabaların sürdürülerek, İran nükleer sorununa barışçı çözüm getirmesinden yana olduklarını belirtmiş ve alınan bu kararın İran’ı cezalandırmayı değil, bu ülkenin görüşmelere geri dönmesini sağlayarak, yeni diplomatik girişimleri beraberinde getirmesini amaçladığını savunmuştur. Çin temsilcisi, kararda öngörülen yaptırım önlemlerinin İran halkına zarar vermemesi ve dünya ülkelerinin İran’la olan normal ekonomik, ticari ve finansal temaslarını etkilememesi gerektiğinin de altını çizerek, Çin’in bu kararda olumlu oy kullanmasının İran’ı bir tarafa ittiği anlamına gelmediğini de belirtmiştir. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Burns ise, İran’ın Güvenlik

²²⁰ “UN Sanctions Against Iran?”, Global Policy Forum, internet adresi:

<http://www.globalpolicy.org/security/sanction/indxiran.htm> erişim tarihi 21-9-2008

²²¹ “İran’a Yaptırım Kararı Güvenlik Konseyi’nden Oybirliği ile Geçti”, internet adresi:

<http://turkish.cri.cn/1/2007/03/25/1@68992.htm> erişim tarihi 7-11-2008

Konseyi'nin bu kararlarını reddetmesi durumunda, daha sert yaptırımlar arayacaklarını belirtmiştir.²²²

Nitekim İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejad'ın Irak ziyareti sona erdikten bir gün sonra, İran'ın önceki yaptırım kararlarına uymaması gerekçesiyle, BMGK, İran'a yönelik yeni bir yaptırım için bir karar daha almıştır. 4 Mart 2008 tarihinde toplanan BMGK, Tahran hükümetine 15 aydır uygulana ekonomik ve ticari yaptırımların daha da sıklaştırılmasını öngören 1803 sayılı karar tasarısını onaylamıştır. 15 üyeden Endonezya çekimser kalırken, diğer on dört üyenin oyu ile karar kabul edilmiştir. Çin ve Rusya'nın da imzaladığı karar Alman Dışişleri Bakanı Steinmeier tarafından; "Uluslararası toplumun birlikteliğinin işareti" olarak nitelendirilmiştir. Fransa, İngiltere ve Almanya'nın ortaklaşa hazırladığı karar tasarısında, Aralık 2006 içinde kabul edilen 1737 sayılı karar tasarısıyla getirilen yaptırımlar daha da sertleştirilmiştir. İran'a uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması için 90 günlük ek süre verilen yeni tasarıda, İran'ın nükleer programıyla bağlantısı bulunan kişi ve kurumlar sıralanmakta, bunlara seyahat sınırlamaları getirildiği gibi, yurt dışındaki mal varlıklarının da dondurulması kararının alınmış olmasıyla beraber İran bankalarıyla ilişkilerde uyanık olunması tavsiyesi de verilmiştir.²²³

1803 sayılı BMGK kararının alınmasından yaklaşık bir ay önce, Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Lio Jian-Chao haftalık basın toplantısında, İran konusunda yapılacak girişimlerin İran ve diğer ülkeler arasında ekonomik ve ticari ilişkilerine zarar vermemesi gerektiğini belirtmiş ve İran ve Çin arasında petrol ve doğalgaz alanındaki ilişkilerin ticari ve ekonomik işbirliği olduğunu hatırlatmıştır. Çin'in İran nükleer meselesi karşısında hassas olduğunu ve bu mesele ile ilgili çeşitli müzakerelere de katıldığını sözlerine ekleyen Çinli sözcü, Pekin'in Tahran'ın barışçıl nükleer enerji kullanma hakkı bulunduğuna inandığını da vurgulamıştır.²²⁴ Çin'in bu çıkışından, ABD'nin desteğiyle Fransa, İngiltere ve Almanya tarafından ortaklaşa hazırlanan karar tasarısında çok daha sert yaptırımların var olmasının önüne geçmeye çalıştığı gibi bir

²²² "Uluslararası Toplumdan İran Nükleer Sorununa Barışçı Çözüm Çağrısı", internet adresi: <http://turkish.cri.cn/1/2007/03/25/1@68996.htm> erişim tarihi 7-11-2008

²²³ YAVUZ Celalettin, "İran-ABD Nükleer Gerginliği'nde Türkiye", TÜRKSAM, internet adresi: <http://www.turksam.org/tr/yazdir1400.html> erişim tarihi 8-11-2008

²²⁴ IRNA, <http://www2.irna.ir/tr/news/view/line-6/0802284892162938.htm> erişim tarihi 17-12-2008

sonuç çıkarmak mümkündür. Ancak Çin, İran ile olan enerji işbirliğinin kuvvetlendirme yolunda çalışmalar yaparken, diğer taraftan bölgenin istikrarı açısından da BMGK kararlarını da destekleyerek nükleer sorunun diplomatik yollarla çözülmesi taraftarıdır.

Nitekim kararın kabulünden sonra Çin, yayınlanan 1803 kararın İran'ın cezalandırılmasını hedeflemediğini, İran ile müzakerelerin yeniden başlaması için zemin hazırlamayı amaçladığını açıklamış ve bu kararın her yönüyle ciddi olarak hayata geçirilmesi isteğini, İran nükleer meselesinin en iyi çözüm yolunun diplomatik müzakereler ve diyaloglar olduğunu, tarafların esnek davranması ve yapıcı çözüm yolları üzerinde durulması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Çin, İran nükleer meselesiyle ilgili müzakerelerin yeniden başlaması yönünde çabalarına devam edeceğini de belirtmiştir.²²⁵

1803 sayılı karar kapsamında İran'a verilen 90 günlük sürenin dolmasının ardından 15 Eylül 2008 tarihli UAEA Raporu ve İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinecad'ın New York ziyaretinin hemen ardından 5+1 Grubu (BMGK 5 daimi üyesi ve Almanya) toplanmış ancak Çin ve Rusya'nın muhalefeti dolayısıyla ABD'nin İran aleyhine yeni yaptırımlar öngören Güvenlik Konseyi kararını çıkarma çabası sonuçsuz kalmıştır. Bu kez ABD ve Batılı devletler, İran'ı zor durumda bırakacak yeni yaptırım kararlarında ısrarcı olmak yerine geçmiş kararların uygulanmasını isteyen ve yeni bir unsur içermeyen bir taslak hazırlamışlar ve özellikle Gürcistan krizi sonrasında gelişmelerden sonra ikna edilmesi daha da zorlaşan Rusya'nın onayını bu şekilde alabilmişlerdir.

Bu çabalar sonucunda 27 Eylül 2008 tarihindeki toplantıda son UAEA raporuna istinaden İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini halen devam ettirdiğini hatırlatan Güvenlik Konseyi, derhal ve gecikmeksizin İran'dan önceki Konsey kararlarına riayet etmesi ve faaliyetlerine son vermesini isteyen dördüncü kararı onaylamıştır.²²⁶ Her hangi yeni bir uygulama getirmeyen bu karar sonrasında Çin zaten yeni yaptırım uygulanması için bir zeminin bulunmadığını belirterek, BMGK'den İran'a

²²⁵ IRNA, <http://www2.irna.ir/tr/news/view/line-117/0803048549142405.htm> erişim tarihi 17-12-2008

²²⁶ EKİNCİ CELALİFER Arzu , Ortadoğu Günlüğü, "İran'a Karşı Dördüncü Yaptırım Kararı Sesiz Sedasız Onaylandı", The Journal of Turkish Weekly, internet adresi: <http://www.turkishweekly.net/turkce/yazarlar.php?type=13&id=372> erişim tarihi 11-12-2008

yönelik çıkan kararların diplomatik yolların geliştirilmesi yönünde olduğunu vurgulamıştır. Rusya'ya göre ise, bu kararın sağladığı en önemli fayda; düşüncelerin yönünü askeri seçenekten siyasi rotaya doğru yönlendirilmiş olmasıdır.

Diğer taraftan ABD, 1979 yılından beri uyguladığı İran'a yönelik yaptırımlarına da devam etmektedir. Ekim 2008'de ABD, Rusya'nın yanı sıra Çin, Venezuela, İran, Birleşik Arap Emirlikleri, Suriye, Güney ve Kuzey Kore'deki şirketlere karşı almış olduğu yeni yaptırım kararını açıklamıştır. Karar kapsamında Rusya'nın en büyük devlete ait silah ihraç eden şirketi olan Rosoboronexport da bulunmaktadır. ABD, Washington'un kara listeye aldığı kurumlara karşı her türlü yardım, sözleşme veya silah satışını yasakladığını belirtirken, hassas teknolojileri başta İran olmak üzere Suriye ve Kuzey Kore'ye satan yabancı şirketlerle ABD'li şirketlerin ticaret yapmasını da yasaklamaktadır.²²⁷

ABD, tek taraflı olarak uygulamış olduğu yaptırımlarla direnmekte olan İran'ın manevra alanını daraltarak, Ortadoğu'da nükleer bir güç olarak boy göstermesini önlemeye çalışmaktadır. Böyle bir durumda, bölgedeki ABD çıkarlarının yanı sıra dünya genelinde de bir tehdit unsuru oluşturma ihtimalini göz önünde bulunduran ABD, İran nükleer meselesini BMGK'ne taşıyarak konu üzerinde uluslararası bir konsensüs sağlama çabasıdadır. BMGK 5 daimi üyesi ve Almanya tarafından alınan kararlara Çin ve Rusya haricindeki üyelerin her hangi bir itirazı olmaz iken, bu iki ülkenin İran ile olan ticari, ekonomik ve enerji alanındaki işbirliklerin varlığı, BMGK'ni İran'a yönelik yaptırım uygulama kararlarını sert olmasını engellemektedir. Bununla beraber Çin, her fırsatta İran'ın Konseyin almış olduğu kararlara uymaya çağırmakta ve meselenin diplomatik yollarla çözülmesi yönünde tavır sergilemektedir.

Görüldüğü üzere Çin ve İran ilişkilerini belirleyen unsurlar özellikle 2000'li yıllardan itibaren öncelikle ekonomik ve sonrasında siyasi ve askeri alanların birçoğunu kapsamaktadır.

²²⁷ "ABD ve Rusya Arasında Silah Gerginliği", internet adresi: <http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,3737701,00.html> erişim tarihi 11-12-2008

3-4-2 Şanghay İşbirliği Örgütü Eksenli Çin İnan İlişkileri

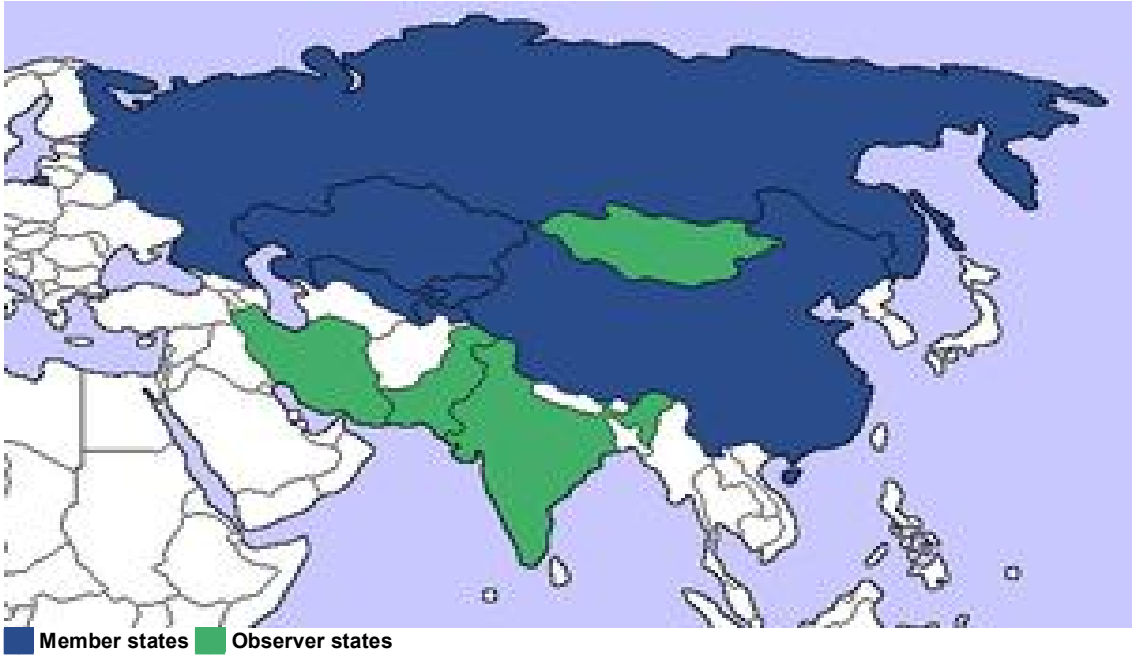
3-4-2-1 Şanghay İşbirliği Örgütü

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün temelini oluşturan Şanghay Beşlisi, Çin ile SSCB arasındaki sınır sorunlarının çözülmesi ve sınır bölgelerinde güven artırıcı önlemlerin tartışılması için bir forum olarak ortaya çıkmıştır. Çin ile SSCB'nin yaklaşık 7000 km uzunluğunda ortak sınırı vardı ve bazı tarihsel nedenlerden dolayı bu sınır hattında birçok itilafli bölge mevcuttu. Ayrıca Soğuk Savaş döneminde Çin-Sovyet ilişkilerinin gerilimli olması nedeni ile iki ülke sınır boylarında büyük askeri yığınaklar yapmışlardır. 1980'lerin ortalarından itibaren Çin-Sovyet ilişkilerinin yumuşaması, sınır bölgelerinde gerginliğin azaltmış ve sorunların çözülmesi için uygun ortam yaratmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra ise bağımsız olan Rusya ve Orta Asya cumhuriyetleri Sovyet döneminden kalan sınır sorunlarını devralmıştır. 1991'den itibaren çözüme yönelik adımlar hızlanmış ve Çin ile ilişkileri zorlaştıran bu meselenin bir an önce çözüme kavuşturulması gereği fazlaca açığa çıkmıştır. Bu duruma yönelik çalışmaların devamında 26 Nisan 1996 yılında Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından "Sınır Bölgelerindeki Askeri Alanlarda Güven Arttırıcı Önlemlere İlişkin Anlaşma"nın imzalanması ile nihai aşamaya gelmiş ve Şanghay Beşlisi ortaya çıkmıştır.²²⁸

2001 yılında toplanan Şanghay Beşlisi ve Özbekistan "Şanghay İşbirliği Örgütü"nü kurduklarını imzaladıkları bir deklarasyonla ilan etmişlerdir. Böylece örgüt, bir adım daha ileriye giderek, dinamik bir oluşum olduğunu göstermiştir. Uluslararası platformda oluşan en yeni örgütlerden biri olan ŞİÖ, kısa sürede birçok konuda önemli adımlar atmıştır. Bu örgütün güçlü ve prestijli olmasına neden olan en önemli faktör ise iki üyesi olan Rusya ve Çin'in bölgesel güçler olmasının yanı sıra BMGK'nin daimi üyeleri olması ve veto hakkını ellerinde bulundurmalarıdır. ŞİÖ'nün gözlemci statüsündeki diğer üyeleri ise İran, Hindistan, Pakistan ve Moğolistan'dır.²²⁹

²²⁸ TELATAR Gökhan, "Şanghay İşbirliği Örgütü: 21. Yüzyılın Bölgesel/Global Çekim Merkezi", (Derleyen: Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü) Geleceğin Süper Gücü Çin, Tasam Yayınları, İstanbul, sayfa 163,164

²²⁹ CELALİFER Arzu, "Şanghay İşbirliği Örgütü ve İran", USAK, internet adresi: <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=441> erişim tarihi 7-5-2008

Şekil 3-4 Şangay İşbirliği Örgütüne Üye ve Gözlemci Devletler

Kaynak: <http://www.nationmaster.com/encyclopedia/Shanghai-CooperationOrganization>

ŞİÖ, başlangıçta Çin-SSCB arasındaki sınır sorununu çözmeye yönelik bir ortam hazırlamak amacıyla kurulmuş olsa da, günümüzde enerji eksenli ortak politikaların üretildiği bir örgüt halini almıştır. Örgüt'ün Çin ve Rusya gibi ülkeleri bölgede var olan enerji kaynaklarının maksimum düzeyde değerlendirilerek uluslararası alanda önemli rol edinmek için çaba sarf etmektedir. Ayrıca Çin, Sincan-Uygur Özerk Bölgesindeki Müslüman azınlığa yönelik komşu devletler tarafından sağlanan desteğin kesilmesi yolundaki istemi Örgüt üzerindeki önemli hedeflerindedir. Bunun yanında örgütün kuruluş amacı olan Çin-Rus sınır anlaşmazlığının 2008 yılı içerisinde halledilerek iki ülkenin de sorunsuz sınırlara kavuşmasında örgütün büyük bir rolü olmuştur. Yine ŞİÖ üzerinde Rusya, Orta Asya bölgesinde kaybetmeye yüz tutan siyasi-askeri, iktisadi ve kültürel etkinliğini güçlendirmesine yarayacak açılımları hedeflemektedir. Orta Asya ülkeleri ise; dış yatırımlarını arttırmak, Orta Asya'da güvenlik ve istikrarı tesisi ederek bütünleşmeye gitmek, bölgesel iktisadi işbirliğini derinleştirmek, terörizm, silah kaçakçılığı, dini aşırılıklar ve narkotik ticaretle mücadele konularında işbirliği geliştirmeyi hedeflemişlerdir. Özellikle BMGK üyesi Çin ve Rusya'nın stratejik olanakları çerçevesinde Afganistan'ı problem yumağından istikrarlı bir komşu devlet çizgisine getirme çabası da olayın diğer bir boyutunu teşkil etmektedir.

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün küresel alanda belirleyici unsur olarak yerini alabilmesi için, sınır güvenlik anlaşmalarının ötesinde ekonomik, politik ve kültürel işbirliğini daha ilerilere taşıyarak İran, Hindistan ve Pakistan gibi Asya-içi denge unsurlarını da içine katarak NATO'nun genişleme planlarına karşı bir Asya cephesi oluşturması gerekecektir. Bununla birlikte, 11 Eylül sonrasında Avrasya coğrafyasında ABD politikalarına karşı en büyük direnişi gösteren ŞİÖ, bu günde ABD'nin küresel projelerine tehdit olma potansiyelini arttırarak sürdürmektedir. Örgütün dünya siyasetine yön verebilecek bir güç haline gelme amacı en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir.²³⁰

3-4-2-2 İran'ın ŞİÖ Üyeliğine Çin'in Yaklaşımı

Çin-İran ilişkilerinde, 5 Temmuz 2005'te Kazakistan'ın başkenti Astana'da toplanan Şanghay İşbirliği Örgütü Devlet Başkanları zirvesi bir bakıma dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu tarih, savunma alanındaki ilişkilerin kurumsallaşması açısından bir milattır. Zirvede İran'ın ŞİÖ'ye gözlemci üye statüsünde dahil olmasına karar verilmiştir. ABD'nin "Şer Eksenini" bir parçası olarak ilan ettiği İran'ın ŞİÖ bünyesine alınması, Çin'in ABD'nin küresel hegemonyasına açık bir meydan okuması olarak yorumlanmıştır. İran'ın uluslararası sistemden tecrit edilmeye çalışıldığı bir dönemde, Rusya ve Çin İran'ı adeta kendi güvenlik şemsiyelerine almışlardır. Zirvenin yapıldığı dönemde cumhurbaşkanlığı görevine seçilen Ahmedinecad da, bu gelişmenin ardından Çin ile ilişkileri daha da geliştireceklerini açıklamış ve Hatemi döneminde ağırlık verilen ekonomik ve kültürel ilişkilerin, ABD'ye karşı savunma temelli işbirliğine evrileceğinin sinyalini vermiştir. Çin Devlet Başkanı Hu Jintao'nun, Ahmedinecad'ın göreve seçilmesi ile ilgili kutlamasında İran'la her alanda ilişkilerin geliştirileceğini ifade etmesi ise Ahmedinecad'ın mesajlarını bir anlamda teyit etmiştir. İran ilerleyen zamanlarda ŞİÖ ve Çin boyutunun önemini vurgulamaya devam etmiş ve Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Muhammed Rıza Akif, bir ŞİÖ zirvesinde Çin'in İpek Yolu stratejisine atıfta bulunmuştur. ŞİÖ gözlemci üyeliği İran'ı gerek bölgesel gerek uluslararası politikada rahatlatmıştır. Ancak İran'ın artan baskılar karşısında ŞİÖ kalkanını aktif olarak kullanmak istemesi, başta Çin olmak üzere ŞİÖ üyelerinin

²³⁰CELALİFER Arzu, **a.g.m.**

tepkisine neden olmuştur. Çin'in rahatsızlığı ŞİÖ Genel Sekreteri Cang Deguang'ın Rus Itar-Tass haber ajansına 23 Mayıs 2006 tarihinde verdiği mülakatta yansımıştır. Açıklamada, gözlemci statüde olan üyelerin açıklamalarına ve eylemlerine dikkat etmeleri gerektiği vurgulanmış ve ŞİÖ şartına uymaları istenmiştir.²³¹ Bu çerçevede 15 Haziran 2006'da düzenlenen ŞİÖ toplantısına katılan İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad, bir de konuşma gerçekleştirmişti. Bu konuşmada Ahmedinecad, çeşitli ülkelerden gelebilecek tehditlere karşı bir blok oluşturarak bu örgütün ekonomik, ticari, bölgesel ve uluslararası alanlarda daha da geliştirilerek güçlü ve etkili bir örgüt olmasını istediğini belirtmişti. Ancak 29 Haziran 2006'da düzenlenen bir basın toplantısında, Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Jiang Yu'nun açıklamaları Ahmedinecad'ın bu isteğine karşı Çin'in bakışının göstergesi olmuştur. Açıklamada sözcü; "Çin daima devletlerarası ilişkilerde hep birlikte barış içinde yaşamının beş ilkesini ve BM Sözleşmesi'nin üstünlüğünü kabul ederek hareket etmektedir. Biz ŞİÖ'yü karşılıklı güven ve yarar, eşitlik, işbirliği, farklı medeniyetlere saygı ve ortak bir kalkınma alanı olarak görmekteyiz. ŞİÖ her hangi bir üçüncü kuruma ya da devlete karşı taraf olan bir kuruluş değildir. İran bağımsız bir devlettir ve Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın toplantı sırasında gerçekleştirdiği konuşma yalnızca İran'ın pozisyonunu belirtmektedir" demiştir.²³² Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, kimi gözlemciler tarafında NATO karşıtı bir örgüt olarak algılanan ŞİÖ'nün, bir balans ayarı yaparak, özellikle ABD ve Batılı ülkelerin bu görüşü benimsemelerinin önüne geçmeye çalışmıştır.

Son yıllarda özellikle nükleer programı ile gündemdeki yerini koruyan ve bu alandaki faaliyetlerini durdurması konusunda uluslararası arenanın baskısı altında olan İran, güvenlik alanında ve uluslararası alanda yaşadığı sıkıntıları dengelemek adına ŞİÖ'nün güçlü devletleri olan Çin ve Rusya ile ilişkilerini sıcak tutmaya çalışmakta ve bu doğrultuda gözlemci statüsünde bulunduğu ŞİÖ'ye tam üyelik hedefini ortaya koymaktadır. İran'ın örgüte daimi üyeliği, Avrupa ve ABD karşısında daha güçlü ve bağımsız olmasını sağlayacağından İran için öneme haiz iken, ABD İran'ın muhtemel

²³¹ ADIBELLİ Barış, "Soğuk Savaş'tan Günümüze Çin-İran İlişkileri" Avrasya Dosyası, 2007, Cilt 13 sayı 3, sayfa 312

²³² ÜNVER NOİ Aylin, "Iran and The Shanghai Cooperation Organization: Is It Possible for Iran to Become Full Member of The Shanghai Cooperation Organization Under Pressure of Nuclear Issue?" internet adresi: http://www.sam.gov.tr/perceptions/volume%20xi/Au_Win06_aylin_unver_noi.pdf erişim tarihi 6-5-2008

üyeliğine kaygıyla yaklaşmaktadır. Bunun en güzel örneği ise Donald Rumsfeld'in Singapur Konferansı'nda "Terörle mücadele etmek istediğini söyleyen bir forumun, dünyadaki terörist ülkelerin başında yer alan bir ülkeyi bünyesine almak istemesi oldukça ilginçtir" açıklamasını yapmasıdır. Bunun karşılığında ŞİÖ Genel Sekreteri Zhang Deguang da "gözlemci statüsündeki üyelerimize teröre sponsor ülkeler tanımlaması yapılmasına katlanamayız. Eğer teröre destek olduklarına inansaydık onları örgütümüze davet etmezdik" cevabını vermiştir.

İran'ın ŞİÖ'ye üye olmak istemesi örgütün uluslararası arenadaki çizgisini daha da güçlendirmiş olmasına rağmen, mevcut koşullarda İran'ın üyeliği örgütün kazandığı ivmeyi kesme etkisi de yaratabilecek durumdadır. İran'ın örgüte daimi üye olma talebini açıklaması sonrasında, özellikle Tacikistan ve Kazakistan Dışişleri Bakanları, yeni üye alımları için gerekli resmi mekanizmaya henüz sahip olmadıklarını söyleyerek, bu ihtimali zayıflatma çabasına girmişlerdir. Çin ve Rusya ise her ne kadar başladığı günden beri İran nükleer krizi konusunda BMGK'deki kozlarını kullanmışlar ve İran'a yaptırım ve askeri müdahale yapılmaması yolundaki tutumlarını sürdürmüşlerse de nükleer krizin bir tarafı olan İran'ı örgüt bünyesine alma konusunda çok da istekli görünmemektedirler.²³³ Pekin ve Moskova İran'ı tam üye yaparak Washington ve Brüksel ile açık bir mücadeleye girmekten kaçınmaktadırlar. Öyle ki İran'ın olası üyeliği durumunda Doğu ve Batı arasındaki bölgesel anlaşmazlıklar ve çatışmaların değişik bir yöne gitmesi kaçınılmaz olacaktır.

Çin bu denklemde Rusya ile kıyaslandığında İran'ın örgüte tam üyeliği konusuna daha çekinceli bir tavır sergilemektedir. Çin'in mevcut çıkarları yakın dönemde açık bir anti-ABD pozisyonu almayı engellemektedir. Çin Komünist Partisi Parti Okulu'daki Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü direktörü Wang Jisi Foreign Affairs'deki bir makalesinde Çin'in ABD ile ilişkilerinin istikrar arayışı çerçevesinde algılanması gerektiğini vurgulamıştır. Jisi, Çin'in uzun dönemde ABD hegemonyasının zayıflayacağı ve dünyanın çok kutuplu bir yapıya dönüşeceğini öngördüğünü, ancak kısa dönemde ABD gücünün zayıflamasının beklenmediği ve ABD'nin uluslararası sahnedeki pozisyonunun değişme ihtimali bulunmadığı

²³³CELALİFER Arzu, a.g.m.

düşüncesine sahip olduğunu belirtmiştir. Diğer yandan ABD hegemonyasının ekonomik gücünün düşüşü ile mümkün olduğu, ancak böyle bir düşüşün mevcut ilişkiler doğrultusunda Çin ekonomisi üzerinde de olumsuz etkide bulunacağı göz önünde bulundurulduğunda yakın gelecekte İran'ın örgüte üye olması, bir anlamda anti-ABD anlamı taşıyacağından mümkün görülmemektedir.²³⁴

Çin ve İran ilişkileri dünya siyaseti olduğu kadar Türkiye'yi de etkilemektedir. Özellikle İran ile komşu olan Türkiye'nin İran'ın Çin ve ABD ile ekonomik, siyasi ve askeri ilişkileri Türkiye'yi etkilemektedir.

İran'ın nükleer silaha sahip olmasının, Basra Körfezi, Orta Doğu ve Asya'da birçok ülkenin nükleer silah edinme girişimlerini hızlandırabileceği ve böylece bölgesel güvenlik dengelerinin altüst olmasına neden olabileceği düşünülmektedir.

Ayrıca Pakistan - Hindistan örneğinde yaşandığı gibi, bölgede yaşanabilecek gerginliklerin ülkeleri zaman zaman nükleer savaşın eşiğine dahi getirebileceği değerlendirilmektedir.²³⁵

Bu bağlamda Türkiye'nin ÇHC - İran ilişkisinin takipçisi olması gerektiği ve;

- ÇHC'nin İran'a verdiği nükleer teknoloji ve silahların bölgenin en önemli gücü Türkiye tarafından kabul edilemez nitelikte olduğunun;
- Nükleer silaha sahip bir İran'ın hem bölgenin ana gücü olabileceğinin, hem de NATO üyesi olan Türkiye'yi oluşabilecek gerginliklerde tehdit edebileceğinin;
- Bölgede çıkabilecek her türlü huzursuzluk ve çatışmanın gerek ekonomik gerekse siyasi ve askeri açıdan Türkiye'yi etkileyeceğinin ÇHC ile yapılan siyasi ve askeri görüşmelerde sürekli vurgulanması yararlı olabilecektir.

²³⁴ DEMİRTEPE Turgut, “Şanghay İşbirliği Örgütü ABD Karşısı Bir Direniş Bloğu Mu?” USAK, internet adresi: <http://www.usakgundem.com/uayazar.php?id=341> 10-11-2008

²³⁵ http://www.delchn.cec.eu.int/en/eu_china_wto/12.2006.EU25.xls 10-11-2008

SONUÇ

Uluslararası ilişkilerde devletlerarası ilişkileri ya da dış politika yöntemlerini tek bir boyutta ve dönemde incelemek neredeyse mümkün değildir. Zamana, koşullara ve iç politikadaki gelişmelere göre devletler dış politikada realist, liberal ve benzeri politikalar benimseyebilirler. Çalışma bağlamında da incelendiği üzere Çin ve İran hem bireysel hem de ikili ilişkilerinde benzeri politikaları uygulamışlardır. Çin ve İran dünya siyasi tarihinde özellikle ikinci dünya savaşı sonrası farklı siyasal sistemleri ve dış politika yöntemlerini uygulamış ülkelerdir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1978 yılından itibaren benimsediği sosyalist piyasa ekonomisi adını verdiği sosyalizmden vazgeçmeden piyasa ekonomisi uygulama çalışmaları neticesinde Çin kapılarını dünyaya açmıştır. Çin küreselleşme sürecinde daha fazla içe kapanık bir ekonomik sistem yani sosyalizm uygulamalarından vazgeçmek durumunda kalmıştır.

Çin'in sosyalist piyasa ekonomisi uygulamalarına geçişi bir süreci temsil etmektedir. Birden sosyalizm bırakılmamış yapılan çeşitli reformlarla Çin, küreselleşme sürecinde ekonomik olarak diğer ülkelere entegrasyonunu sağlamaya çalışırken, sosyal olarak da halkın gelişimini sağlamaya çalışmaktadır. Çin'in küresel ekonomi pazarına girmesi DTÖ'ne yaptığı üyelik başvurusuyla gelişme göstermiş ve 2001 yılında DTÖ üyeliği ile politikalarında değişiklikler ve tavizler vermek durumunda kalmıştır. Önceleri yabancı yatırımlara kısıtlı şekilde olanak sağlayan Çin artık bu kısıtlamaları en asgariye indirmiştir.

Bu süreçle beraber Çin'e yapılan yabancı sermaye yatırımları her geçen gün artarak devam etmektedir. Çin ekonomisi gözle görülen bir büyüme yakalamış ve dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisi haline gelmiştir. Ancak bu hızlı büyüme beraberinde birtakım sorunları da getirmiştir.

Çin'in ekonomik anlamda büyümesi ülkeye gelen yabancı yatırımların hızla artmasına neden olmuş, ancak yapılan yabancı yatırımlar Çin'in kıyı kentlerinde yoğunlaştığından Çin'in kentleri arasında büyük gelişme farkları ortaya çıkmıştır. Diğer bir sorun ise yabancı yatırımcıların kazandıklarını kendi ülkelerine götürmeleri Çin'in

ticaret dengesini bozmakta olup, yabancılar Çin'deki ucuz işgücünü kendi lehlerine kullanmaktadırlar. Çok cüzi rakamlara çalıştırılan Çin'deki işçilerin sigorta durumları da tam olarak yasal netliğe kavuşturulmamış olup, sağlıksız şartlarda çalışmalarını sürdürmektedirler.

Bu bağlamda, Asya - Pasifik bölgesinde bir eksen ülke niteliği gösteren coğrafi konumu, geniş pazar olanakları, nükleer güce dayalı askeri kuvveti, hızla işleyen iktisadi kalkınma çekiciliği ve her şeyden önemlisi ABD'nin "tek kutuplu dünya" yaklaşımına, "çok kutuplu dünya" teziyle karşı duruşuyla ÇHC; sahip olduğu bölgesel üstünlüğü küresel iddialar ile birleştirmeye çalışmaktadır. Başlangıçta komünist ideolojiyi kendi algılayışı çerçevesinde dış politikasında uygulama eğilimi gösteren ÇHC, SSCB ile olan ilişkileri ve konjonktürel değişimler sonucu 1960'lardan itibaren uzunca bir süre kendini dünyadan izole ederek izolasyonist bir politika izlemiştir. Bu süreçte kendine özgü doktriner düşünceleri hem içe dönük hem de dış politikasında hayata geçirme çabası içinde olmuştur. Ancak 1970'lerden itibaren uygulamaya çalıştığı bu girişimlerin de başarısızlığı ile ÇHC, dünyaya açılma yolunda adımlar atmaya başlamıştır. Nitekim Deng dönemiyle getirilen reformlarla ülke, yeni bir anlayış doğrultusunda gelişim göstermeye başlamıştır. Dış politika alanında benimsemiş olduğu barışçıl çizgi ile geliştirmiş olduğu çok yönlü dış politika yöntemiyle dünyanın her coğrafyasındaki ülkelerle, bölgesel ve küresel örgütlerle işbirliği ortamı sağlamıştır. Homojen nüfusu, devamlı gelişmekte olan ekonomisi ve değiştiğinde dünyadaki bütün kıtaları pozitif ya da negatif etkileyecek rejimi ile ÇHC, 2000'li yıllarda bir dünya devi olacak potansiyele erişebilecektir.

ABD'nin mevcut silahlı gücü, eğitimli insan kapasitesi, teknolojik ve ekonomik gücü düşünüldüğünde, elde edilen veriler bir asır sonrası içinde bu ülkenin hala lider konumunu sürdüreceğini göstermektedir.

Buna karşılık, ABD'ye rakip olabileceği düşünülen AB, ÇHC, RF ve Hindistan gibi ülke ve birliklerin bu gücün erişebileceği noktaya aynı süre içerisinde ve daha fazla mesafe kat ederek ulaşamayacakları görülmektedir. Ancak bu güçlerin ABD'yi dengeleyebilecek bloklar oluşturması gündeme gelebilecektir.

Keza ABD'nin izlediği politikalara olan tepkiler ve bu politikalardan en az seviyede etkilenme isteği ülkeleri bölgesel anlamda daha da yakınlaştırmaktadır. Dünyamızın yakın geleceğinde ABD'nin liderliği yanında ABD'ye karşı blokların oluşacağı ve bu blokların temel ülkelerinden birinin de hiç kuşkusuz ÇHC olacağı değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda Çin, Ortadoğu'nun güçlü ve stratejik öneme sahip ülkesi olan İran ile 1970'den beri yakın ilişki içindedir ve bu ilişki son dönemde yoğunluk kazanmıştır. Uluslararası arena her ne kadar iki ülke arasında gelişen ilişkilere nükleer işbirliği bağlamında kuşkuyla yaklaşılsa da iki ülke arasındaki ekonomik bağlar düzenli bir şekilde devam etmektedir. Dünyanın ikinci önemli ekonomisi ve aynı zamanda enerji tüketimi konusunda ikinci sırada yer alan Çin için İran büyük enerji kaynağı durumundadır. 1998 yılında 1.2 milyon dolar olan ticaret miktarı 2005 yılında 10 milyon dolara çıkmıştır. 2004 yılında Çin, İran'ın doğalgazda %11'lik ihracatını oluşturan 13 milyon ton üzeri doğalgaz ithal etmiştir. İran ve Çin arasındaki ticaret doğalgaz kaynaklı olmasına rağmen bununla da sınırlı değildir. İran, Çin için bulunmaz bir ticari kaynaktır. 100'den fazla Çin firması İran'da faaliyette bulunmaktadır. Çin şirketleri, İran'da havaalanı, yol yapımı, metro inşaatları vb. altyapı projeleri yapmakta ve aynı zamanda Çin malları İran'da büyük bir pazar oluşturmaktadır. Tahran'daki milyar dolarlık metro inşaatı Çinli firmalar tarafından yapılmaktadır. Pekin, Tahran'ı Hazar Denizi sahillerine bağlayacak olan yeni otoyol inşaatına 200 milyon dolarlık yatırım yapmayı planlamaktadır.

Tahran ve Pekin arasındaki siyasi ilişkilerde oldukça güçlüdür. İki ülke 2000 yılında Hatemi'nin Çin'e yaptığı ziyareti esnasında dostluk anlaşması imzalamışlardır. İran ve Çin, bölgesel ve uluslararası konularda gelişmekte olan iki ülke olarak aynı stratejik görüşleri paylaşmaktadır. İran, Şanghay İşbirliği Örgütü'nde Çin-İran ortaklığı için ek mekanizma imkânı sunan gözlemci statüsü rolünü üstlenmiştir. Bütün bunların ötesinde her iki ülke birbirleriyle olan iyi ilişkilerinin uzun vadede stratejik çıkarlarına yarar sağlayacağı inancını taşımaktadırlar.¹¹ Eylül sonrası daha da derinleşen ABD-İran güvensizliği, İran'ı Çin ile daha yakın ilişkiler kurmaya sevk etmiştir. 1980'den beri Çin şirketleri İran'a silah ve silah teknolojisi satmaktadır. Bu nedenden ötürü ABD,

Çin'i İran'ın füze menzillerini arttırmasına yardımcı olmakla suçlamaktadır. Sonuç olarak Çin şirketleri, ABD'nin yaptırımlarıyla karşılaşmışlardır. Son zamanlarda 6 Çin şirketi Aralık 2005'te İran'a füze başlığı ve kimyasal silah sattıkları gerekçesiyle yaptırıma uğramışlardır. Strateji uzmanları, politikacılar Çin'in uluslararası sisteme büyük katılım sağlamasını ve uluslararası sistemde ağırlığını koyarak sorumluluk alması gerektiğini düşünmektedirler. Bu doğrultuda Tahran ve Washington arasında bir denge politikası geliştiren Çin, ABD ve İran arasında seçim yapmaktan kaçınmaktadır.

Her şeyden önce Çin, kendi güvenliği için yararlı olacağını düşünmediği nükleer silah artışı engellemenin girişimlerini destekleyerek, Kuzeydoğu Asya'daki nükleer artışı engellemede aktif rol oynamaktadır. Ortadoğu'daki herhangi bir olumsuzluk diğer ülkelerde olduğu gibi ithal ettiği petrolün yarısından fazlasını Ortadoğu'dan temin eden Çin açısından da olumsuzluk yaratmaktadır. Eğer İran'a karşı alınan önlemler artar ve Ortadoğu daha da karmaşık bir hal alırsa enerji açısından ortaya çıkan sorun İran gazından daha önemli bir hal alacaktır.

Sonuç olarak dünya petrol kaynaklarının yaklaşık %65'ini bulunduran Ortadoğu coğrafyasında stratejik önemi ve zengin enerji kaynakları bulunan İran ile Asya-Pasifik bölgesinin güçlü aktörü, geleceğin süper gücü Çin arasında gelişen ilişkiler küresel anlamda farklı değişikliklere neden olabilecek potansiyel yapısı itibarıyla, orta ve uzun vade kapsamında önem kazanması kuvvetli bir ihtimal olarak nitelendirilebilir.

KAYNAKÇA

A Middle East Programme Report, “Iran, its Neighbours and the Regional Crises”,
www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf erişim tarihi 25-12-2008

ADIBELLİ Barış, “Asya-Pasifik’te 11 Eylül Sonrası Dönemde Çin-ABD İlişkileri”
Stratejik Analiz Dergisi, Cilt 8, sayı 93, Ocak 2008

ADIBELLİ Barış, “Çin Dış Politikasında Tayvan Sorunu” IQ Kültür Sanat Yayıncılık, I.
Baskı, Ağustos 2006, İstanbul

ADIBELLİ Barış, Ejderhanın İç Dinamikleri: Çin Dünyayı Nasıl Okuyor?
<http://www.as-add.de/Dosya/uluslararası/708-Cin.html> erişim tarihi 13-11-2008

ADIBELLİ Barış, “Soğuk Savaş’tan Günümüze Çin-İran İlişkileri”, Avrasya Dosyası,
2007, Cilt 13 sayı 3

ADIBELLİ Barış, “Çin’in Kritik İran Kararı”, Çin’in Avrasya Stratejisi, IQ Kültür
Sanat Yayınları, I. Baskı, Aralık 2007, İstanbul

AHARİ Ehsan M., “China’s Proliferation to North Korean and İran, and Its Role in
Addressing the Nuclear and Missile Situations in Both Nations”, internet adresi:
<http://www.iranwatch.org/government/US/Congress/Hearings/us-china-economic-security-comission-091406/us-congress-ahrari-china-prol-091406.pdf> erişim tarihi 8-10-2008

ALTUĞ Yılmaz “Tarihte ve Bugünkü Çin” İstanbul Üniversitesi Basımevi ve Film
Merkezi, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1995

ARAS Bülent, “11 Eylül, Uluslararası Sistem ve Sekülerizm”, Radikal, 14.09.2003

ARI Tayyar, Uluslararası İlişkiler, Alfa Yay, İstanbul,1997

ARIBOĞAN Deniz Ülke, “Uzakdoğu’da Değişen Dengeler ve Türkiye”, Çin’in Gölgesinde Uzakdoğu Asya, Yayına Hazırlayan D.Ü. Arıboğan, Bağlam Yayınları, I. Baskı, Kasım 2001 İstanbul

ARISOY Ebru, BAYAR, Güzin, SORANLAR Burak, “Asya’nın Devi: Çin Halk Cumhuriyeti”, Dış Ticaret Müsteşarlığı

ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, İş Bankası Yay., Ankara, 1998

ATA İlkey, “Çin-Afrika İlişkileri: Üçüncü Dünyanın İşbirliği”, Stratejik Analiz Dergisi, ASAM Yayınevi, Cilt 9, Sayı 99, Temmuz 2008

AYDIN Mustafa, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt 51, No:1-4, Ankara, 1996

AYHAN Veysel, “Hegemonya Politikası Bağlamında ABD-İran İlişkilerinin Analizi “, <http://www.asam.org.tr/temp/temp613.pdf>, erişim tarihi 4-10-2008

BACIK Gökhan, “ İsrail- Filistin Barışı ve Uluslararası Sistem”, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_03.html, erişim tarihi 8-11-2008

Background Note: China, Bureau of East Asian and Pacific Affairs, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/18902.htm>, erişim tarihi 23-10-2008

BADİE Bernard, “Realism under Praise, or a Requiem? The Praradigmatic Debate in International Relations”, International Political Science Review, Vo:22, No:3, 2001

BALAAM David N. and Michael Veseth, Introduction to International Political Economy, Upper Saddle River, New Jersey, 2001

BANKS Michael, “The Inter-Paradigm Debate”, International Relations: A Handbook of Current Theory, (ed), M. Light, A. J. R. Groom, London: Pinter Publishers, 1985

Bir Dünya Devi Çin,
<http://www.phaselisconsulting.com/Bir%20dunya%20devi%20Cin.doc>, erişim tarihi 1-5-2008

CALABRESE John, “China and Iran: Partners Perfectly Mismatched” Meddle East Institute, Manuscript, August 18, 2006 sayfa 6, internet adresi: <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0C54E3B3-1E9C-BE1E-2C24-A6A8C7060233&lng=en&id=4628>, erişim tarihi 10-11-2007

ÇAŞIN Mesut Hakkı, “Değişen Uluslararası Konjonktür ve Çin Ulusal Güvenlik Stratejisinin Yeni Parametreleri” (Derleyen: Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü) Geleceğin Süper Gücü Çin, Tasam Yayınları, İstanbul

CELALİFER Arzu, “ Şanghay İşbirliği Örgütü ve İran”, USAK, internet adresi: <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=441> erişim tarihi 7-5-2008

CHEN Qimao, “Çin’in Yeni Güvenlik Anlayışı ve Politikası” Çev: Duygu Ergen, (Derleyen: Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü) Geleceğin Süper Gücü Çin, Tasam Yayınları, İstanbul

ÇAKIROĞLU Deniz, “Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Çalışması” Araştırma ve Geliştirme Başkanlığı, İGEME, Kasım 1996

ÇAKMAK Cenap, “Amerikan Dış Politikası ve ABD-Çin İlişkilerinde Pragmatizm ve Rasyonalite” (Derleyen: Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü) Geleceğin Süper Gücü Çin, Tasam Yayınları, İstanbul

“Çin’de Proleter Kültür İhtilali ve Sonrası”, intrnet adresi: <http://www.e-tarih.org/soguksavas/?sayfa=837564>, erişim tarihi 21-11-2008

Çin Ülke Raporu 2006, TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İstanbul İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, <http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter1/chapter10101.htm>, erişim tarihi 3-4-2008

ÇIPLAK Murat, “Çin’de İnsan Hakları ve Ayrılıkçı Hareketler”, Çin’in Gölgesinde Uzakdoğu Asya, Yayına Hazırlayan D.Ü. Arıboğan, Bağlam Yayınları, I. Baskı, Kasım 2001 İstanbul

ÇOBAN Funda, “Tayvan Sorunu: Dünü, Bugünü ve Yarını”, Jeopolsar:Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 2, Sayı 6, Mayıs 2006, <http://www.jeopolsar.com/7.htm>

DAİ Xiudian, “Understanding EU-China Relations: An Uncertain Partnership in the Making”, The University of Hull, Centre For European Union Studies, Research Paper, internet adresi: http://www.hull.ac.uk/ceus/CEUS%20paper_Dai_2006.pdf, erişim tarihi 4-5-2008

DEİK, “Çin Halk Cumhuriyeti Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkiler” Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2003

DEMİRTEPE Turgut, “Şanghay İşbirliği Örgütü ABD Karşıtı Bir Direniş Bloğu Mu?” USAK, internet adresi: <http://www.usakgundem.com/uayazar.php?id=341>, erişim tarihi 10-11-2008

DITTMER Lowell, “Gost of the Strategic Triangel, The Sino-Russian Partnership” Chinese Foreing Policy, Pragmatism and Strategic Behavior, An East Gate Book, London England, 2004 Editor: Suisheng Zhao

DORRAJ Manochehr, CURRIER Carrie L., “Lubricated with Oil: Iran China Relations in a Changing World”, Middle East Polcy, internet adresi: <http://www.accessmylibrary.com/coms2/summary>, erişim tarihi 8-10-2008

DÖLEK Çağlar, “Tayvan: Stratejik Dengelerde Tanınma Arayan Ada”, USAK, internet adresi: <http://www.usakgundem.com/uamakale.php?id=359>, erişim tarihi 7-5-2008

DUMBAUGH Kerry, SULLIVAN Mark P., “China’s Growing Interest in Latin America, CRS Report for Congress, April 2005, internet adresi: <http://italy.usembassy.gov/pdf/other/RS22119.pdf>, erişim tarihi 9-10-2008

EBERHARD Wolfram, “Çin Tarihi” Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2007

EKİNCİ CELALİFER Arzu, Ortadoğu Günlüğü, “İran’a Karşı Dördüncü Yaptırım Kararı Sesiz Sedasız Onaylandı”, The Journal of Turkish Weekly, internet adresi: <http://www.turkishweekly.net/turkce/yazarlar.php?type=13&id=372>, erişim tarihi 11-12-2008

EKREM Nuraniye Hidayet, “Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950-2000)” Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2003

EKREM Nuraniye Hidayet, “Rus-Çin Sınır Sorunu Çözülüyor”, internet adresi: <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=53&sayfa=32> erişim tarihi 10-10-2007

EKREM Nuraniye Hidayet, “Çin-AB İlişkileri Gelişiyor”, internet adresi: <http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?kat1=8&ID=365>, erişim tarihi 11-10-2007

EKREM Nuraniye Hidayet, “Çin’in Afrika’ya Yönelik Stratejik Amaçları” TÜRKSAM, internet adresi: <http://www.turksam.org/tr/a896.html> erişim tarihi 10-10 -2007

EKREM Nuraniye Hidayet, “Çin Direnme Sinyali Veriyor”, TUSAM, Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi, internet adresi: <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=455&sayfa=48>, erişim tarihi 12-10-2007

EKREM Nuraniye Hidayet, “Çin-Japonya İlişkilerinde Hassas Sorunlar” ,<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=305>, erişim tarihi 12-10-2007

Evolution of Foreign Policy, MERIA (Middle East Review of International Affairs), Journal Vol. 3, No.1- March 1999, <http://countrystudies.us/china/>, erişim tarihi 1-12-2007

ERDOĞDU, Hikmet, Avrupa'nın Geleceğinde Türkiye'nin Önemi ve NATO İttifakı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004

FOLKER, Jennifer S., “Realism and the Constructivist Challenge: Rejecting, Reconstructing, or Rereading”, The International Studies Review, Vol: 4, No: 1, 2002

Foreign Policy Decision Making and Implementation, <http://www.country-studies.com/china/foreign-policy-decision-making-and-implementation.html>, erişim tarihi 1-12-2007

GELİŞİM HACHETTE, Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi, Sabah Yayınları 3.cilt 1993

GENTRY J. Brandon, “The Dragon and The Magi: Burgeoning Sino-Iranian Relations in 21st Century” The China And Eurasia Forum Quarterly, November 2005, internet adresi:

http://www.silkroadstudies.org/new/docs/CEF/Quarterly/November_2005/Brandon_Gentry.pdf, erişim tarihi 11-10-2008

GILPIN Robert, The Political Economy of International Relations, Princeton University Press, New Jersey, 1987

Global Policy Forum, “UN Sanctions Against Iran?”, <http://www.globalpolicy.org/security/sanction/indxiran.htm>, erişim tarihi 21-9-2008

GÜLER E. Zeynep, “Çin Dış Politikası: Değişim ve Süreklilik”, Çin’in Gölgesinde Uzakdoğu Asya, Bağlam Yayınları, I. Baskı Hazırlayan: Deniz Ülke Arıboğan

GÜLCAN Nilgün, “Ortadoğu Petrollerinde Yeni Bir Aktör: ÇİN”, USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu) internet adresi: <http://www.harp-is.org.tr/media%5Csubat7.doc>, erişim tarihi 1-5-2008

GÜNEŞ Hakan, “Çin’in Orta Doğu Politikası”, Çin’in Gölgesinde Uzakdoğu Asya”, Bağlam Yayınları, I. Baskı, Kasım 2001, Yayına Hazırlayan: Deniz Ülke Arıboğan

Han Dynasty, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Han_dynasty, erişim tarihi 1-5-2008

HASKINACI Şebnem, “Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu” İstanbul Ticaret Odası Dış Ticaret Araştırma Servisi, 20.06.2003

http://www.delchn.cec.eu.int/en/eu_china_wto/12.2006.EU25.xls, erişim tarihi 10-11-2008

http://tr.wikipedia.org/wiki/Tsing_Hanedan%C4%B1, erişim tarihi 6-5-2008

http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87in_Halk_Cumhuriyeti%27nin_56_resm%C3%AE_etnik_grubu, erişim tarihi 12-8-2008

<http://turkish.cri.cn/1/2007/03/25/1@68992.htm>, “İran’a Yaptırım Kararı Güvenlik Konseyi’nden Oybirliği ile Geçti” erişim tarihi 7-11-2008

<http://turkish.cri.cn/1/2007/03/25/1@68996.htm>, “Uluslararası Toplumdan İran Nükleer Sorununa Barışçı Çözüm Çağrısı” erişim tarihi 7-11-2008

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,3737701,00.html>, ABD ve Rusya Arasında Silah Gerginliği, erişim tarihi 11-12-2008

<http://www2.irna.ir/tr/news/view/line-6/0802284892162938.htm>, erişim tarihi 17-12-2008

<http://www2.irna.ir/tr/news/view/line-117/0803048549142405.htm>, erişim tarihi 17-12-2008

http://www.mnsu.edu/emuseum/prehistory/china/late_r_imperial_china/qing.html, erişim tarihi 5-5-2008

<http://www.porttakal.com/haber-rusya-tartismali-adalari-cin-e-verdi-144132.html>, “Rusya Tartışmalı Adaları Çin’e Verdi” erişim tarihi 22-12-2008

http://www.sinoturkish.com/ckm/index.php?option=com_content&task=view&id=24&Itemid=30&limit=1&limitstart=0, erişim tarihi 5-4-2008

http://www.tucem.com.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=30&Itemid=108, Çin İktisadi Eşleştirme Merkezi, erişim tarihi 5-4-2008

<http://www.ulkeler.net/cin.htm>, Ülkeler Rehberi : Çin, erişim tarihi 10-8-2002

<http://www.usakgundem.com/uamakale.php?id=371>, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), Ülkeler Profili: İran, erişim tarihi 14-10-2008

<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=734854>, erişim tarihi 29-11-2008

HUANG Ray, “Çin Tarihi, Bir Makro Tarih Yaklaşımı” İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Sayfa 46, çeviren : Atilla sönmez

JINBO Lin, “Çin’in İttifakları”, Çin Uluslararası Araştırmalar Enstitüsü, çev: Salih Selçuk, internet adresi: <http://derkenar.wordpress.com/2006/12/08/cinin-ittifaklari-prof-lin-jinbo/>, erişim tarihi 1-2-2008

KAMALOV İlyas, EROL Mehmet Seyfettin, “Rusya-Çin: Mişka ve Dragon’un ‘Enerji’k Aşkısı”, ASAM, İnternet Adresi: <http://www.asam.org.tr/temp/temp110.pdf>, erişim tarihi 15-6-2008

KARACA R. Kutay “Dünyadaki Yeni Güç Çin Tek Kutuptan Çift Kutuba” IQ Kültür Sanat Yayıncılık II. Baskı

KARLOVA Uğur Rıfat, “Çin-Japon İlişkilerinde Yeni Açılımlar”, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, internet adresi: <http://www.turksam.org/tr/a1420.html>, erişim tarihi 15-6-2008

KAZGAN Gülten, İktisadi Düşünce, Remzi Kitabevi, İstanbul,2000

KESKİN Arif, “İran’ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar”, TÜRKSAM, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, internet adresi: <http://www.turksam.org/tr/a77.html>, erişim tarihi 17-11-2007

KÖSEBALABAN Hasan, “ Yeni Amerikan Güvenlik Doktrini ve Uluslararası İlişkiler”, <http://www.haberbilgi.com/haber/amerika/223-0211/doktrin.html>, erişim tarihi 15-12-2008

KÜLEBİ Ali, “Çin’in Kaynak Arayışı”,TUSAM, internet adresi: <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=513&sayfa=33>, erişim tarihi 13-12-2007

LEE Suna, “Çin’in Yumuşak Gücü ve Sınırları” Stratejik Analiz Dergisi, ASAM Yayınevi, Cilt 8, sayı 96, Nisan 2008

LEE Suna, “Çin-Japonya Arasında Tarihi Uzlaşma” Stratejik Analiz Dergisi, ASAM Yayınevi, cilt 9, Sayı 98, Haziran 2008

LEE Suna, “Çin-İran İlişkileri Derinleşiyor”, Stratejik Analiz Dergisi, ASAM Yayınevi, cilt 8, sayı 93

MAİDT Kristin, Class of 2001 “The History of the Manchu Dynasty” internet Adresi: <http://www.ccds.charlotte.nc.us/History/China/save/maidt/Maidt.html>, erişim tarihi 5-5-2008

MEVLÜDİYE Şimşek, “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Dünya Ticaret Örgütü’ne Üyeliğinin Ekonomik Etkileri ve Çin’in Geleceğine İlişkin Senaryolar” Yönetim ve Ekonomi Yıl:2005, Cilt: 12, Sayı 2

MEYDAN LAROUSSE Ansiklopedisi, Sabah Yayınları, 4. Cilt

MUTLUER Oğuzhan, “Çin Halk Cumhuriyeti Petrol Politikalarına Genel Bir Bakış ve Kazak-Çin petrol Boru Hattının Olası Etkileri”, Global Strateji Enstitüsü, internet adresi: http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=356, erişim tarihi 3-11-2008

ÖĞAN Gökçen, “Çin’in Orta Asya’da Nüfuzu Artıyor” Stratejik Analiz Dergisi, ASAM Yayınevi, Cilt 6, Sayı 66, Ekim 2005

ÖZDAĞ Ümit, “İran Nükleer Silaha Sahip Olmalı mı?”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, internet adresi: <http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=391&kat=11>

ÖZCAN Nihat Ali, , http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/abd_iran.pdf, erişim tarihi 25-12-2008

ÖZEKMEKÇİ M. İnanç, “Türkiye’nin Doğu Sınırında Yeni Bir Güç: Çin”, TÜSİAD Dış Politika Formu, internet adresi:

http://www.dispolitikaforumu.org/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=101&Itemid=6, erişim tarihi 1-11-2008

ÖZTÜRK Serdar, SÖZDEMİR Ali, GÖVDERE Bekir, “Çin: Washington Uzlaşısından Beijing Uzlaşısına” C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 1
QUINN Michael Ng, “The Analytic Study of Chines Foreing Policy” Chinese Foreing Policy in Transition, Aldine De Gruyter, New York, 2004

QİANG Zeng, “Sino-Afrikan Relations at a New Stage of Development”, internet adresi: http://www.ide.go.jp/Japanese/Publish/Report/pdf/2007_03_03_3_zeng_eo.pdf, erişim tarihi 11-10-2008

ROY Denny, “China and the war on Terrorism”, Chinese Foreing Policy in Transition, Aldine De Gruyter, New York, 2004

SANDER Oral, “Siyasi Tarih 1918-1994” İmge Kitapevi Yayınları 1989,13. cilt

SANDIKLI, Atilla ve GÜLLÜ, İlhan “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Kısa Analizi”, Geleceğin Süper Gücü Çin, Tasam Yayınları 2005

SANDILLI Atilla, GÜLLÜ İlhan, “Gelişen Çin Ekonomisi ve Türk Dış Ticaretine Etkiler.” Geleceğin Süper Gücü Çin, Tasam Yayınları, İstanbul 2005

SAKARYA Sevil, Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu, DTM, <http://www.oaib.gov.tr/pazarulke/Cin2007.pdf>, erişim tarihi 15-10-2007

SARAY Mehmet Ozan, GÖKDEMİR Levent “Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları (1978-2005)” internet adresi: <http://joy.yasar.edu.tr/makale/7.sayi/cin.pdf>, erişim tarihi 4-8-2008

SKOCPOL Theda, “Devletler ve Toplumsal Devrimler, Fransa, Rusya ve Çin’in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi” İmge Kitapevi, I. Baskı, Temmuz 2004, Çeviren: S.Erdem Türköz

SOSYALİZM, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Sosyalizm>, erişim tarihi 15-11-2008

SUTTER, Robert, “Durability in China’s Strategy toward Central Asia-Reasons for Optimisim”, China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 6, No.1 (2008) sayfa 6,7 internet adresi: <http://www.isdp.eu/files/publications/cefq/08/rs08durabilitychina.pdf>, erişim tarihi 21-10-2008

TELATAR Gökhan, “Şanghay İşbirliği Örgütü: 21. Yüzyılın Bölgesel/Global Çekim Merkezi”, (Derleyen: Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü) Geleceğin Süper Gücü Çin, Tasam Yayınları, İstanbul

The Ming Dynasty, <http://library.thinkquest.org/12255/library/dynasty/ming.html>, erişim tarihi 1-5-2008

TOKTAMIŞ Ateş, “Çin Kültür İhtilali” Çin’in Gölgesinde Uzakdoğu Asya, Bağlam Yayınları, I. Baskı Hazırlayan: Deniz Ülke Arıboğan

Uzak Doğudaki İki Büyük Devlin Karışması, Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=34&sayfa=67>, erişim tarihi 10-10-2007

ÜNGÖR Çağdaş, “Çin’in Ortadoğu Politikası” (Derleyen: Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü) Geleceğin süper Gücü Çin, I. Baskı, Tasam Yayınları İstanbul 2005

ÜNVER NOİ Aylın, “Iran and The Shanghai Cooperation Organization: Is It Possible for Iran to Become Full Member of The Shanghai Cooperation Organization Under Pressure of Nuclear Issue?” internet adresi:

http://www.sam.gov.tr/perceptions/volume%20xi/Au_Win06_aylin_unver_noi.pdf,
erişim tarihi 6-5-2008

XIA Yafeng, “The Cold War and Chinese Foreign Policy” internet
adresi: <http://www.e-ir.info/?p=518>

YAVUZ Celalettin, “İran-ABD Nükleer Gerginliği’nde Türkiye”, TÜRKSAM, internet
adresi: <http://www.turksam.org/tr/yazdir1400.html>, erişim tarihi 8-11-2008

YENİ HAYAT Ansiklopedisi, Doğan Kardeş Yayınları, 2. Cilt

ZHAN Enyu, “A Bureaucratic Politics Model of China’s Decisions in Taiwan Strait:
From Individual Supremacy to Institutionalized Decision-Making”, internet adresi:
<http://www.icassecretariat.org/index.php?q=node/375>

ZHIMIN Chen, “Nationalism, Internationalism and Chinese Foreign Policy” Journal of
Contemporary China (2005), 14(42) February

ZHONGYUN Zi, “The Clash of Ideas, Ideology and Sino-U.S. Relations” Chinese
Foreign Policy, Pragmatism and Strategic Behavior, An East Gate Book, London
England, 2004 Editor: Suisheng Zhao